

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIV

МАЈ 1903

БРОЈ 5

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊЕ

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 12. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве трећим редом:

Богољуба Тирића, професора у пензији.

ВЕЛИКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 1. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

за *редовнога* професора философије: *д-р Бранислав Петронијевић*, ванредни професор.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 6. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је:

за управитеља IV класе: *Драгомир М. Јанковић*, секретар II класе Министарства иностраних дела.

Указом Беговора Величанства Краља од 26. априла о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је:

у **Тимназији Љосићеја Обрадовића**: за професора *Сима Златићанин*, директор и професор Немњине Лимназије, по службеној потреби.

Указом Беговора Величанства Краља од 1. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је:

у **Тимназији Немњиној**: за директора и професора *Ђорђе Ханић*, професор Кршушвањске Лимназије, по службеној потреби.

Указом Беговора Величанства Краља од 6. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је:

у **Тимназији Краља Александра I**: за директора прве класе: *Јован Ђ. Љокић*, професор исте гимназије.

Указом Беговора Величанства Краља од 11. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су:

у **Тимназији Бука Ст. Караџића**: за професора: *Димитрије Дољанчић*, директор и професор у пензији;

у **Тимназији Јосифа Панчића**: за професора: *Васа Фучиновић*, директор и професор у пензији;

у **Тимназији Кршушвањској**: за директора и професора *Ђорђе Ханић*, директор и професор Немњине Лимназије, по службеној потреби;

у **Тимназији Немњиној**: за професора: *Димитрије Тривковић*, директор и професор Кршушвањске Лимназије, по службеној потреби.

ПЕНЗИОНОВАЊЕ

Указом Беговора Величанства Краља од 11. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, стављен је на основу § 69. закона о чиновницима грађанскога реда, по својој моли, у стање покоја с пензиом која му припада по годинама службе

Богољуб Тупић, професор Тимназије Бука Ст. Караџића.

ВЕЛИКИ ДУХОВНИ СУД

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Беговора Величанства Краља од 22. априла о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су:

за секретара: *Д-р Ђељковић Мирковић*, ванредни професор Велике Школе;

за писара: *Дрвагољуб Радојковић*, писар Апелационог Суда, с тим да објави дужност овога звања врше поред своје редовне дужности.

Указом Његовога Величанства Краља од 27. априла и 19. маја о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су за чланове Великог Духовног Суда за трогодишњу 1903, 1904, 1905 периоду, и то:

за *редовне чланове*: Архимандрит *Лукијан*, старешина манастира Петковице; *Јован Станојевић*, протопресвитер окр. крајинског; *Никола Д. Божић*, протопресвитер окр. београдског; *Аврам Јовановић*, протопресвитер, парох В. Шиљеговачки; *Сретен Јов. Михаиловић*, протопресвитер окр. чачанског;

за *почасне чланове*: Архимандрит *Теодосије*, старешина Лавре Студенице; *Никола Трифуновић*, протопресвитер, парох београдски; *Михаило Николић*, протопресвитер, парох радујевачки; *Герасим Поповић*, протопресвитер, парох ратајски; *Милован Адамовић*, протопресвитер округа подринског.

ДУХОВНИ СУД

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља од 27. априла о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, а на основу чл. 103. закона о црквеним властима, постављени су:

у **Духовном Суду Епархије шабачке**: за почасног члана: Архимандрит *Михаило*, старешина Манастира Боговађе;

у **Духовном Суду Епархије нишке**: за почасног члана: Архимандрит *Атанасије*, старешина манастира Св. Романа;

у **Духовном Суду Епархије жичке**: за почасног члана: *Михаило Радовић*, парох љубићки.

РАЗРЕШЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 27. априла о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, разрешен је

од дужности почасног члана Жичког Духовног Суда: *Сретен Ј. Михаиловић*, протојереј округа чачанског.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 1. маја о. г. ПБр. 4706, постављен је:

у **Гимназији Војводе Милана Обреновића**: за учитеља певања и свирања III класе: *Борђе М. Стојићевић*, пређашњи учитељ певања и свирања.

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 19. априла о. г., ПБр. 13255/902 г., постављена је

у **Вишој Женској Школи Краљице Драге**: за учитељицу женскога рада: *Лепосава Мисирлићева*.

ГРАЂАНСКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 1. маја о. г., ПБр. 4882, постављен је:

у **Грађанској Школи у Београду**: за привременог вишег учитеља *Бождар Валовић*, пређашњи виши учитељ.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова постављени су:

у **округу београдском**: *Сретен С. Ивановић*, свршени богослов, за заступ. учитеља сва четири разреда у Шиљаковцу;

у **округу ваљевском**: *Тихомир Јанковић*, пређ. учит. заступник, за заступника учитеља III разреда у Вреду;

у **округу врањском**: *Зорка Лазаревићева*, свршена ванредна ученица Велике Школе, за заступ. учитељице I и II разр. мушке школе у Власотинцу;

у **округу подринском**: *Никола Дамњановић*, учитељ у пензији, за учитеља II разр. мушке школе у Шапцу, на Камичку.

ПРЕМЕШТАЈИ

(по молби)

Претписом г. Министра просвете и црквених послова премештени су:

у **округ ваљевски**: *Чедомир Зељић*, заступ. учитеља сва четири разреда у Црниљеву, окр. подринског, за заступ. учитеља I и II разр. у Каменици;

у **округ подрински**: *Михаило Дрињаковић*, учитељ I и II разр. у Каменици, окр. ваљевског, за учитеља сва четири разреда у Црниљеву.

РАЗРЕШЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова разрешен је од дужности:

у **округу подринском**: *Тихомир Јанковић*, учитељски заступник у Коцељеви.

ПЕНЗИОНОВАЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова стављени су у пензију:

у округу подринском: *Никола Дамњановић*, учитељ у Шапцу;
Милан Михаиловић, учитељ у Шапцу.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ НАРОДНИХ ШКОЛА

у округу подринском: *Срећко Поцовић*, учитељ у пензији (30. априла о. г. у Лозници).

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима Школским Надзорницима

Управа Државне Штампарије писмом од 24. ов. месеца, Бр. 5666, доставила ми је, да су готови „Прегледи за цртање у основној школи“ 1. и 2. свеска за I разред и 1. и 2. свеска за II разред.

Сем овога Управа ме је известила, да су готове и „Писанке за ученике народних школа у Краљевини Србији“ и то од бр. 1. до бр. 7.

Препоручујем Вам, да наредите свима наставницима народних школа и школским одборима у томе школском округу да ове Прегледе и Писанке употребљавају у народним школама.

ПБр. 4654.

30. априла 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Жив. Живановић, с. р.

Свима Школским Надзорницима

Годишњи извештаји које су ми досад слали школски надзорници нису израђивани по неком утврђеном плану, који би био заједнички за све. То је знатно отежавало прегледност ових извештаја, и зато кад је требало да се по њима ради у министарству, наилазило се на понеке тешкоће. У понеким од ових извештаја није се ни могло наћи све што је министарству било преко потребно да сазна. Зато Вам, и с погледом на жеље које су изражене на овогодишњој конференцији свих школских надзорника у земљи, препоручујем да у будуће годишњи извештај израђујете према овом напрту:

I. О школским зградама и учитељским становима

- а. У каквом су стању школ. зграде и учитељски станови.
- б. Нове школске зграде подигнуте у току школске године.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

www.unilib.rs Заслужни људи (учитељи, свештеници, кметови и др. грађани), који су се највише заузимали да се подигну нове школе.

II. О издржавању и снабдевању школа школским потребама

- а. Како су издржаване школе и снабдеване школ. потребама.
- б. Укупни збир свих месних школских буџета и колико је од те суме прикупљено и предато школама до 1. јула.
- в. Колико је остало на дугу школ. новца из прошлих и ранијих година.
- г. Истаћи председнике шк. одбора, који су ревностно прикупљали шк. новац и предавали га школама. Истаћи школске одборе који су ревностно издржавали и на време снабдевали потребама своје школе.

III. Васпитна настава (школеки рад)

А. Основне школе

- а. Сметње у раду. Колико су свега и због чега дангубиле поједине школе.
- б. Је ли прелажење наставне грађе било по утврђеном плану и је ли тај план ремећен.
- в. Какав је био распоред предмета на часове.
- г. Наставна средства. Стање старих и нова набављена у току године, ко их је набавио и како (поклон од..., начинио их сам учитељ, купила школ. општина, послало министарство просвете).
- д. Како су употребљавана наставна средства.
- ђ. Успех из појединих наставних предмета у главним цртама.
- е. Истакнути поименце учитеље и учитељице који су се одликовали у школском раду.

Б. Грађанске школе

Овде да се изнесе све што и за основне школе.

В. Продужне, вечерње, недељне и приватне васпитне школе

- а. Наставни предмети.
- б. Радно време у овим школама.
- в. Успех у настави.
- г. Број ученика и ученица.

IV. Васпитање у ужем смислу

- а. Примењивана средства и уочени резултати.
- б. Књиге за бележење ученичких особина.

V. Васпитна дисциплина

- а. Долажење у школу ученика и наставника.
- б. Бављење ученика у школи пре и између часова, а особито ред код ученика који о ручку не иду кући, већ остају код школе.

- в. Одлазак ученика кући.
- г. Ред у школи и кад су ученици на улици.
- д. Чистоћа школске зграде и свих њених одељења.
- ђ. Здравље и чистоћа ученика.
- е. Мере примењиване за физички развитак ученика.
- ж. Мере примењиване за одржање реда у школи.

VI. Наставници

- а. Одсуствовање наставника. Колико су дана укупно одсуствовали сви у школ. округу и из којих узрока.
- б. Међусобни односи учитеља.
- в. Средства за усавршавање учитеља: школске књижице, месна среска и окружна већа (шта се на њима претресало).
- г. Културни рад учитеља и учитељица ван школе.

VII. О месном и окружном школ. одбору

- а. Рад школских одбора месних.
- б. Рад окружног школског одбора.

VIII. Школска имања и школски фондови

- а. Које школе имају своје имање, и је ли које умножено у току школске године. Колика је и вредност њихова.
- б. Које школе имају своје фондове, каква им је сврха, колики је капитал и где се налази.

IX. Наредбе министра просвете у току школске године

Како су извршене наредбе министра просвете.

Ако негде нису потпуно извршене, које су то наредбе, зашто нису и ко је крив за то.

X. Кратак статистички преглед школа, наставника, ученика и ученица

Овај преглед да буде као у књизи: „Наше народно просвећивање,“ коју је министарство послало на поклон свима школским надзорницима и народним школама.

XI. Предлози школ. надзорника који су основани на искуству учитеља и надзорника

Овде долазе предлози о наставном плану, о наставном програму, о наставним средствима, о учбеницима, и о интернатима, итд.

У овом одељку изнеће школски надзорници и остала своја опажања која су од локалног или општег значаја за народно просвећивање,

као: о читаоницама и књижицама за народ, како се шире књиге и листови у народу, њихов утицај, итд. итд.

ПБр. 5068.

4. маја 1903. године
Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Жив. Живановић, с. р.

Свима Школским Надзорницима

На конференцији школских надзорника у овој години утврђен је познати факт, да се често и нехотично стављају школским општинама по неке сметње, које не допуштају да се школске зграде што пре и што брже подигну чак и у оним местима где то грађани једва чекају. Те сметње долазиле су каткад баш и од оне стране са које је требало да се најживље настојава да се школске зграде граде. Тако се дешавало да грађани по неколико пута моле да изађе комисија да прегледа земљиште, на којем би се имала подићи нова школа, али се комисија не састане ни после пет, шест и више месеца, и онда најмање за толико се грађење одлаже. Ну, и кад се комисија састане, онда су њени чланови тражили дневницу и попутнину која, кад се срачуна, изнесе поприличну количину новца, који би општина корисно могла употребити за подизање школе. Зато би била велика олакшица, особито за сиромашније школске општине, кад се ова попутнина и дневнице не би плаћале јер је ван сваке сумње и досадашње плаћање овога била једна сметња да се школе подижу. Ну, кад је све било свршено што се тиче одређивања земљишта за нову школску зграду, требало је да се у грађев. одељку окр. начелства изради план и прерачун за школу било то на молбу саме општине било према наредби мојој. Надлежни инжењери за овај свој рад тражили су каткад награду од школске општине, па су је и добивали. Ова награда, ма и најмања да је била, морала је неповољно утицати на грађане од којих се тражи да подижу школе а међутим за све се од њих тражи плата. Ја сам сматрао да је подизање школа општа државна потреба, па сам мислио да грађанима у овоме треба учинити све могуће олакшице и да зато комисије за преглед земљишта треба одмах и *бесилатно* да прегледају земљиште чим се то нареди а у грађев. одељењу окр. начелства да се одмах изради *бесилатно* план и прерачун за сваку нову школу. На основи оваквога свог схватања ја сам се обратио и г. г. министру унутрашњих послова и грађевина за њихово мишљење о овоме предмету. Господин министар унутрашњих дела актом својим од 30. јуна 1902. год. ПБр. 1544 одговорио ми је да полицијски чиновници имају право на наплату дијурне кад раде приватне послове, а „у приватно правне послове не спада преглед школа, цркава, путова итд. или комисијски извиђај о пријему истих“.

И Господин Министар грађевина усвојио је моје гледиште, па ме је актом својим од 19. априла ове год. Бр. 3200, известно, да је издао наредбу подручним му чиновницима да не наплаћују никакву дијурну кад прегледају место за нову школску зграду, кад граде план и прерачун и кад прегледају начињену нову школу.

Извештавајући Вас о овоме наређујем Вам да ово саопштите свима школским општинама у повереном Вам школском округу и да ни Ви не наплаћујете никакву дијурну кад као члан комисије бирате место за школу или прегледате нову школску зграду, јер према чл. 86. тач. 6. закона о народним школама, дужност Вам је старати се о отварању нових школа, а за све своје дужности Ви имате по закону сталан годишњи додатак. У исто време препоручујем Вам да ме увек извештавате, ако се комисија за избор земљишта за школу не одазове наредби у *најкраћем времену* или ако се план и предрачун за неку школу не изради бесплатно и брзо у грађевинском одељку окружног начелства.

ПБр. 5067.

6. маја 1903. год.

Београд.

Министар

просвете и црквених послова

Жив. Живановић, с. р.

Свима Школским Надзорницима

Понеки школски надзорници пишу каткад министарству просвете у једном акту о два три па и више питања. Ово је погрешно, јер се отежава администрација и правилно уређивање министарске архиве. Зато Вам наређујем, да у будуће у једном акту пишете само о једном предмету.

У исто време препоручујем Вам да ми на целом табаку шаљете само она акта, која износе више од једне стране полутабака, јер се до сад дешавало да цео акт износи неколико врста, па га понеки надзорник ипак шаље на целом табаку. Ово није потребно, те се без нужде троши више хартије него што се мора.

ПБр. 5512.

16. маја 1903. год.

Београд.

Министар

просвете и црквених послова

Жив. Живановић, с. р.

ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА О КЊИГАМА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 4530, одобрено је

да се књига: *Други мирис Босиљков*, од Јована Миодраговића, може набављати за књижице народних школа.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 4527, одобрено је

да се књига: *Пример, карактер и новац*, по С. Смајлсу од Мих. Дојчиновића, може набављати за књижице народних школа.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 4528, одобрено је

да се књига: *Срећни дани*, од Драгомира М. Ђосића, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 4528, одобрено је

да се књига: *Езопове басне*, у преводу Мих. Дојчиновића, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима и да се може набављати за ђачке књижнице.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 4528, одобрено је

да се књига: *Даница*, од Саватија М. Грбића, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла пр. г., ПБр. 4528, одобрено је:

да се књига: *Ђачко радозање*, од Петра Деспотовића, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 3. маја о. г., ПБр. 4942, одобрено је

да се књига: *Забавник*, од Миленка Марковића, може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 3. маја о. г., ПБр. 4944, одобрено је

да се књига: *Земљопис Краљевине Србије*, за ученике IV разреда основних школа, од Раше Митровића и Михаила Станојевића, може употребљавати као привремени уџбеник у основним школама.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 17. маја о. г., ПБр. 5410, одобрено је

да се књига: *Земљопис Краљевине Србије*, за III разред основне школе, од Милана Храбровића и Владимира Т. Симића, може употребљавати као привремени уџбеник у трећем разреду основних школа.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 17. маја о. г., ПБр. 5577, одобрено је

да се књига: *Песме Петра Прерадовића*, у издању књижаре Вел. Валожича, може употребљавати за поклањање ученицима средњих и основних школа о годишњим испитима и да се може набављати за књижнице средњих и основних школа.

ПРОГРАМ ИЗ РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

На представку г. Министра просвете и црквених послова од 2. јануара о. г., ПБр. 55, да Главни Просветни Савет изради Програм за наставу рускога језика у средњим школама у смислу саветске одлуке од 28. августа 1902. г., СБр. 53, Главни Просветни Савет изабрао је нарочиту комисију за израду овога Програма и на своме 842. састанку усвојио је поднесени нацрт. Програм овај, који је и г. Министар одлуком својом од 2. маја о. г., ПБр. 4941. усвојио, гласи:

Програм из руског језика у VII. и VIII. разреду гимназије

Читаће се и преводити, прво лакши а доцније тежи, комади из читанке. У колико је, овога ради, потребно, објашњаваће се ученицима најглавније разлике у граматици и значењу речи руског и српског језика. Кратке песмице и анегдоте учиће се на памет. Тако радећи, на самом штиву и на памет ученом, научиће се ово из граматике:

А. У VII. разреду:

1. Руски гласови, који се по изговору и бележењу словима разликују од српских; 2. руски акценат и његов одношај према српском; 3. „тврди“ и „меки“ самогласници; 4. јасни и мукли сугласници и њихов значај за руски језик; 5. данашњи „тврди“ и „меки“ сугласници; 6. употреба споне *есть*; 7. најпотребније из руске коњугације и разлика између перфективних и имперфективних глагола; 8. најпотребније из облика и осталих променљивих речи (именица, придева, бројева и заменица); 9. гдекоје синтактичке особине рускога језика, у колико буду долазиле при читању.

Б. У VIII. разреду:

1. Из коњугације и деκлинације оно, што се није изучило у VII. разреду, а потребно је ради читаног текста и дубљег познавања језика; 2. непроменљиве речи (оно што је у појединих карактеристично, већином према српском); 3. главније особине руске синтаксе, у колико нису изучене у VII. разреду, а потребне су за разумевање читаног текста; 4. најглавније из правила о руском правопису.

РАДНА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

844. РЕДОВНИ САСТАНАК

2. априла 1903. год.

Били су: председаник д-р В. Вашић; потпредседаник Ст. Ловчевић; редовни чланови: д-р Марко Т. Леро, Ср. Ј. Стојковић, Буб. М. Протић, Бока Анђелковић и Момчило Ивачић.

Послорове: Милadin И. Шварцић.

I

Прочитан је и применен записник 843. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 31. марта ове године, Пбр. 3766, којим је спроведена Савету на оцену мода Милана Арсенијевића и Компаније, овд. књижара, који су добили за одобрење да се народна епопеја „Лазарина или бој на Косову“, коју је саставио г. Ср. Ј. Стојковић, може употребљавати за покањање ученицима народних и средњих школа о испитима и да се препоручи за књижевне народних и средњих школа.

Пошто је ова књига позната неколицини чланова саветских, то је Савет одлучио: да се народна епопеја „Лазарина или бој на Косову“, коју је саставио г. Ср. Ј. Стојковић, може употребљавати за покањање ученицима народних и средњих школа о годиншним испитима и да се може препоручити за књижевне народних и средњих школа.

III

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 29. и 31. прошлог месеца, Пбр. 3705, 3667, 3752, 3720, и од 1. овога месеца, Пбр. 3805, којим су спроведени Савету на оцену Буквару г. г. Мих. Јовића, привр. вишег учитеља Грађанске школе у Београду; Тра-доја Бушетића, учитеља у Вратарници; Стевана Чулурића, школског надзорника у пензији; Владимира К. Петровића, учитеља у Либуљку; и анонимног писца под заком „Развитак“, који су их у рочишћу поднели на расписани стечај министарства просвете и црквених послова од 29. априла 1902. године, Пбр. 4389.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Љубомир М. Протић, референт за основну наставу министарства просвете и црквених послова и редовни члан Савета, Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, Петар Деспотовић, управитељ Учитељске школе у пензији, д-р Душан Рајичић, надзорник народних школа из Јагодине, и Никола Чолаковић, учитељ у Београду, да све ове букваре прегледају и Савету реферују о томе: који би се од њих према расписаном стечају могао употребљавати у народним школама као уџбеник.

IV

Саслушан је усмени реферат г. Ср. Ј. Стојковића, редовног члана Савета, о квалификацији г. Виће Малетића, учитеља цртања у пензији, који је молио за место вишег учитеља средњих школа.

Према реферату г. Ср. Ј. Стојковића а на основу чл. 64. закона о средњим школама Савет је мишљења: да г. Вића Малетић нема прописне квалификације за вишег учитеља средњих школа док не поднесе доказе да је свршио стручну школу или да је положио испит за вишег учитеља цртања у средњим школама.

V

Прочитани су реферати г.г. Михаила Валтровића, Владимира Д. Стојановића, Николе Зеге и Петра Бурића о *Цртањима* за основну школу од писаца под знацима „Било је већ време...“ и „Правдољуб, Мирољуб“, који су их поднели на расписани стечај министарства просвете и црквених послова, који је оштампан у бр. 153 „Српских Новина“ 16. јула 1898. године а продужен 1. новембра 1899. године, ПБр. 11212.

Реферат г. М. Валтровића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет изволео је писмом својим ПБр. 39. 40. 41. 42. од 24. октобра 1900. послати ми на прегледање и оцену рукопис: „Упутство за предавање цртања и геометријских облика у основној школи,“ под мотом: „Било је већ време,“ и рукопис: „Упутство за цртање с прегледима. Ручна књига за учитеље основних школа,“ а под мотом: „Правдољуб, Мирољуб.“

О тим рукописима, које сам прегледао, подносим Главном Просветном Савету, у следећем, мишљење своје.

Њиме сам се пак толико закаснио што је прво наведени спис доста простран, и што због својих редовних и ванредних, често хитних послова, нисам имао времена за чести и трајнији рад око проучавањаписа. Ово сам у ствари чинити могао само у слободним часовима које нисам знао одређивати унапред, те с тога на заједничко прегледањеписа нисам могао позивати остала два, Главним Просветним Саветом одређена оцењивача, госп. Борђа Миловановића и госп. Мих. М. Станојевића, јер би се, држим, рад заједничким прегледањем још више отегао због претходног нарочитог одређивања zgodног дана и часа за сваки поједини састанак. Отуда је овде поднесено мишљење о списима само моје мишљење. Уз њега враћам Главном Просветном Савету на даљи поступак, у погледу оцењивања, обаписа са њиховим прилозима.

и по успешно и смислено састављање њихово, што је у кратким потезима
Корисно је по разумљавање и остваривање већ изведених ораманата, као
ради веће практичности "Општег дела," навешћу доцније.

Што би се још ој корисних напомена могло додати горе наведеним,
давање наставањиково не треба да буде друго.
тако и о томе да нека табла треба да виси јасправно и да поједино пре-
помене о државу јуенинском приликом пртања за клупом и за школом
и у нас бити жељена, потребна јуена, погрешна јуена, још "Општи јуен"
по напредним странама основним и нижим школама, и ој којих ће јамачно
То су нај све значини и поступци које је настава у пртању јуејила

стварању, стварању нових облика.
раније пртање или виђене облике, и у комбинавању т. ј. у самосталном са-
пртању по јуктовању, даје у пртању са реверних образаца, по сећању на
никовог нарта на школској табли; у јуејавану и смањивану истога; у
пружника, мерила и шетара, и да се настава састоји у пртавању настава-
није, успешније јекбана ока и јуе, пртају евојоном јуком, т. ј. без
таве јуе на геометриско, орамантско и с пртавоје; да јуе, ради појаву-
евојко појединог јуеника. Даје кажу да се према јуејоном пртању пр-
настава према томе општа и да нема засебних образаца — пртава — за
појече пртањких образаца на школској табли уз потребно ојашњавање; да је
геометриским облицима и да настава у школи кажујући му да је пртање основано на
јуејта са задратком пртања у школи; кажујући му да је пртање основано на
Садржина "Општег дела" у свима трима се поглавито наставањика, јуејана-

ложно и јасовано главног смеру пртава.
оставља евојојна избора у пртављу за пртање, ју је несац поштува раз-
ној школи. Јуе му је пртава, пошто је само у главним потезима изведен,
спис свој, јуећи се при томе раније прописаног пртава за пртање у основ-
Тарво озбиљно и правилно схватање своје пртаво је несац пртаво не-

виан, јуан и јуе прта.
важна појуча јуеја у навикавању јуе на мишљење и на смисаљ, пра-
у свим напредним школама пртање се тако схваћа и признаје му се

успешно јуејство у мишљењу и смисаљом, јасном рад.
нога и на правилно пртававање виђенога и замисленога: да је за јуеју
јуеја; да је евојство најчисти јуеју на правилно и основно схватање гледа-
јуменност у пометрању и пртававању облика; да се јуе вежба око и
да јачно пишу и читају пртавоје; да је писане облика; да развија корисну
касо у "Општем делу" свима свога, кажујући да је пртање; појучавање јуе
Пртаво схватање пртања и јуевога задратка у школи писец је јасно по-

вету на јуејоје.
О тога држим да засигурје препоручити га Главном Просветном Са-

начном изајана тога пртава, спис овај, по мом мишљењу, даје најбоља
Избором пртава за пртање пртаво сва четри разара основне школе, и
таве у основној школи.

ојавара питањима: Шта и колико? и на који начин? ваља пртавати пр-
ложена, ојавара главним питањима у настава пртања у основној школи, —
јер називни да својом садржинком и значинком како је нека на јуејој иза-
је ојаворити намишљеном смеру својом, да буде корисна наставањика, књига,
основној школи, "Било је већ време," мислим да смеј рећи да
О спису: "Јуејство за пртавање пртања и геометриских облика у

напоменуто о основи орнаментике и њеним карактерним знацима, као: о понављању, наизменичности, симетрији, зрачењу, прелетању, конфузији и о хармонији и лепоти формама.

Тим су напоменама наставнику пружени појмови и погледи за схватање како појединих делова, тако и целог састава у орнамента.

Уз споменути „Општи део“ иду четири свеске, од којих свака садржи градиво за наставу и цртање у сваком разреду основне школе понаособ, од 1-га до 4-га.

Избор градива за цртање везан је основно за познавање геометриских облика. Ови су главни састојци цртаних предмета; помоћу њих схватају се лако облици површина и тела, и изводе се самостално и правилно нови замислени облици.

Кроз све разреде спроведена је у томе природна поступност с обзиром на практичну примену цртања у животу.

Настава у цртању — објашњење облика и њиховог поступног постајања — јасна је, одређена и кратка, те лако схватљива како за наставника тако и за ученике.

Наставник и његови ученици заједнички сазнају и изводе, склапају облике. Што наставник објашњавајући нацрта на школској табли, то ученици упоредо с њим, слушајући га, цртају у своје цртанке. Такав поступак главна је основа наставе у цртању у основној школи.

На утврђивање наученога служи ученицима цртање по диктату увећавање и смањивање облика и цртање по сећању.

Духовној моћи ученика у I. разреду одговара, што се постаје и познавање облика почиње тачком, од које деца, разно је ређајући — групишући — састављају облик троугла, четвороугла и других простијих геометриских фигура; а нижући је пак у разним правцима, упознају се с правим, кривим и преломљеним, на усправним, положеним и косим линијама.

То склапање облика од тачака; састављају деца применом кратких цртица, из којих постаје непрекинута линија кад се цртице узајамно споје. Непрекинута линија служи, као и наведени први прости састојци — тачке и цртице — на састављање разних тракастих, четвртстих, звездастих шара, као и на цртање простијих ствари — игле укоснице, клинца и под — и на цртање лапидарних слова.

На самостални рад, на самосталну примену извесног облика у састављању шара, упућује склапање и употреба основка — мотива; а на јачи, развојенији и допаљивији утисак шара, упућује што је речено о разној боји — о тону — који се може дати појединим деловима у шара. Боја се та — загаситија или отворенија — израђује на школској табли кредом, цртајући њоме тање или дебље црте, а на хартији таквим цртама, али писалком израђеним. Тако је већ у првом разреду системски изведено сазнавање геометриских облика и њихова примена у цртању.

За тим се иде и у другом, трећем и четвртном разреду при све ширем изучавању осталих основних геометриских облика при разноврсној употреби њиховој у цртању.

Према томе, настава у цртању у II. разреду, као и у доцнијим, обухвата цртање геометриско — линеарно, — орнаментско и с природе. Прво и друго је, разуме се, сложеније но у првом разреду, као што је и број предмета за цртање с природе већи, према већем броју геометриских облика које они на себи носе.

нијим цртама.

писачком пољине делове њихове делом или лавијам, гавнијим или отворе-
даје лепшег изгледа и утиска, и више претечности и јасности, превлачећи
као у II-ом и III-ем разреду, вежба се учењем и у IV-ом, да шараме
природних бивних облика.

Црта се такође ва с природом, вади бојем утврђена свом у гледању и схватању
најпре кривих и кривих линија, а за тим свију оних облика које је најчешће
разреду с природом цртају јаку учењем прилике за познавање и примену
са којих се уче велики потезима и лепим изражавањем. Ствари које се у овом

Рази васпитања ова и утиса, учењем цртају облике одабраних стлова,

цртају се шаде у том смислу.
и о њиховој употреби у вези са осталим познатим геометријским облицима, и
ткву, састављену од геометријских облика, то се учењем пређе о њима
нија има. Пошто су и правилини полигоми већма познати грађа за обрачуна-
применују се у шараме; и цртају се ствари с природом, на којима ових ли-
еинисе, јаснате и завојне — линије. Ти за учењем нови облици
за тим се учењем облицима објашњује речима и цртањем, постављање и облике
се учењем уче изводити их у цртањем својим слободном руком.

правилности израза вади, настављање на школској табли црта шестаром, јок
најпре цртање шара од правих и кривих линија, које последње, јасности и
у IV-ом разреду, наставља се
цртају свесни, наменом цртају, настављање на школској табли црта шестаром, јок
ликовни на цртање бивних облика.

којих се облик даје на геометријске фигуре; и применују су кривични
цртају се наглазе криве линије, а цртају се и листови билаца у
појма, као у првом и другом разреду. С природом се у овом разреду цртају
вољаних поља. Цртају се и шаде са рачним, уласитијим и отворенијим то-
кају у ујужину — појасе су шаде —, а ујуге су испуња квадратних и пра-
облика, шаде, које се у овом разреду цртају, различитије су. Једне се цр-
облика, као и у одређивању егичности њихове. Према већем броју научених
површину, и о ујужину; и вежбају се у смањивању и увећавању различ
у овом разреду учењем се поучавају о метри; мерилу за ујужину и
да вежбају око и руку, тежећи такође за правилношћу.

Док се на настављање сујки шестаром при цртању шара, сложених од
кривих и кривих делова, јокте их учењем цртају слободном руком. Ше-
важности за примену њелору у цртању обрачуна.

важности за примену њелору у цртању обрачуна.
разреда ујужину, за њих је: крив, са својим различитим облицима, који имају
учених основана — мотива. Нов геометријски облици, који се учењем овог
и управљања се учењем у самосталном састављању шара од направе постав-
у III-ем разреду наставља се у ширем обиму примена раније наученога,

ставља оно што је о томе споменуто у првом разреду.
ност шара јакте различити ступица у бојелу — тоновица —, те се тиме на-
симетрији. Такође се напомене и цртањем примерима објашњује како се јас-

На вежбање ова сујки у овом разреду примена цетри вила рачуна у
различитим шараме употребава.

карих има једна и тројугоника, како се сваки од нових облика црта и у
праволтапонном, ромбом, ромбонном, трапезом и трапезонном. Када је им се
облика, учењем II разреда ујужину се са једном, тројугоником, квадратом,
у пространију примену већ у првом разреду сазналих геометријских

На овај у кратко обележени начин спроведена је кроз све четири свеске — кроз сва четири разреда основне школе — поступно настава у цртању, основана на познавању и примени геометриских облика. Таква настава једино је корисна и поуздана, јер у исто доба занима дечији ум, око и руку; учи дете да мисли при раду своје; не допушта да цртање снадне на просто механично подражавање, но чини да буде свесно и мишљено. Писац је кроз све четири свеске, с пуним познавањем и разумевањем задатка свога, сирове вештину своју у излагању и настављању.

Све доведе посматрано у спису тиче се само првог дела школскога програма, тиче се извођења облика — цртања. Другог дела пак програма, предавања геометриских облика по себи, тиче се једино остало што је даље, у четвртој свесци, о тим облицима наведено са рачунске стране. Предавање тих облика било би без практичне користи за ученике, кад не би чули о њима оно што је писац уз главне појмове о деловима геометриских облика навео о мерењу и израчунавању површина и запремина геометриских тела. Све је то осветљено лаким и природним примерима из живота и у опште изабрато и изложено према моћи ученичког схваћања.

На боље и тврђе познавање геометриских тела служи резање и склапање истих од дебеле хартије, који је рад везан са горњим предавањима о њима, и који иначе улази у један део програма за ручни рад у основној школи. Уз предавања, изложена у свескама, саставио је писац и потребан број таблица које садрже обилан број одабраних и поучљивих нацртаних примерака. За сваки разред има нарочита збирка таблица са којих наставник може бирати подесне обрасце, који ће моћи објаснити његову наставу, одржавати вољу и интерес ученика за цртање и дотеривати им укус. Како ће пак обрасце са тих таблица, а наставником нацртаних на школској табли, у својим цртанкама распоређивати ученици, то показују уз свеске приложене цртанке са уцртаним примерцима. Цртанке те треба да су наставнику водиле при раду у школи.

Горње четири, само брзим потезима обележене свеске, четири збирке таблица са цртаним примерцима и извесан број цртанака са примерима распореда цртаних примерака, чине заједно са „Општим делом“ спис, који ће по мом мишљењу, својом садржином и распоредом исте, моћи с великим успехом постићи смер свој: да буде употребљива и корисна књига за наставу у цртању у основној школи.

С тога овде само поновити могу што сам напред већ казао: да спис овај заслужује да га Главном Просветном Савету препоручим на усвојење.

Немам времена да се упустим у шире излагање и оцењивање овога списа да бих доказао и потврдио уверење своје о његовој ваљаности и употребљивости у настави. Молим, да се Главни Просветни Савет задовољи напред изложеним, што већ даје довољна основа мојем повољном мишљењу о спису.

Само ради веће користи наставнику од списа, држим да би у „Општем делу“, на подесном месту, ваљало коју реч рећи о каквој добро цртаће хартије, о писаљкама за цртање и о другим цртаћим средствима и потребама, о којима би наставник нужна му обавештења иначе морао тражити по другим књигама.

Важан ће услов за писца бити, ако се спис његов усвојно буде, да се стара о тачном штампању текста, о тачној изради таблица и о тачном подудару бројева у тексту са одговарајућим бројевима примерака на таблицама и у цртанкама.

Не могу предугатати, да држим, да ће се својевремен овога списа за школарку књигу, дуби важност и улога цртања у школарској настави и васпитану. Он ће учинити да ће часови цртања у школи престати бити часови одмора; јер ће називати наставника на предходно поуздано спремање своје, а ученике на озбиљну пажњу и озбиљан рад. Може бити да зато неће одмах стехи велико коло пријатеља.

Држи, на омену послати ми спис: "Учство за цртање с прегледима. Ручна књига за учење основних школа," а под моном: "Правдољуб, Ми-ротљ," по мом мишљењу, не заслукује да се препоручи овакав такав је. Обично је много мањи од првог; а саржнина му је разноврснија. Али ни један део саржине није системски изражен, но само у вршици поезија изложено. У излагањима пак има несрећних мисли, као н. пр. у говори о важности цртања; а и скокова као н. пр. у историји цртања.

Занимљиво је набрајати свега онога што се у нас око наставе у цртању, од стране просветне власти, учинило од године 1841. до 1898. кад је овај спис написан.

У овеку, названом: Методика цртања, писац говори о потреби о цртању материјалу, као о хартији, писаљкама, гуми и др. и др.; препоручује чистоту при цртању и наводи како би се морао у школи држати ред у чувању цртачког прибора и цртачких радова.

У цртању основно правило за цртање, да ученици не цртају са забобних предмета, но да цртају оно што наставник пред њима нарта на школарској табли.

Ову важну основу за наставу у цртању у основној школи писац развија даље у овеку, названом: Поступак у раду. У наводи све данас усвојене потребе за успешну наставу у цртању, као: да учење треба да води разговору о ствари која ће се цртати; да о којој ученицима даје потреба објашњења и личност за нево посматрање, схватање и представљање, и да при томе сам црта на школарској табли. Даље да на једном часу ваља цртати два-три предмета, јер промена занимања.

Обраћајући важну ученика на то што предмету цртања мањи у колико се више од њих улавањем; што излагају друкчије према ствари са које их посматрамо, учење упознаје учењике са основима перспективе.

У овом овеку спомиње писац и већим делом усвојени податци, да се ученици при цртању не слажу пријатно и друштвом помоћним предметима.

У овеку: "Почетак цртања" каже се да исто ваља почети цртањем правих једравних линија, за којима се цртају положене — водоравне — па, наглаше — косе — линије.

Најпре се цртају краће па дуже праве линије и најзад прости геометријски облици, прости шапе и предмети, сложени од правих линија различитих облика, све то бива по обавештењу учитељевом и по упућивању његовом на различит.

Учитељу улогу при настави, и начин како ову цртежа да врши, знамо је писац у овеку, названом: Прво предавање у првом разреду основне школе. То је предавање једино израђено у спису и треба да послужи као образац за друга при цртању појединих предмета пред ученицима. Оно се пак не односи на цртање каквог облика на школарској табли, но тек на већу ученика у цртању цртање и писарење кад су за кључом.

За олакшању наставника, у спису има уз по главој обраци цртања напомена речима о начину њиховог извођења, или је на обраци самом или

поред њега, тачкама обележен начин и ред у извођењу, у цртању његовом на школској табли.

Уз текст списа приложио је писац збирку облика — слика — за цртање у школи; свега на број 280 слика.

Од њих, слике 1. до 143. представљају најпре почетак у цртању, цртање усравних, положених и косих линија; па цртање простих предмета који су сложени од наведених линија. Предмети су: домаћи судови (шоља, боца, чаша, лампа, канта); собни намештај (кревет, сто, столица, пећ); зграде (кућа, црква, ограда); алати (секира и др.); разни прости геометриски орнаменти, штампана слова и животиње, обележене правим линијама (свиња, мачка, коњ),

Слике од бр. 144. до 280. представљају, такође без одређеног и смишљеног реда, већим делом предмете на којима има и кривих линија. Цртањ је међу сликама и круг, полукруг, четврт круга као и примена тих линија у орнаменту и на предметима. Међу сликама има их пак и састављених само од правих линија (писмо, кућа, слова, геометричка тела, па правим линијама обележен пас и коњ).

Остале слике разне су врсте: штит, домаћи судови, алати и разне справе (секира, мотика, колица, утија, маказе, кљеште); зграде (кућа, црква); разне геометриске шаре (пружене, појасне и на облик руже); разно биљско лишће, плодови (јагода, жир, шљива, крушка); деца и разне животиње (мајмун, петао, голуб јаребица, лабуд, мачка, лисица, зечеви, јагње, риба).

У избору и ређању тих наведених слика, као облика за наставу у цртању, нема научног основа, реда и поступности. Њима се никако не постигава смер наставе, сазнавање основних облика у цртаних предмета и упућивање на самостално примењивање истих облика.

У целом овом спису нема потребне сређености. И ако у тексту има добрих погледа и напомена за наставника, он као наставно средство не може послужити с правим успехом.

У збирку слика увршћени ликови животиња не приличе настави цртања у основној школи, јер се са њих деца ничему у погледу облика научити не могу. Ђорисије би по ученике било, цртати основне геометриске облике и учити њихову употребу у цртању, чиме би настава боље одговарала школском програму.

По довде изложеној оцени другог списа, Главни Просветни Савет лако ће увидети, да га не могу препоручити на усвојење.

С овим мишљењем својим о једном и другом спису, враћам Главном Просветном Савету оба.

Први спис чине:

- I. Пет шивених свезака текста;
- II. Четири прошивене збирке таблица и
- III. Четири збирке од по четири прошивене цртанке.

Други спис чине:

I. У тврде, црвене корице повезано унутство (текст) са таблицама слика и

II. пет шивених празних цртанака.

28. Септембра 1901.

у Београду.

Јесам Главном Просветном Савету на услузи
Проф. Михаило Валтровић.

Реферат г. Влад. Д. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет ставио ми је у дужност да прегледам „Цртанке за основну школу“ од писца „Било је већ време“ и да Савету о том реферujem.

Цело дело пишчево састављено је: 1. из пет свезака упутства (једна је општи део, а четири су упутства за четири разреда основне школе за наставнике) у 132 писана табака; 2. из таблица уз упутство, у којима су „цртачки материјал и мотиви за учитеља“ за сваки разред, којих има 85; и 3. из цртанка „које треба да покажу како би изгледале израђене ђачке цртанке“ по овим упутствима и таблицама. Ових цртанака има за сваки разред по 4, свега 16 са 96 листова.

Ја сам прегледао све ово и част ми је извести Савет да сам нашао да цело дело у овом не одговара дидактичким захтевима, који се данас стављају цртању као наставном предмету у основној школи:

I. Што је писац за основу целог овога дела узео геометрију, а ова је као што је познато апстрактна и за децу тешка.

II. Да би му система била потпуна, писац се морао пустити у детаљно излагање геометријског дела, а то је толико много за нашу четвороразредну основну школу, да и сам допушта Савету да му градиво распоређује „на 5 или 6 разреда нормалних школа“ који у нас за сад не постоје. Због тога збијања у 4 године оног градива, које се у других народа предаје за 6 или чак и 8 година и има у њему ствари (геометријских дефиниција), које су за децу наших основних школа несумњиво тешке. Ко познаје децу у нашим основним школама, не би се усудио тражити од њих оваке ствари и на овај начин.

III. У бирању наставног градива писац се руководи само захтевима техничким и естетичким, а сасвим је превидео један важан дидактички захтев о коме се мора водити рачуна при избору наставног градива за све наставне предмете у васпитној школи, па и за цртање. То је концентрација градива. Писац је разрадио овде цртање са геометријом без обзира на остале наставне предмете у основној школи, а то не сме бити. Кад би и други стручњаци обрадили за основну школу предмете своје струке овако без везе са другим предметима, настава би у нашој основној школи ишла уназад, место да напредује.

IV. У наставном програму грађа за цртање одређена је само по својим саставним деловима основног облика, а наставнику је остављено да он сам изабере предмет који ће одговорати томе и другим дидактичким захтевима, којих нема у програму, а које треба да да наставнику једно дидактичко упутство. Према задатку цртања у основној школи и начину његове обраде, добро је што наставни програм даје наставнику оваку слободу у избору градива, јер за све школе у нашој земљи нити се могу нити баш и треба одређивати предмете, који ће се цртати. То се оставља месним школским приликама, каквоћи целокупног наставног градива у сваком разреду и току наставину. Писац у свом упутству код цртања предмета, истина, помиње да би се могли цртати и други предмети, али нигде не казује оно што је најважније: по чему ће наставник изабрати те друге предмете. Према томе, по овом упутству сваки наставник или се мора држати њега и верно цртати „с природе“ и предмете који су овде нацртани, а које деца немају пред очима и које нису никад ни видели, или ће се пустити у бирање других предмета, онако као и до сад, без важних дидактичких принципа.

WWW.UNILIB.RV. И сами геометријски појмови данас се и код нас рационалније обрађују у основној школи, него што писац овде препоручује. Он хоће да се деца дају дефиниције о њима, па помоћу њих да се склапају облици предмета који се цртају. Међутим ко ради рационалније у основној школи, он разматра са децом разне предмете у школи и околини који имају исти геометријски облик, па га са њих апстрахују и само деца склапају одредбу о том појму.

VI. И ред је у излагању и обради обрнут према оном како то тражи дидактика. Писац полази од тачке па иде на шаре од њих, црте и шаре од ових, па тек онда долази на тела из природе и то и таква која не стоје пред децим очима кад их цртају, или која нису можда ни видела. По писцу треба склапати слике предмета од комбинација геометријских облика и кад је слика тако готова, онда се каже деци да она представља то и то. Међутим задатак је цртању, као што и сам писац вели, да се деца науче тачно читати и писати предмете. По овом задатку, кад се рационално ради, полази се увек од предмета, који стоји пред децом; а ако то није могућно, он се разматра у природи, на месту где је, ту се води разговор, начини скица, па се после у школи на часу цртања, на основи сећања и подсећања, разрађује ближе. (Овако је с успехом рађено у Вежбаоници Учитељске Школе у Алексинцу).

VII. Код неких предмета писац помиње у упутству чак и време које ће се утрошити око обраде њихове. Ово није од важности за успех у настави. Важније би било да је казано наставнику на основи чега ће из целокупног градива да издвоји потребну методску јединицу, на што ће да обрати деци пажњу код ње, како ће тај предмет да пренесе с природе на хартију и како се обрада сваке такве методске јединице изводи потпуно до краја као и у другим наставним предметима. То данас раде напреднији методичари у цртању, а у томе је, између осталог, цртање у нас понајвише изостало.

VIII. У упутству има много страних израза, а и језиковних погрешака, којих не сме бити у једној школској књизи, па ма она била намењена и учитељима.

IX. Из свега се види да ово дело и избором градива и распоредом и обрадом његовом не одговара задатку што га има овај предмет у основној школи, која је васпитна. По свему оно би пре могло да послужи за једну стручну школу, која спрема за један нарочити позив у животу у коме цртање игра најважнију улогу.

23. марта 1903.
у Београду.

Главном Просветном Савету
на услузи

Влад. Д. Стојановић,
школ. надзорник за град Београд

Реферат г. Влад. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет изволео је послати ми на преглед „Упутство за цртање са прегледима“ од „Правдољуб-Мирољуба“.

Упутство је у рукопису и има 131 исписану страну, а у прегледима има 280 слика. И једно и друго намењено је наставницима основних школа. Уз

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

ово су писци приложили и пет свезака цртанака да покажу какве треба да су ђачке цртанке по њихову упутству.

У „Упутству“ су одељци: „I Важност цртања“, „II Историја цртања“, „III Методика цртања“, „A. Материјал за цртање“, „I. Цртанка“, „2. Писаљка“, „3. Гума“, „4. Хартија“, „B. Чување цртаћег материјала“, „B. Поступак у раду“, „Почетак цртања“, „Објашњење начина рада у цртању појединих слика у прегледима“ и „IV Прво предавање цртања у I раз. осн. школе“.

Ја сам све ово прочитао и разгледао и част ми је известити Савет о оном што сам нашао.

I И ако су се писци у горњим одељцима упутства на неким местима пуштали у опширније излагање ствари које су заиста потребне за наше школске прилике, онет сам у свима нашао и великих празнина. Писци су изостављали свуда баш оно што је од велике важности за правилну обраду овога предмета у основној школи.

II. У свом „Упутству“ они и немају одељка о избору наставног градива за цртање. А из овог градива у њиховим прегледима види се да се при избору нису управљали по свима захтевима по којима се бира грађа за овај предмет. Зато им је градиво и тако једнострано изабрано.

III. У методичком делу не види се ближе потпун рад при обради једне методске јединице. Писци само помињу да треба рашчланити један предмет, проматрати га и др., а не казују како се то ради.

IV. У упутству има и таквих захтева који не одговарају данашњем схватању дидактике.

За обрађивање цртања у основној школи има данас напреднијих погледа. Да су се писци са овима упознали и њих унели у своје дело, оно би се могло препоручити. Овако пак израђено као што је не могу га препоручити.

29. III. 1903. г.
Београд.

Главном Просветном Савету
услужан

Влад. Д. Стојановић
школски надзорник за град Београд.

Реферат г. Николе Зега гласи:

Главном Просветном Савету

Част ми је поднети Главном Просветном Савету реферат о цртанкама за основну школу, које су израђене под мотом: „Мирољуб, Правдољуб“ и „Био је већ време“.

Оба ова рада изведена су са великом пажњом, знањем и вољом, но по мом мишљењу ни један од тих радова не постиже праву сврху да би се у нашим основним школама по њима с успехом цртање предавати могло. Рад „Мирољуб, Правдољуб“ показује нам, да писац располаже богатим искуством у настави основне школе. У кратко али довољно описује „Важност“ и „Историју цртања“. Саме прегледалице удешене су махом тако, да одговарају децијем схватању и буде у њима вољу за цртање.

Методика цртања пак, као што је ту изнесена, не би од велике добите по наставу била, из разлога: што је непотпуна, нема стварног поступног прелаза од црте једног сантиметра до слике цветова и животиња, не показује,

да би се према тим прегледалицама могла дечија рука и око лако обучити на прецизан рад.

„Било је већ време“ овај рад, као уџбеник за цртање, ванредно је израђен, и био би сваком учитељу који цртање предаје, као најбољи саветник и практичан учитељ, пун је искуства и корисних упуштава.

Ту су са највећом брижљивошћу образложене све појединости у начину рада, како би поред таквог објашњавања учитељског могао лако схватити ученик све што би имао да црта, лако би савладао и тешкоће око сравњивања, мерења и израчунавања. Но није писац имао довољно у виду да те цртанке са тим предавањем о цртању треба да служе за децу од 6—10 година и да поред иначе великог наставног програма у основним школама, било би предавање цртања са тим силним појединостима па чак и израчунавањем површина разних геометријских слика врло тешко извести.

Посматрајући многе и лепе прегледалице, добија се утисак да су оне пре за Геометријско а не за Слободноручно цртање рађене.

Пошто сам тек пре 10—14 дана примио од г. М. Станојевића, учитеља, ове цртанке на преглед, а као члан одбора за „Петроградску међународну изложбу одела“ морао се дуже времена по унутрашњости бавити, то ми је немогућно било, да се у том кратком року упустим у појединости.

Мишљења сам, да би требало образовати одбор стручјака, у који би и сами писци ушли, те да се споразумно састави један *заједнички рад*, који би потпуно одговарао за наставу цртања у нашим основним школама.

Захваљујући Главном Просветном Савету на датом ми поверењу

30. Јануара 1902. год.

Београд.

Понизан,

Никола Зега

учитељ цртања Гими. Краља Александра I.

Реферат г. П. Бурића гласи:

Главном Просветном Савету

Јануара 25. ове године почаствован сам избором Главног Просветног Савета за преглед и оцену *Цртанака* (осам примерака са пет примерака *Упуштава*) за наставу у цртању геометријских облика у појединим разредима основних школа, од писца под мотом: „Било је већ време...“ и пет примерака цртанака са упуством у повезу од писца под мотом: „Правдољуб, Миролуб“.

Да бих се показао достојан почасти, којом ме је Главни Просветни Савет одликовао, избравши ме за референта по овоме предмету, а и да се не бих огрешио ни о основну наставу, нити пак о Господу цртаче, сматрао сам за нужно, да овај предмет озбиљно и пажљиво размотрим, за шта ми је требало више времена, тим пре, што је предмет велики (141 табак упуства и 1.600 слика). Поред најбоље воље, да реферат што раније пошљем, не могах то учинити, јер бејаш оптерећен дужностима на две стране — и у Зоолошком Институту Велике Школе, и у Грађанској Школи.

У времену, које ми иза дужности преостајаше, постигао сам да цртанке и упуства прегледам и своје примедбе ставим. Сада сам намеравао, да своје примедбе средим и пошљем Главном Просветном Савету. Ну пошто Главни

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

www.Просветни Савет, писмом својим од 18 ов. мес., тражи да одмах вратим помену-
 нуте цртанке и упуства, то ми је по све немогуће да своје приредешке тако
 брзо средим с тога сам принуђен да реферат по овоме предмету само у нај-
 главнијим потезима изнесем.

I. Цртанке од Господина писца под мотом: „Било је већ време...“, изра-
 ђене су марљиво. Из њих се види да Господин писац располаже великом
 стручном спремом, али је веома слаб познавалац дечије способности за цртање
 у основној школи. Врло велики број слика толико је тежак, да потпуно пре-
 маша моћ дечијег схватања. Исто тако, многа објашњења и дефиниције су
 тешке и неразговетне. За доказ овога што рекох, навешћу за сваки разред
 само по један пример.

I разред

(11. табак, страна четврта).

„Пазите још нешто. Од ове усправне праве ово је горњи а ово доњи
 крај. Свака од ових косих, нагнутих правих или је ближа горњем или доњем
 крају. Горњем крају ближе су оне које се спуштају.

А како стоји положена права? Она је толико исто далеко од горњег
 колико и од доњег краја усправне праве. Зато је положена права једна осо-
 бита права она нити је усправна нити је најмање права“.

II разред

(22. табак, страна друга).

„Ако су стране квадрата усправне онда је један од ових превоја успра-
 ван, а други је положен зато што су онда и друге две стране положене.
 Дакле ова два нова превоја — трећи и четврти — усправни су једни на
 други па и онда, ако стране квадрата стоје косо, по дужини они су једнаки
 странама квадрата, а још и преполовљавају једни другог. Ове се праве, ови
 превоји кад их нацртамо, зову средње праве у квадрату. Кад је једна средња
 права задата, онда по овоме што смо о њима научили, лако цртамо другу —
 као и мало час попречнице. Но после нећемо нацртати праве између крајева,
 јер то нису попречнице него средње праве, него ћемо повући четир праве, по
 две упоредне са једном средњом правом — овако.

Оне се секу и затварају квадрат, и јесу стране тога квадрата. Ако баш
 повучемо и праве између крајева тих средњих правих, шта ћемо добити?

Опет један квадрат, коме су оне попречнице. Он је мањи и каже се да
 је уцртан у првоме квадрату. Како то можемо друкчије казати? Овако: ако
 између средина квадратних страна нацртамо четири праве оне чине један
 мањи квадрат“.

III разред

(15. табак, страна прва).

Задачи за вежбање

„2. Нацртати правоугласти троугоник, кад су задате обе катете (Дали
 би се претходно и назвали: катета и хипотенуза).

3. Да се нацрта троугоник са задатим странама А—Б (н. пр. 35,50 см.)
 и угловима А и Б и то у степенима (н. пр. $\angle A = 42$ степена, $\angle B = 30$
 степена).

www.unib.rs Да се нацрта равнокракаст троугоник кад је задата основа $B-V$ ($=\dots$ см.) а угао A према њој ($=\dots$ степени). Ту би ученик имао да израчуна угао $B = V = \dots$ помоћу правила о збиру, на би даље радио као и код прошлог задатка.

10. Да се нацрта правоугласти троугоник, кад је

a) задата једна катета и један угао;

b) задата хипотенуза и један угао — и овде би се имало мало рачунати са угловима, па преносити помоћу угламера“.

IV разред

(28. табак, страна четврта).

„Површина трапеца. Једна попречница дели трапез на два троугоника a и b и зато је површина трапеца једнака збиру површина тих троугоника. Троугоник a уземемо да је основа доња упоредна страна а висина $ГД$ (Сл. 2 л. 2 црт. 4.) а троугоник b ако узмемо да је основа горња упоредна страна $ГВ$, онда је висина његова $БЕ$, а то је иста дужина са $ГД$. Зато су површине тих троугоника

Дужина $ГД$ пута половина дужине $АВ$

„ $ГД$ „ половина дужине $ГВ$

Збир ових производа јесте производ из $ГД$ и половине збира дужина $АВ$ и $ГВ$ и то је површина трапеца. За то имамо правило: кад саберемо дужине упоредних страна исказане у метрима, па половину тога збира помножимо са висином трапеца (размак упоред. страна) опет исказаним у метрима, онда је производ тих бројева површина тих трапеца у квадратним метрима. На пример, ако је дужина доње упоредне стране $АВ$ 50 метара, горње $ВГ$ 30 метара а висина трапеца 12 метара, онда је

$$\text{површина троугоника } a \text{ 12 пута } \frac{1}{2} \text{ од } 50 = 300 \text{ кв. мет.}$$

$$\text{„ „ } b \text{ 12 „ } \frac{1}{2} \text{ од } 30 = 180$$

$$\text{Површина трапеца} = 480 \text{ кв. мет.}$$

и тај исти број добијемо ако збир упоредних страна $50 + 30 = 80$ преполовимо, што чини 40 и овај број помножимо са висином 12 — то је $12 \times 40 = 480$ квад. метара“.

Мишљења сам, да се ове цртанке овакве, какве су, не могу употребити за намењени циљ.

II. Цртанке од Господина писца под мотом: „Правдољуб, Мирољуб“ израђене су са више познавања дечије способности за цртање, али из њих се види да Господин писац не располаже довољно стручном спремом, јер су многе слике израђене погрешно (слике под бројевима: 236, 265, 272, 275 и т. д.). Сем тога, у ууству нема довољно објашњења за поједине слике, а многе су без икаквог објашњења.

С тога сам мишљења, да се и ове цртанке овакве, какве су, не могу употребити за намењени циљ.

Завршујући свој реферат по овоме предмету, част ми је најчувивије напоменути, да би, по моме скромном мишљењу, за израду ваљаних цртанака најбоље било, да се образује један одбор, у који би ушли неколико струч-

ника (заједно са Господом писцима) и наставника основне школе, те да споразумно саставе и израде цртанке за основну наставу.

Захваљујући Главном Просветном Савету на датом ми поверењу, част ми је назвати се

19. Јуна 1902. год.
Београд.

Главном Просветном Савету
поздрав

Петар Ђурић
привр. виши учит. Грађ. школе.

По саслушању ових реферата Савет је нашао:

1, да су *Цртанке* под знаком „Било је већ време...“ израђене сувише опсежно те се сав материјал не би могао савладати у народној школи у току четири године, особито кад се има на уму да је овој вештини наставним планом додељен врло мали број часова. Стога је Савет одлучио: да се ове *Цртанке*, овакве какве су, не могу употребљавати у народној школи него би се морале прерадити према напоменама г.г. референата пазећи при том нарочито на то, да цртање буде у тесној вези са осталим наставним предметима и да се при обради полази од појединих тела а не од тачака, линија итд.

2, да су *Цртанке* под знаком „Правдољуб, Мирољуб“ неподесне. Стога је Савет усвојио мишљење г.г. референата: да се ове *Цртанке*, овакве какве су, не би могле употребљавати у народним школама.

У име хонорара за реферовање о свима овим цртанкама одређено је: г.г. Михаилу Валтровићу и Владимиру Д. Стојановићу по *педесет (50) динара*; г. Николи Зеги *двадесет (20)*, а г. Петру Ђурићу *тридесет (30) динара*.

Овим је завршен овај саветски састанак.

845. РЕДОВНИ САСТАНАК

16. априла 1903. год.

Били су: председник д-р В. Бакић; редовни чланови: Жив. М. Перић, Ср. Ј. Стојковић, Љуб. М. Протић, Стеван М. Веселиновић, Ђока Анђелковић и Момчило Иванић.

Пословот: М. И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 844. редовног састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 11. овога месеца, ПВр. 4104, којим се тражи да Савет предложи потребан број лица, која би се послала као изасланици на овогодишње испите

зрелости у средњим школама и на учитељске испите у учитељским школама у Јагодини, Алексинцу и Женској Учитељској Школи у Београду. Главни Просветни Савет предложио је ову господу за изасланике:

а) на испитима зрелости у гимназијама:

Д-ра Војислава Бакића, Д-ра Марка Т. Лeko, Јована Ђујовића, Милана Недељковића, Боку М. Станојевића, Д-ра Богдана Гавриловића, Божидача Прокића, Саву Урошевића, Мијалка Ђирића, Д-ра Јована Цвијића, Д-ра Светолика Радовановића, Богдана Поповића, Д-ра Михаила Петровића, Д-ра Драгољуба М. Павловића, Д-ра Николу Вулића, и Д-ра Живојина Ђорђевића, редовне професоре философскога факултета Велике Школе, а поред њих и г.г. Михаила Валтровића и Љубомира Ковачевића, професоре Велике Школе у пензији;

б) на испиту зрелости у реалци:

Милана Андоновића, Косту Главинића, Светозара Зорића, Милана Капетановића, Андру Стефановића, Јефту Стефановића, Владимира Тодоровића и Д-ра Стевана Марковића, редовне професоре техничкога факултета Велике Школе; и

в) на учитељским испитима у учитељским школама у Београду, Јагодини и Алексинцу:

Д-ра Војислава Бакића, професора Велике Школе;
 Миленка Марковића, управника Државне Штампарије;
 Јована Миодраговића, професора Гимназије Вука Стеф. Караџића;
 Ранка Петровића, професора Гимназије Јосифа Панчића;
 Петра Деспотовића, управитеља Учитељске Школе у пензији; и
 Милоја Влајића, школскога надзорника у пензији.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. овога месеца, ПБр. 4243, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мите Стајића, дворског књижара, који је молио за одобрење да се његово издање књиге: „Црквено-словенска читанка, за ученике IV разреда народних школа у Краљевини Србији“, коју је саставио г. Петар Деспотовић, може употребљавати као привремени уџбеник за црквено-словенски језик у IV разреду народних школа.

Савет је одлучно: да г. Стеван М. Веселиновић, редовни члан Савета, ову читанку прегледа и о њој Савету реферује у смислу молбе г. Стајића.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. овога месеца, ПБр. 4241, којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-ра Слободана Рибникара, лекара, који је молио да се његов превод дела: „Grundriss der Schulhygiene,“ од О. Јанке-а, оштампа о државном трошку за потребу наших школа.

WWW.UNILIB.RS Савет је одлучно: да се умоли г. д-р Милан Јовановић-Батут, професор Велике Школе, да овај превод поменутог дела прегледа и Савету реферује о томе: да ли би се он могао употребити за потребу наших школа.

V

Прочитано је писмо г. Николе Чолаковића, учитеља, од 10. овога месеца, којим извештава Савет да му није могућно реферовати о Букварима г.г. Стеве Чутурила, Мих. Јовића, Владимира К. Петровића, Градоја Бушљетића и анонимног писца под знаком „Развитак,“ који су их поднели на расписани стечај министарства просвете и црквених послова од 29. априла 1902. године, ШБр. 4389.

Савет је одлучно: да се умоли г. Урош Благојевић, учитељ основне школе у пензији, да све ове Букваре прегледа и Савету реферује о томе: који би се од њих могао употребљавати као уџбеник у народним школама према расписаном стечају министарства просвете и црквених послова.

VI

Прочитан је реферат г. Љубомира М. Протића, редовног члана Савета, о књигама: „Ђачко радовање“ забавна и поучна књига за децу, приредио П. Деспотовић; „Езопове басне“ за српску младеж, приредио Мих. Дојчиновић; „Даница“ за децу, саставио Саватије М. Грбић, учитељ; и „Срећни дани“, низ поучних приповедака са сликама српској деци, написао Драг. М. Ђосић, учитељ, које је издао дворски књижевник г. Мита Стајић и молио за одобрење да се могу поклањати ученицима народних школа о годишњим испитима.

Реферат г. Љуб. М. Протића гласи:

Главном Просветном Савету

У нас се скоро увидела потреба, да ученици читају и друге књиге сем школских. Да је тако, најбољи је доказ, што се књиге за децу јављају у већем броју тек у последње време, а књижице за ученике још много позније. При том изгледа, да се и у писању књига за децу као и при оснивању ђачких књижица пошло погрешним путем још у самом почетку. У ђачке књижице, где су до сад основане, уношене су свакојаке књиге, које су каткад и штетне, да не кажем саблажљиве за младеж у народним школама. Ово су потврдили и понеки школеки надзорници у својим извештајима. Стати томе на пут, дужност је министарства просвете, и оно то чини, препоручујући у исто доба шта треба да се набавља за ђачке књижице. Писци, који су опет покушали изићи на сусрет потреби да се створи и у нас дечја књижевност, често су били невични и без дара да би могли, у истини, изградити ваљане књиге за децу. Нека се издвоји што су српској деци дали *Змај* и још неколики писци, а што је у правом смислу речи класично, и онда од свега, што су сви остали радили на овом пољу, може да се пробере врло мало доброга, које ће деца са одушевљењем читати и што би за њих било подесно. Ну, док је овако са песмама, да кажем врло добро, имајући на уму само *Змаја* и још неколико правих песника, дотле је са приповетком за децу, са описом природе и из природе врло мучно, јер у овоме је мало доброга урађено.

Писци су полазили са гледишта да су деца мала, и да их треба *учити*, па се дечја књижевност почела развијати врло једнострано. И песма и опис

и приповетка, све то носи у себи тенденцију, која је веома провидна и извештачена. Изгледа да ниједан деčји писац не жели да деца буду деца, судећи по ономе што пишу. Или што је горе као да сви мисле да деца не ваљају, па им непрестано готово у сваком саставу довикују, *износећи махом рђаве примере*: не играјте се, не трчите, владајте се добро, седите мирно скршених руку, не свађајте се и т. д. и т. д. У осталом и у школи се чује да деца причају како се на пр. Св. Сава, па и његов отац Немања, Душан Силни и др. као деца никад нису играли ни трчали, већ су само учили, па се ово неиграње и нетрчање истиче као врлина и т. д. Ова шаблона у школском васпитању преноси се, ваљда, и у деčју књижевност. Ну, осим овога ви ћете наћи да се и у рачунске задатке умећу моралне поуке!

У нашој деčјој књижевности мало је веселога, мало онога што би одговарало деčјем узрасту, мишљењу и осећању, да би могло пробудити или наставити свестрано ученичко интересовање. Као у школским књигама тако и у онима за забаву и поуку одјекује: „не лажи, не уби, не укради, поштење је, браћо моја, врлина над свима“.... и т. д. Међутим од деčје књижевности тражи се нешто више, а најмање ово, што она пружа.... За децу није лако писати, како се то обично мисли, због чега сваки хоће и да пише. Није лако ни одабрати лепо од онога што су други написали. Ваља умети оценити шта је добро, па само то пружати деци. Ваља познавати децу, и умети написати што ће за децу бити подесно. Деца су, истина, мала, али ипак умеју овде правилно да пресуде, и што им се не свиђа, неће да читају, досадно им је и мрзе га.

Наша изворна деčја књижевност махом је без духа, без хумора, који би веселио и привлачио ученике да читају, све је готово одвратно, јер је често и сувише извештачено. Тако је већином и оно што се преводи из туђе књижевности, јер се преводи што прво до руке дође и што се учини да је угодно. За угодно обично се нађе да је оно што личи на наше, а какво је ово, ми то већ знамо.

Ну, како је тако је, са тим се мора рачунати. Кад бољега немамо, морамо се *за сад* задовољити са овим што имамо.

Књиге, које сам овога пута прегледао, нису се особито истакле својом садржином од осталих, које већ имамо. И оне, сем Езових басана, имају у себи махом ону извештачену тенденцију. И песмом и причом хоће да се моралише до крајњих граница. Лепо би било кад би наши деčји писци и састављачи књига размислили како пишу сви остали писци за одрасле, у чијим делима нема оних обично досадних завршетака као што су готово у свима стварима писаним за децу. Или још боље кад би хтели размислити: како би изгледало кад би се приче, песме, па и романи свршавали отприлике овако: видите, драга браћо, да ово није било лепо на пр. од Обломова, ви треба да сте одлучни, вредни и т. д.

После ових напомена уопште, да кажем у кратко какве су ове књиге, које је издао г. М. Стајић, дворски књиџар, а Главни Просветни Савет поверио мени да их прегледам.

1.

Даница од г. Саватија М. Грбића, учитеља, има 45 комада од којих су већина причице и песме. Песме од Змаја и Љ. П. Ненадовића (стр. 5, 6, 17, 27, 30, 45) ван сумње су подесне и добре за децу. Ну, оне друге, од других писаца, врло су сумњиве вредности, да се једва и могу назвати правим песмама. Као пример наводим „Вредницу“ (стр. 9), која је лоша имитација

www.универзитетскабиблиотека.бг

песме „Малена сам, нека нека“..., и „Добар ђак“ (стр. 11) у којој су и ови стихови:

...Он у реду држи
Све што има своје
И ствари његове...

(реч је о добром ђаку како чува своје ствари).

Из песме „Буди храбар“ (стр. 19) наводим целу последњу строфу, да се види каквих има песама, које су без невоље унесене у ову збирку:

...Те не клони док ти крвца
У млађане груди врије,
Буди храбар, те не клони
— У зачетку угуши је!

На стр. 21. у песми „име и вера“ има и овај стих:

...Будите Срби на пуну меру...

Пало ми је у очи што је морала бити узета у ову књижицу и песмица „Истина“ (стр. 8.) из читанчице за први разред основне школе.

Причине су већ боље од ових песама, које нису ни Змајеве ни Чика Љубине, и ако се завршују „моралним наравоученијем“, што је могло слободно и изостати. Понеке су приче и преведене са немачког језика као „Захвални син“ (стр. 10. и 11.), „Не дели ономе који не заслужује“ (стр. 37.). Сећам се да сам их читао некад у једној немачкој читанци. Треба увек означити шта је преведено, нек се и то зна.

На послетку морам признати да ми је чудно било што је приређивач унео многе ствари, које је прошле године (1902.) штампао у другој својој збирци, коју је назвао „Божур“, тако на пр.

„Српски језик“	у Божуру на стр.	3.,	овде је на стр.	30. и 31.
„Не ругај се“	„	„	„	7.
„Добар ђак“	„	„	„	11.
„Рђав ђак“	„	„	„	15.
„Ракија је отров“	„	„	„	39.
„Св. Никола и сиромас“	„	„	„	41.
„За допуњавање“	„	„	„	46.

Језик је у овој књизи доста леп и правилан.

2.

Бачко радовање од г. Петра Деспотовића чини у главном пријатнији утисак од *Данице*. И у овој књизи има 45 чланака, који су прерађени по М. Ђ. Милићевићу, Доситију и неким страним писцима за децу. Песмице су са прилично успеха изведене, ма да знатно изостају иза Змајевих и др. правих песника. Нису лоше ни причине, које су у овој збирци. Овде хоћу да истакнем да би приређивачи дечјих књига добро учинили, кад би више пазили да не уносе у своје збирке и оно што су ту скоро пружили други пре њих. На тај начин не би се десило да уђе у ову збирку „Очинско срце“ (стр. 5. и 6.), што је пре две године изашло у лепој књизи за децу „У слободним часовима“ од Ж. Дачића под именом „Јанко Гагић“ (стр. 26., 27. и 28.).

У *Бачком радовању* поред иначе лепог језика има незгодних израза и погрешака, а могло се с разлогом очекивати да их не буде. Ево неколико само да наведем: одз'дол, одз'гор' (стр. 15.), разрашљана, гвезда (стр. 17.), премор (стр. 20.), врштајући (стр. 26.), гвев (стр. 37.), лева (стр. 42.), испи-лила (стр. 66.) и т. д.

3.

Срећни дани по Ед. Рошроле-у од г. Драгомира Косића, учитеља. У овој књизи има 25 *поучних приповедака*. Ниједна није уметничка, а свакој је сврха да поучи. Неке су ипак лепе и подесне за читање у толико више што их је г. Косић прерађивао и подешавао за своје младе читаоце; најлепша је последња „Отац и син“ (стр. 67.). Понеке су и доста невешто састављене као „Опраштај увреде“ (стр. 48.) и „Правдање“ (стр. 50.). У првој се износи како се ђак кажњава „са немрства“ и како мајка „познаде по Миласаву (име ђака) да је опет био немиран“... У другој се износи како је неки ђак (Живојин) „чешће пута био псован и кажњен, а његов брат (Драгомир) био је увек похваљен“... Грешку учитељеву увидео је и Живојин, па зато и каза својој мајци: „није право што мене господин увек псује и кажњава, а Драгомира хвали“...

Овакве приче могу утицати на ученике у негативном смислу, да се створи или да се поколеба у деце лепо мишљење о школи и учитељу, а то нико не жели. Можда су овакве приче подесније за учитеље, који су још невешти у школском раду, него за ученике.

Језик је у овој књизи доста чист и правилан. Реченице су кратке и разумљиве, те је књига с те стране подесна да је ученици читају и у првом разреду.

4.

Езопове басне за српску младеж, превео Михаило С. Дојчиновић.

Езопове су басне много ценли још и у старој Грчкој. Лутер је приредно издање за немачку младеж, па је изјавио да, можда, само Св. Писмо има већу вредност од Езопових басана. Велики васпитни утицај признала им је и Хербартова педагошка школа. Па ипак зато увек је потребно пробирати и издајати што је за децу најлешње. У овој збирци има неких басана, које нису најподесније као на пр. „Вук и пастир“ (стр. 56.), „Камила“ (стр. 54.). Иначе већина ових басана биће лепа лектира за децу у народним школама. Оне се могу корисно употребити у настави из друштвених и природних наука. Басне су много подесније да почуе него натегнуте приче, јер у њима нема ничега усиљеног; поука је њихова више случајна а не извештачена. И баш зато, да се не би кварно ефекат, који басне производе у души ученика, могле су се на крају сваке басне изоставити оне реченице, које у кратко казују чему басна учи, и онда очекивати да до тих реченица сама деца дођу, ма их и не умела онако zgodно конструисати. У осталом ово треба изоставити у толико пре што ове реченице често не представљају тачно оно чему басна треба да поучи.

Преводилац је требао да обрати већу пажњу на језик, јер у књизи има доста понезгодних речи па и реченица, као што су: „те је са својим младима морао постити“, „мишљаше, да глад уништава сваки обзир на пријатељство“... (стр. 9.), гљев, богу (стр. 10., 12. и 44.), „тако је мишић вратио великодушност, коју му је лав раније указао“ (стр. 58.), штенару, пасмина (стр. 20.), „кад се утроба палила“ (стр. 10.), „посеје он неслогу међ њима“ (стр. 21.) и т. д.

*

За похвалу је техничка страна све четири књиге. Хартија је добра, штампа укусна и лепа. Сlike су врло марљиво израђене. Цена је умерена, ако је израда свих примерака као што су ови, који су у мене. С обзиром

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Друга књига говори о значају енергије и храбрости. Ко је одлучан, енергичан и храбар, тај ће савладати све невоље и непријатеље. У животу мора бити и храбар, тај ће савладати све невоље и непријатеље, на да се постигне за чим се тежи и на земљу се ради. "Без мисли, без труда и горбе ништа се у људском животу не може постићи". Буди ли храбрости и енергије, онда ће човек савладати све невоље и успети чак и у ономе што је изгледало готово невероватно да ће икад моћи остварити. У потрагу овота наведено је шта су све и на који начин постигли у животу: Бинхер и В. Телетов; немачке војсковође (стр. 7.); Леонора Проска и Јованка Штеген, јунакиње у рату (стр. 17.); свештеница

из немачког културног живота, те се јасно види да је књига подешавана на људски постигли, захваљујући овим дјелима особинама својим. Примери су махом се каноне поједини примери из живота, којима се потврђује шта су пожељни особине свакоме човеку, који жели да има успеха у свом послу. Без марљивости и нестрајности у рату мало вреди природни дар и вештачност. За овим у првој се књизи говори, да су марљивост и нестрајност преко потребне могли г. Стајића.

школа. Да бу овакве изложиле своје мишљење, да ли би требало укинути по школи је да их Главни Просветни Савет препоручи за књижевне народних књига Дојчинович. Г. Мита Стајић, дороски књижевник, који је ове књиге издао, Све три су књиге израђене по Самуилу Смајлеу, а превео их је г. Ми-

3. *Пример, карактер и новац.*
2. *Енергија и храброст.*
1. *Марљивост и нестрајност.*

Част ми је известити Главни Просветни Савет, да сам прегледао књиге: Главном Просветном Савету

Главном Просветном Савету

Реферат г. Ђубо. М. Протића гласи:
 много да се оне препоруче за књижевне народних школа.
 које је превео г. Мих. Дојчинович, а г. Мита Стајић, њихов издавач, и "Пример, карактер и новац", које су израђене по Самуилу Смајлеу и Савета, о књигама: "Марљивост и нестрајност", "Енергија и храброст"
 Прочитан је реферат г. Ђубомира М. Протића, ређовног члана

VII

тама, израђено је *тезисет (60) питања*.
 Г. Ђубо. М. Протићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, израђених за ђачке књижевне,
 преко о годинњим испитима и да се, поред тога, "Есопове басне" могу
 три ове књиге могу употребљавати за покањање ученицима народних
 Према овоме реферату г. Протића Савет је одлучио: да се све че-

Ђубо. М. Протић.

Главном Просветном Савету
 позиван

31. марта 1903. год.
 Београд.

на све што сам напред казао, мишљења сам да Главни Просветни Савет може препоручити да се све четри ове књиге могу давати на поклон ученицима народних школа о годинњим испитима, а *Есопове басне* предати би набајити и за ђачке књижевне, и ако издавач није могао за ово послужање.

Фр. Боделшвинг и калуђер Колумбан (стр. 23.), Улрих Хутен, песник и говорник (стр. 37.), Давид Ливингстен, мисионар (стр. 47.), Стенли, Едем-паша, афрички путници и испитивачи (стр. 53, 58.) и т. д. У књизи има примера необичне храбрости и из обичнога живота (стр. 82.), којима се такође тежи указати шта вреде и какву улогу играју ове особине у животу не само појединаца, већ и народа па и свега човечанства. Сви наведени примери могу имати васпитнога утицаја и помоћи да се створи уверење да човек све може, ако хоће и ако има смелости.

И кад се са овога гледишта суди о овим двома књигама, онда су оне од вредности и за српску читалачку публику. Ну, питање је: да ли их треба препоручити за школске књижнице народних школа?

Ја сматрам да је доста, кад народ купује за своје учитеље књиге, које служе њихову стручном усавршавању, а то су педагошки списи, и књиге, у којима ће учитељи наћи грађе за израђивање предавања из појединих наставних предмета. Бар за сад, кад финансијске школеке прилике још нису уређене, ја не бих од школских општина ништа више тражио. И са овога гледишта ја не могу предложити да се ове две књиге препоруче за школске књижнице, и ако сматрам да су добре, ма да им је врло велика махна што нису у њих унесени бар понеки примери из српске прошлости, којима би се такође потврђивао значај марљивости, истрајности, енергије и храбрости, кад је већ књига рађена по једном писцу а није буквалан превод. Да су и ови примери унесени, књиге би биле много боље и подесније за српску читалачку публику него што су сад.

Трећа књига „Пример, карактер и новац“ удешена је као и прве две, да послужи као лакша лектира за ширу читалачку публику. Ни у њој зато као ни у првим двома нема скоро никаквог теорисања, које би било сухопарно. На доста лак начин, готово очигледно, помоћу примера из живота тумачи се како је пример од особитог значаја у васпитању домаћем и школском, па и позиције у практичном животу. „Онај највише постиже, који не трошећи многе речи, даје пример делом“ (стр. 23.) Отуда и важност примера у младости.

О карактеру се говори од 39.—73. стране. Укратко је споменуто шта се разуме под карактером и о вредности карактерних људи.... „Они су душа грађанског друштва.... са опадањем морала настуна и пропаст народа“ и т. д. (стр. 44.). За овим се наводе понеке ствари о карактеру појединих историских лица, махом из немачке прошлости као: Виљема I, немачког цара, економа и политичара Фр. Хорнера, аустријског државника Брестола, Франца Јосифа I, аустријског цара, и т. д. И овде су, дакле, набрајани све сами туђинци. А како би лепо било, да су узети бар неколико њих из српске прошлости, што је преводилац могао врло лако учинити. Да је и ова књига писана искључиво за Немце, потврђује и завршна реч (стр. 71.), где се каже: „И тако Кант стоји пред нама као узор једног Немца, као племенити, велики карактер у најотпунијем смислу те речи“.... А бар се ово могло изменити, па да не стоји пред нама као узор само једнога Немца!

Од 73. стр. па до краја говори се о новцу и штедњи. Ово су практични упути за ширу публику, као што су и они у првим двома књигама.

Као прве две књиге тако и ова има пуно језиковних махна, чему је, рекао бих, узрок и то што г. преводилац није разумео све ове ствари, које је преводио. Те језиковне погрешке ја сам гдегде обележавао у све три књиге, па стога и нећу да их овде истичем.

Рачунајући да ће ова књига и поред истакнутих недостатака помоћи и стручном усавршавању учитеља, мишљења сам да је Главни Просветни Савет може препоручити, да се набави за књижице народних школа.

6. априла 1903. г.
Београд.

Главном Просветном Савету захвалан
на поверењу

Љуб. М. Протић.

Према овоме реферату г. Протића Савет је одлучио: да се само књига: „Пример, карактер и новац“ може набављати за књижице народних школа.

Г. Љуб. М. Протићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, одређено је *педесет (50) динара*.

VIII

Прочитан је реферат г. Јаше М. Продановића о књизи: „Други мирис Босилков“, коју је написао проф. Ј. Миодраговић и молио за одобрење, да се може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима и да се може набављати за ђачке књижице.

Реферат г. Продановића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу „Други мирис босилков“ од г. Јована Миодраговића, коју ми је послао Главни Просветни Савет да оценим: да ли се може препоручити за поклањање ученицима народних школа о испитима и за школске књижице. Пошто сам књижицу пажљиво прочитао част ми је о њој изпети своје мишљење.

У нашој дечјој литератури има три врсте збирака за децу. Једна врста садржи махом забавне ствари, које ће непосредно утицати на дечје осећање и уображење, и изазвати у деце наклоност ка читању. Такве књижице нити претендују на какво практично поучавање, нити на непосредне васпитне поуке, нити на нарочити морални утицај. У њима су ствари више мање уметнички израђене, без специјалне васпитне сврхе и њихов унутрашњи смисао често пута може да буде и супротан уском школском и грађанском моралу.

У другој врсти дечјих збирака покушава се измирити васпитни и уметнички елеменат. Такви покушаји ретко испадају за руком; обично прилози или не задовољавају уметничке захтеве или су слаби у погледу педагошке поуке. Права литература не да се стеснити; она захтева широку слободу у избору градива, у изради предмета и у идејама и осећањима који се у њој изражавају. Уношење ма какве тенденције — политичке, религиозне, педагошке итн. — најчешће иде на рачун уметничке вредности. Дидактичке су песме најслабија врста поезије; тенденциозне приче готово излазе из круга праве литературе; путописи богати детаљима и тачним описима не дишу довољно поетским духом.

У трећој врсти дечјих збирака преовлађује јако непосредна поука. Овака дела личе на удбенике, и разликују се од њих само тиме што обухватају у исто време разноврсне поуке. Њима је главни задатак не да изазивају у деце боља осећања, него да повећавају количину њихова знања. Такве књиге деца нерادо читају, јер у њима врло ретко има чега што би их могло занимати.

По моме мишљењу књиге друге и треће врсте имају за децу много мање важности него књиге прве врсте. Књиге друге врсте кваре деци естетичко

осећање зарад једне врсте врло сумњивих поука, које деца сваки час чују и у школи и у кући. Љубав према уметничкој лепоти, коју у деце треба врло брижљиво неговати јасно се омета оним баналним, сухим, простачким причама о детету које је запалило кућу играјући се жижицама, или је себи избило око играјући се ножницама, или се разболело и умрло пијући хладну воду итп. Још је горе кад такве приче од обичних поука пређу на некакво више моралисање, те хотећи похвалити послушност уздижу сервилност, у намери да омиле ред и поредак хвале укоченост и мртвило, желећи да поуче децу да раде добро и да буду милостива указују им примере из којих се могу поучити сујети и жељи за наградом. Књиге треће врсте не разликују се од школских лекција: у њима је она иста свакодневна поука, коју је много боље називати усмено, него стављати у децје књиге. Наше школске књиге ипсу оскудне масом факата и поука; ако је ишта сувишно у њима то је она велика количина разних ситних и безначајних чињеница, које умарају памћење, слабе моћ размишљања и сметају правилном развићу децјег духа. Не треба сад овај интелектуални умор повећати и сухопарним децјим књигама, чије се штиво мора с напрезањем савлађивати.

Деци треба давати праву литературу, позната и класична дела великих писаца, оно што је оцењено као добро и значајно у књижевности. Има у првих писаца увек ствари које деца могу читати без опасности да неће моћи разумети, или да неће одговарати њихову узрасту. Не треба нипошто кварити књижевност скривавајући за децу нарочите књиге, полудитерарне, слабе по идеји, неугледне по стилу! У месту да се литература спушта, квари и слаби да би је деца могла схватити, треба децу поступно уздизати до праве литературе, дајући им једнако најбоље производе књижевне, почевши од најлакших и најразумљивијих, па даље и дубље у тежа и заплетенија дела. Нека деца баш и не схвате одмах све што се крије у једном правом уметничком производу! Не мари ништа: ни у природи, ни у људском друштву, не може се ни дубоком посматрањем сазнати одмах оно што је најбитније. Довољно је кад једно велико књижевно дело бар једном својом особином и извесним својим деловима буде приступачно децјем духу. Таква су дела као и велики призори природе: сваки налази у њима оне лепоте, које одговарају његову духу и оку; сваки види по нешто другојаче него други, а целина стоји пред свима као нешто велико и горостасно, што се више осећа него што се разуме. Дајмо деци у руке књиге најбољих писаца, удружимо њихов младићки дух с духом књижевних првака и најбољих уметника, и осетиће се одмах благотворни утицај те лепе заједнице! Деца ће расти и развијати се у духовној атмосфери великих писаца; она ће поступно освајати ово благо које изгледа недомашно; она ће се научити оној мајичкој речи: „Сезаме, отвори се“, која ће их одвести у тајно сокровиште великих писаца! Али ако их још у младости навикнете на мршаву, тлеуду духовну храну из слабих децјих књига, ако ослабите њихово осећање тенденциозном и анемичном поезијом, ако сведете њихову лектуру на сухопарне поуке, тешко ће бити позније заинтересовати их за праву књижевност. Њима она неће изгледати ни лепа ни привлачна, и уморена рђавим књигама, она ће изгубити наклоност и за добре.

* * *

Књига г. Мнодраговића „Други мирис босиљков“ спада у ону трећу врсту децјих збирака. Она има неколико поучних хигијенских чланчића, нешто привредне поуке и неколико путописа, у којима је врло мало поезије. Пада у очи да је г. Мнодраговић овакву књигу назвао „Други мирис босиљков“.

Пре свега, босяк не може имати *два мириса*, а затим, овај меланхолично-поетичан наслов ни мало не пристаје уз овакву књигу, која се сва састоји из врло обичне прозе. Али кад се већ г. Миодраговић, који није ни лекар, ни пољопривредник, ни путописац, одважио приредити збирку ове врсте, онда није чудно ни што јој је дао овако необично име.

У збирци има три дела: I. Највеће благо, II. Наше сеоске прилике, III. Наша отаџбина. У првом су делу поуке о чувању здравља, у II. привредне поуке и у III. описи појединих крајева српских. У првом делу има пет одељака. Прва три одељка баве се искључиво хигијенском поуком; у друга два обухваћен је у неколико и моралан живот у породици. Хигијенске су поуке у овој књизи обична и сваком позната ствар, али се тачност њихова ипак не може утврдити у свему, без припита стручног лекара. Ове су поуке везане за неку врсту прича, али тиме нису ништа добиле, јер ове приче нису ни мало занимљиве, него само чине те је поука исказана на дуго и на широко, у место да се каже кратко и аксиоматично. Неке од ових прича немају савршено никакве важности за децу. Тако у једној стоји да се неко дете у мало није отровало бајатим колачем, а у другој, како се једна породица разболела од покварена меса. Чему се могу деца из овога поучити? Да не једу колаче и месо? Али, зар не може бити и друго јело такође покварено, па значи ли то да деца не треба ништа да једу, из бојазни да се не разболе? О овим стварима не пишу се приче, него се подносе тужбе против продаваца месној власти. А ако писац мисли да тиме поучи месаре и колачаре, онда му је труд узалудан. Знају они врло добро да постоје о томе и законска наређења и многе опомене од стране власти, па ипак не врше што треба. Њих зацело неће од те ружне радње одвићи ни књига г. Миодраговића.

Нема никаква смисла ни прича о малом Влади, који је боловао и умро. Она није обрађена уметнички, а нема никакве педагошке сврхе. Не треба децу без разлога растуживати, нити им износити примере смрти у оваком облику.

Под насловом „Рад“ писац слика тип једног детета, које је више лутка но дете. На страну то што је немогућност да *овако* дете постоји, али и кад би постојало, зар би то био добар пример за децу? Једно дете које не ради никакав посао у породици, него само чита лекцију и једнако се чисти и умива зар може бити пример деци у једној демократској земљи, у којој је девет десетина становника земљорадник и занатлија. Овако како Здравко живи, могу живети само деца богатих људи, коју оцеви спремају за велике чиновнике. Жива, природна, истинска деца не могу живети онаким животом.

Ево какав је тај г. Миодраговићев Здравко:

„Здравку се *никад* није десило да нешто заборави код куће што му треба у школи (стр. 32.). Здравка није *никад* ни један редар записао... Здравко *никад* не пише много... Он се *никад* није прејео (стр. 33). Њега *никад* не боли трбух (стр. 33 и 35)... А пошто се они *никад* не свађају (Здравко и његов друг), него се лепо играју, то *никада* нису на досади, и мајка их *никада* не тера на поље (стр. 33)“. Чудногао дете. Ако оно доиста постоји, радознао сам јако какав ће *човек* од таквога *детета* постати. Зацело врло, врло интересант!

Да исправи ову своју наклоност према бирократском васпитању г. Миодраговић у одељку „Добра нарав“ слика једну породицу која има десет чланова, а зарађује свега 2—3 дин. дневно. Г. Миодраговић је на хартији врло лепо распоредио тај приход на целу породицу и постигао такође на хартији

потпуну слогу међу члановима, и створио кућну срећу и радост. Блажени који верују да тако што може бити у ствари! Те приче о идилском животу убитих сирота нису друго до једна проста, можда и несвесна обмана. Људи који тако пишу или нису видели живот у сиротињским породицама, или намерно обмањују свет. Г. Миодраговић зацело долази у први ред. Он никад можда није загледао у живот породица која има на десет чланова десет гроша зараде! Ту не помаже никаква нарав, ни добра ни предобра! То је живот очајан, пун суза, уздаха, бола и патње, живот који ослабљава чак и љубав породичну, и који од живих створова прави полумртваце и од људских бића неку врсту грабљивих гладних животињица. Таке ствари, напослетку, није г. Миодраговић морао проучавати у животу; довољно би му било да је прочитао дела кога од бољих европских приповедача, који су изучавали сиротињски свет.

Нећу улазити у подробнију оцену осталих одељака. Рећи ћу само још то да су путописи г. Миодраговића непоетични, без изразитости, сухи и ограничени на неколико обичних детаља. То не може узбудити у деце јаче осећање, нити им изазвати жељу да познаду боље своју отаџбину. Г. Миодраговић нема ни мало поетичности, али његови радови из ранијих година, и ако нису имали у себи поезије, одликовали су се бар једним привидно поетским стилем, који није био без извесне живости и пуноће. Ова збирка пак нема ни онога што је било у ранијим радовима. Стил је у њој обичан, ђачки почетнички стил, који се упиње да изгледа лепо, а не може то да буде. Оваквим стилем пишу сви поле писменији људи; он нема у себи ничега индивидуалнијег, јачег, изразитијег.

Ево неколико примера:

„Али најпосле почиње чешће и више киша да пада, време настаје хладније, блато све веће, лишће пожути и опадне са дрвећа, дрвеће остане голо, па најпосле почне и снег да пада, и поново се поврати зима...“ (стр. 41).

„Али све је залуд. Све је свршено, и драги покојник се спрема за вечну кућу. Још неколико часова, па ће покојник оставити ову кућу и све своје миле и драге у њој и око ње и отпутовати у ону другу, из које се никад више вратити неће“ (стр. 2).

„А од ових села жељезница улази међу брда од самога стења, за која се чудим, како је Нишава могла туда да се пробије. Лепо видиш, да је то било једно брдо, једна огромна стенчина, па је Нишава пресекала. Па се онда зачуђено питаш: како да је пресече и без ножа и без зуба?! Местимице је тај просек толико дубок, да ти се чини, горе се обе поље с небом љубе и ближе су једна другој него доле. Право чудо природно!“

Ово су тобож најпоетичнији описи. У једноме се описује умирање природе, у другом смрт малог детета, у трећем знаменита Сићевачка клисура. И ево каква су та најбоља места у овој књизи, у којима је г. Миодраговић хтео да што снажније изрази своје утиске и своја осећања!

* * *

Нећу даље. Мислим да сам дао довољно разлога за што не могу ову књигу препоручити за поклањање ученицима народних школа. Деца треба поклањати дела од јаке литерарне вредности, а никако овако слабе и незнатне књижице. Што се тиче препоруке за набавку ове књиге за школске књижице моје је мишљење да треба допустити учитељима да је набаве ако хоће, али их нипошто не треба обвезивати да је морају набавити.

Молећи Главни Просветни Савет да ми не замери што сам због силног посла смео с ума ову послату ми књижицу и задоцнио са извршавањем дужности коју сам на себе примио, молим га да ми овај реферат врати, ако је књига дата другом коме на оцену.

4. априла 1903. год.
Београд.

С одличним поштовањем
Јаша М. Продановић
преф., професор.

Према овоме реферату г. Продановића Савет је одлучио : да се ова књига може набављати само за књижнице народних школа.

Г. Јаши М. Продановићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *тридесет (30) динара*.

Овим је завршен овај саветски састанак.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

НАУКА И НАСТАВА

ПРОЦЕС ИСТОРИЈЕ ЧОВЕЧАНСТВА И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ НАУКАМА

(СВРШЕТАК)

16.) Тако је главни посао сваке науке изрицање и утврђивање што тачније и више правде; све виши разум доноси све вишу правду; правда је последњи смер свега прогреса разума човекова. Као што је астрономија одала правду сунцу и козмосу, уклањајући земљу с неприродног и неправедног места које је дотле заузимала, тако је биологија одала правду животињама, скидајући човека с оне неправедне висине коју је дотле био заузимао према њима.

Пошто је правда последњи, једини и главни смер разума, то највишу правду може донети само највиши разум. А највиши разум само је у историји свега, људи и ствари, и историји је главни задатак да, разумевши прошлост и будућност свих ствари ода највишу правду свима стварима. И као што су највиша правда и разум само у историји, у дубинама живота, тако историја има посла само с прошлостју и будућношћу ствари, а да би се разумела прошлост и будућност ствари, мора се дићи изнад садашњости и стварног живота. Историја нема посла са садашњошћу и стварним животом, она је далеко од њега, високо над њим и нема уплива на њега; по томе њена стварна, материјална моћ мања је, слабија од свих других ранијих наука, док је њена идеална моћ највиша, њена је светлост највећа. Она је највиши разум и највиша правда, последња инстанца апела духа људског. Све друге раније науке моћније упливицу на стварни живот садашњости, моћније одређују стварне односе, и много више интересују и подстичу обичног човека садашњости него права историја; уплив њен на стварни живот, као најдоцније, најапстрактније науке слабији је од свих других ранијих наука. Као што историји не требају у оној мери те и немају у оној мери вредности за њу ни једно чуло као за друге науке, те ни

чулни, стварни живот садашњости, — тако и чулима, и чулном стварном животу, и чулним људима не треба историја, и она нема вредности за њих; она има вредности и она треба само малом броју људи од духа и разума, који траже највише истине и правде, а тих је људи увек врло мало и ретко су посејани у просторима живота и у временима историје.

Отуд је и права историја, као наука о времену, наука о стварима и свету у времену, најмање обрађена и развијена од свих других ранијих наука, пошто интересује само најмањи број људи, те јој се најмање њих и одаје. И као што је свака наука тим тачнија, научнија, што у њој има више математскога, тако је и свака наука тим племенитија, идеалнија, праведнија што има више историјског у себи. Као што човек, последњи и највиши резултат ствари, делује оплемењујући на ствари и стварни свет, дижући их до себе, узимајући их у службу себи, — тако историја делује оплемењујући на науке, дижући их изнад стварности и садашњости, изнад материјалних, земаљских потреба, у свет идеја и идеала, у племенити свет духа и мисли.

Све се науке баве стварима у садашњости, само се историја бави стварима у времену; а пошто се ствари и појави не могу разумети без знања њихове прошлости и привиђања њихове будућности, то се остале науке све више дижу до историје. И као што се човек користи стварима само разумевајући их, као што се прогресом разума множе ствари корисне човеку, множе везе човекове са све већим бројем ствари, и као што ће највиши ступањ разума донети уверење да све ствари и појави, који постоје, који су постојали и који ће постојати, — да су сви они корисни, да су сви потребни ма где, ма кад, ма чему, да су сви везани везама зависности; — као што ће тако највиши разум везати некад све ствари и појаве, у свима просторима и временима, везама корисности за човека; — тако ће и прогрес историје и историјског разума све више везати све остале науке за себе. Историја продире све више у области свих других наука и диже их до себе, тако да ће на највишем ступњу свом све науке бити само елементи и органи историје, као што ће на највишем ступњу историјског прогреса човековог све ствари и сви појави бити само елементи и органи човека и његова живота.

Пошто су садашњост ствари и чулно посматрање и испитивање ствари недовољни за разумевање њих, то ће све поједине науке све више престајати да буду самостални организми и све ће више постајати само органи и инструменти историје. Отуд ће и једина форма праве, највише философије бити све више само историја, т. ј. у сваком систему мисли тим ће више бити философије, што у њему буде више историје. Историјски разум јесте највиши разум људски, највиши суд свега, најпоузданији критеријум сваке истине, највиша тачка за посматрање свега;

отуд са све већим разумевањем историје, она све више заузима друкчији, особени положај према осталим наукама.

17.) Одређујући вредност, значај и моћ свега, историја одређује и вредност и моћ човека, његове воље и свести. Само се у целини историје може видети да је од свих снага човекових његова моћ свесног стварања најслабија. Што има моћи стварања у њему, она је у дубини душе његове, у његовим нагонима и осећањима. Душа је створила идеју Бога, она га осећа; дух човеков само тражи бога и према ступњу висине своје налази га у разним стварима, на разним местима, у разним формама; и само за то што је душа створила идеју бога, та је идеја вечита. Све што је у историји човековој створено и откривено велико, створено је и откривено нагонски, без свести, без намере, притиском историје и времена. Свест не ствара и не може да ствара, она само осветљује и осветљујући мења и поправља, али само спољне односе човекове, социјалног човека, мењајући и чистећи само појмове о стварима, о свету, о човеку; свест само друкчије распоређује оно што постоји; она налази нове везе и нове односе, али не ствара нове ствари. По томе и теорије наука и философија не стварају ништа ново, него само откривају очима човековим оно што већ постоји, које постоји и може постојати да га ум и не открива. Науке само шире доглед човеков, шире светлост, али и та светлост наука врло је слаба да би могла осветлити дубине живота и природе и дубину душе човекове; светлост може осветлити само површину, у дубини ће остати вечити мрак. Науке могу мењати и поправљати друштво, односе човекове у друштву; оне могу мењати и поправљати само спољњег, социјалног човека, али оне никад не могу променити душу човекову, нити мењати основне особине и снаге тела и живота његова.

Није наука начинила од животиње човека, није му она дала прво оруђе и оружје у борби за живот са природом; није она створила ни фамилије, ни племена, ни народе ни државе, ни друштво људско; није му она дала његова осећања, његове страсти и афекте, ни његове прве представе и појмове о свету и о себи. Све је то створено и постало из дубине душе човекове, само од себе, несвесно, невољно, спонтано. Наука је дошла много доцније и то дошла на готово, створено, постало. И као што је сваки нов елеменат историје човекове, кад год се који јавио, тежио да искључиво овлада на рачун свих осталих, да добије превласт над свима другима, тако и наука у наше доба тражи искључиву владу на рачун свих других страна и снага душе човекове, тежећи да потисне и религију и уметност и све друге снаге историје и друштва, које су до данас деловале и на чијем се темељу и развила наука.

Прави, највећи и најплеменитији задатак сваке науке јесте само тај да одаје правду свима стварима у својој области, и по томе задатак историје као највише науке јесте да ода правду свима стварима, поја-

вима, стањима, елементима и снагама, свима људима и свима временима. Прави задатак сваке науке јесте да толико осветли све везе и односе ствари међу собом и према човеку да на основу природних закона одреди право, тачно место свима стварима према њиховој снази, величини и вредности, да одреди прави положај и односе свих ствари међу собом.

Пошто су идеје и теорије највиши производи човекови, најслабије снаге његове; пошто је уплив идеја и теорија ограничен само на поједине духове, у појединим временима, пошто је свест само светлост, коју просипају идеје и теорије, пошто тако свест не ствара ништа ново, него само осветљује и распоређује оно што је пре ње у мраку створено; то све историјске творевине човекове и тековине његове јесу само продукат несвести. Као што се човек рађа, као што живи и умире независно од своје свесне воље, као што његово тело постаје, живи, расте и опада без његове свесне воље и против ње, тако је несвест створила и фамилије и племена, прва друштва, народе и државе; тако је невољно постао и растао и језик човеков, његова религија и уметности.

Све ново што је у историји стварано — и језик и уметност, и религија и морал — стварано је само несвесно а не вољном, свесном радњом човековом; свесни бивају само резултати стварања и само они долазе до свести. По томе само се онога и може бити свесно што је пре тога створено, дато, што је пре тога постојало у души као несвесно; из свршеног, учињеног дела, из створеног, датог, потиче свест као резултат. По томе несвесно одређује свесно; нека виша неразумљива воља и свест одређују вољу и свест човекову. Свесна напрегнута радња никад не може извршити оно и онолико, што и колико врши несвесна снага духа; невољна, несвесна осећања наша одређују ход и склоп идеја разума и овлађују њима, док ове никад не могу одређивати осећања и остале ниже првобитније снаге душе. Сва велика открића и проналасци у историји учињени су невољно те привидно случајно; свима великим идејама зачетак је у несвесној радњи духа; свесно, вољно, намерно није учињен ни један проналазак, није откривена ни једна велика истина. Тако и оно што је најлепше и највише у појезији створено је из дубине несвесне душе, а никад свесном, намерном вољом, те су производи свесне воље у појезији увек најслабији производи.

По томе што год је нека снага даље од свести т. ј. првобитнија, она све поузданије, енергичније и моћније води и одређује човека; што је ближе свести, што је више осветљена свешћу, то је све колебљивија и слабија; нагони сигурно и поуздано воде човека и моћно делују на његове радње и живот, док се са све свеснијим мишљењем све више развија и сумња, непоузданост и колебљивост. Тако је индукција свесна радња човекова, вољно, намерно, тражење истине; дедукција је несвесна, невољна, ненамерна радња духа; она је продукат историје и њених закона, који не зависе од човека и од којих човек зависи. И све велике

истине, сви проналасци и открића нађени су путем дедукције а не индукције, т. ј. увек оно што је нађено, откривено, није тражено; притисак историје нагнао је човека на њих.

18.) Пошто је моћ свесног ума најслабија од свих других снага човекових, то је и његово свесно деловање и упливисање ограничено само на оно што је чисто људско, на друштво његово, највишу, најужу, најслабију област земљиног живота; на природу и на природно у човеку он не може деловати. Отуд цивилизација може да делује само на оно што је историјско а не на оно што је природно; моћна је само толико да створи оно за што има историјске могућности, и само оно да уништи или промени што је у току историје човекове постало, што није природа непосредно дала и створила. Све остало првобитно што лежи дубоко испод историје човекове, и на чему је историја његова и основана, цивилизација не може променити, те не треба тражити од ње да начини људе бољима, племенитијима, интелигентнијима него што су; она не може мењати оно што је природа створила у људима и дала им, него само оно што се у току историје развијало у друштву — уклонити неправедне неједнакости политичких права и дужности, као историјске резултате; друкчија, праведнија подела рада, имања и уживања. Али уклонити неједнакости духа и душе међу људима, које је сама природа усадила, цивилизација никад неће моћи. Ма колико моћна и висока цивилизација никад неће моћи изменити природу човекову, никад неће моћи угушити она природна осећања која су заједничка свима људима природним и цивилизованим, у свима временима; никад неће нестати ни мржње ни љубави, ни гнева ни страха, ни зависти ни себичности; увек је довољан какав јачи потрес у друштву и у души, па да код велике већине људи спадне маска племенитости и хуманости, правде и љубави, коју цивилизација навлачи.

19.) Пошто несвест, т. ј. нека виша и моћнија свест од човекове ствара све у историји, то све у историји бива без човекове воље. Или је човек у мраку натрапао на нешто ново и непознато, или је тражио једно а нашао сасвим друго, које није знао или чему се није надао (тражећи злато алхемичари су открили многе хемијске истине и законе; тражећи пречи пут за Индију Колумб је нашао Америку). И баш то што све у историји несвесно бива, постаје, открива се и проналази се; што су свест и воља човекова сведена у историји, у великим размацима њених времена, на минимум; то што историја човечанства иде својим путем, не зависећи од свести и воље човекове, — то и доказује да процес историје човечанства бива по извесним, сталним, унапред одређеним законима, да све што у историји бива по законима, да све што је у историји постало, откривено и пронађено, постало је и откривено за то што је то морало да буде и сида кад је то морало да буде, без уплива воље и свести човекове. Огромна маса воља, интереса и радњи људских

само су несвесна средства великог, општег, историјског духа; људи су само немоћни факти пред великим законима историје и раде невољно и несвесно под владом широких и моћних закона историје. Историја је процес којим дух свега долази до свести; она је процес освешћавања, а освешћавање није ништа друго него јасно сазнање будућности на основу сазнања прошлости; тек са јасним погледом у будућност настаће свесни, хумани период историје човекове.

Као што моралне и друштвене идеје, које су ненамерни резултат друштвеног и историјског живота људског, постају доцније свесни смерови у животу појединаца, народа и друштава, тако и у свима великим и важним процесима ума и живота људског намере човекове у почетку није било, или су ти покрети служили првобитно другим смеровима. Све велике творевине и тековине људске у историји постале су спонтано, те с почетка нису имале онај смер, који су доцније процесом историје добиле. Држава је постала спонтано, тек доцније добија она племенити смер хуманизирања човека; живот у држави постаје процес којим се грађанин чисти до човека; грађанин све више постаје само потребна, прблазна фаза човека.

Тако су и све науке постале из ненамерних резултата искуства и живота. Најранији резултати астрономије били су првобитно ненамерни и споредни приликом извесних посматрања. Утврђење констелације звезда и подела небеског свода првобитно нису имали смер да рашире хоризонт знања и разумевања, него да се отуда могу извлачити прорицања о судби људској; све је то ненамерно и невољно послужило потоњој науци астрономије.

По томе данашње веровање да је човек као најумније биће позван неком вишом силом да влада целом природом, да је само он перфектибилан до бесконачности и да му је дух бесмртан до вечности; — и веровање које из тога излази да је цела историја човечанства само прогрес, напредак човеков ка све бољем и срећнијем стању, — та су веровања само рудименти из антропоцентралног доба људског појимања и историје. Тек данас кад се историја почела ослобођавати веза етике и политике; кад се почело увиђати да историја човечанства није резултат ћудљивих воља појединих личности, да у историји бива све по неминовним законима, и да ти закони делују без икаквог обзира на добро и корист човекову; кад се тако све више буде увидело да процес историје бива без воље човекове и без воље неке више силе, окренуте у његову корист, и кад се по томе буде увидело да историја човечанства није прогрес него процес човечанства — историја ће све више постајати права, рационална наука, која има да тражи законе целокупног живота људског у свима просторима и временима, и добро и напредак човеков да тумачи као природан резултат природног процеса.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

WWW.ONICIB.RS

www.unilib20.) Појимајући тако човечанство и историју његову као само једну велику целину, одређене снаге, то да би сваки нови елемент и део у тој једној целини ограничене величине и снаге добио своје место, морају се ранији делови смањивати и збијати.

Првобитно све је друштво у фамилији, кад је њен круг био врло широк, и кад је фамилија обухватала цело племе; и да би могле настати више форме социјалног живота, круг фамилије морао се све више сужавати, док није најпосле остао на једном пару људи, на коме је и дигнуто цело историјско друштво људско.

И да би могла настати највиша до данас форма социјалног живота — народни и државни живот круг племена, који је у прво доба историјског живота врло широк, и који је заузимао целу душу појединаца, морао се све више сужавати, док најпосле није спао на поједине социјалне класе једног народног друштва у једној држави, и на поједине делове његове.

И да би се могла уздићи последња и највиша форма историјског живота људског, — живот целог хуманог човечанства, морају се сузити и смањити широки кругови народа, који су у себи обухватили до данас, и још дуго, све највише интересе и симпатије људске и за чије је одржање трошена сва снага људи, преостала од борбе за услове живота; а почетак тога у томе је што је модерна држава престала да обухвата и одређује цео живот појединаца, као у античко доба, кад је грађанин тонуо у држави, и што се круг владе државе сузио само на спољни, практички живот људски.

Тако је у почетку историјског живота сваког народа цео народ у свом језику, кад је језик главно обележје и одлика сваког народа; са прогресом социјалности и значај и углед језика народног сужава се да би могле настати више форме народног живота у његовој литератури, у философији и науци, те ове и настају тек онда кад језик прецвета и престане расти и мењати се, пошто са све већим и слободнијим развитком духа, бујност и шаренило форама, гласова и акцената у језику морају све више опадати. Тако су се у почетку историјског живота народа закони могли уздићи кад је сужен круг владе обичаја, који у првобитно, неисторијско доба обухватају и одређују цео живот и радње појединаца.

Тако у почетку историјског живота и круг владе закона врло је широк; они тада све уређују и одређују, обухватају све сфере човекова живота, — и фамилијарни, и приватни и грађански, и са све већом слободом у друштвеном животу и круг владе закона све се више сужава.

21.) С друге стране у тој једној великој целини историја човечанства сваки део чим пређе границе своје величине и праву меру своје снаге и вредности, он живи и развија се само *на рачун* осталих делова те целине.

Само на рачун нижих форама живота могу се развити више форме; хуманост и цивилизација развијају се и живе само на рачун животињства у човеку; од човека се мора отесати много животињског да би могао живети у друштву.

Тако и у души човековој сваки поједини елеменат расте и снажи се само тако, ако други елементи опадају и слабе, само на рачун других елемената; и само на томе и почива могућност и снага свега васпитања. Јер као ни цивилизација тако ни васпитање није моћно да промени људску природу; оно може само да је политира, да јој да извесну боју, да је више окрене у једном извесном правцу т. ј. да развије једне снаге и особине душе на рачун других. Што више расте разум тим више опада инстинктат, тим више опадају спољња активност и снага; да би се разум могао развити оштрина чула мора отупети. Код свих народа у прво доба њихова живота и у мраку пропаде самосталности слепи су били њихови песници и певачи, и често гајиоци националних и племенских осећања и тежња; изгубивши спољњи вид они су добијали унутрашњи.

Тако исто разум се развија само на рачун страсти и нижих снага душе. Отуд се највиши разум може достићи само у историји, јер се само с историјске даљине и висине може разумно судити о људима и о стварима; што је човек ближе стварима, људима и догађајима, тим су оне доступније људским страстима, осећањима и интересима, те је ту све мање места разуму. А пошто су инстинктивност, чулност, осећања, страсти и непосредни интереси главни елементи живота људског; пошто се обични живот људски састоји само из тих елемената, то пошто разум расте само на рачун снаге тих нижих елемената, то разум расте и само на рачун живота. Човек мора много изгубити од првобитне животињске свежине и топлоте живота да би могао мислити; отуд што више разума то мање живота; област духа и разума јесте засебна, највиша и најсветлија област живота; разумети значи не мрзити и опростити. Са све вишим разумом живот постаје све више терет; отуд је разума тако мало међу људима.

Тако се и у друштву људском поједини елеменат развија само на рачун осталих елемената; што један део више расте и снажи се, други делови више опадају и слабе. Закони у људском друштву уздижу се само на рачун осећања; литература код свих народа цвета тек после сјајних политичких епоха, пошто су ниже снаге утрошене у ратовима и у борби за услове живота. Тако се и идеја Месије и божјег царства код Јевреја развила тек на развалама светског царства њиховог. Хуманост све више расте што више опадају разлике између народа и класа, као што и савршенство и самосталност човечанства и целине историје људске расте само на рачун самосталности појединих народа и времена, као што и снага и углед целог једног народа расте, у колико снага и углед појединих класа и делова његових опадају. И само онај народ може развити

више стране социјалног живота, који не троши сву своју снагу у бризи и борби за услове живота и одржање.

Тако се и цивилизација развија само на оним крајевима земље где природа и рад људски лакше дају услове живота, те је цивилизација само остатак, сувишак снаге људске, неутрошене у борби за живот, као што је и човеков живот у опште само суфицит енергије земљиног живота. Човек са својим друштвом и својом цивилизацијом само је луксуз природе; што више земља буде губила од своје снаге, тим ће јој мање снаге остајати да одржи човека.

И чим који елеменат у друштву заузме више простора и снаге него што му треба и што му припада, снага и величина осталих делова морају онадати. Тако свако право, кад пређе своје границе, постаје насиље; свако добро преко својих граница постаје зло. Тако се и монарх, и аристократија и маса између у тиранина и деспота, чим пређу границе својих права, као што и потчињеност постаје ропство, кад се пређу границе дужности.

Тако је цела природа заједно с човеком само једно велико једно, једно јединство, једна целина, одређене и ограничене величине и снаге; те сваки део који хоће да се издигне изнад других делова, који тежи да пређе одређене границе своје величине и своје снаге, може то само на рачун других делова. Да би се нешто узвисило мора се нешто понизити, да би се нешто оснажило мора се нешто ослабити, да би се нешто раширило мора се нешто сузити, да би се нешто увећало, мора се нешто смањити. Отуд све ново што се јављало у свету да би се одржало, да би живело и развијало се, морало је одузимати од величине и снаге старих елемената, те је све ново што се јављало дочекивала увек мржња, непријатељство и борба од старог; све ново морало је издржати тешку борбу са старим; отуд се и човек само дугом и мучном борбом могао уздићи над природом и савлађивати је.

Пошто је у целој природи са људским друштвом само једна непромењива количина величине и снаге, то догод сви елементи те целине не заузму своја права места према својој величини, снази и вредности, докле мора бити и борбе, те је борба само резултат диспропорције; мир, т. ј. правилно хармоничко кретање свих делова јесте резултат пропорције. У природи је настао такав мир, пошто је у њој достигнут највиши ступањ пропорције свега; у људском друштву још није достигнут тај ступањ, јер хармоније, равнотеже и мира не може бити онде где се нешто развија изнад нормалног, средњег. Пошто је сва историја човекова у борби виших, племенитијих снага са нижим, животињским снагама, у борби човека са животињом у себи, и пошто је сва цивилизација човекова с једне стране само резултат преваге духа и разума над осталим нижим снагама човековим, то је у самом друштву људском, у природи човековој скоро вечита клица борбе, диспропорције и дисхармоније, те

се и највиша правда у човечанству, т. ј. највиши ступањ пропорције свега људског, може достићи само после дугих и мучних бораба, после дуге и мучне културе душе човекове.

Б. Кнежевић.

РАДОВИ РУЂЕРА ЈОСИФА БОШКОВИЋА

на пољу песничком, филозофском и егзактним наукама.

(НАСТАВАК)

Питање о облику земље занимало је научаре XVIII века јако. Поред Клеро-а (Clairaut), Ајлер-а, Бернијља и Даламбера (D'Alembert) долазе и значајни радови Бошковићеви који имају везе с овим горњим. О овоме говори Даламбер у делу: *Recherches sur differents points importants du système du Monde* т. II et. III. Ту излаже своје погледе на кривину меридијана и израчунавање полупречника земљиног помоћу дужина степена узетих на разним ширинама. У истом се делу излаже израчунавање асптракције сфероидних тела на нека мала тела на површини или лопти.

Бошковићева дела, како Montucla вели, додирују горња питања којима се Даламбер бави. Налази да има доста парадоксалних гледишта. Тако се исто не слаже потпуно са Даламбером у погледу могућих облика сфероидалних код течних и хомогених тела стављених у кретање око извесне осовине извесном брзином, где је могуће добити не само један сфероид спљоштен, већ више сличних, који су сагласни са равнотежним стањем. Ово данас стоји као доказано.

Радови Бошковићеви нису се поклапали са радовима Даламберовим и овај га је последњи јако критиковао до некле оправдано, али поглавито више с тога што је Бошковић припадао реду језуитском. (188 V). Mont. Геодезија Mont. (173 IV).

Мер и Бошковић радили су на премеравању степена под надзором папе Веноа XIV. Њихова задаћа беше да премере земље између Рима и Римини и да начине карту црквених добара. Нађоше да један степен (под 43°) износи 56.979 тоаза.

У вези са радовима ове врсте су и радови о одливу и приливу (291 IV Montucla).

1746 год. Бошковић је штампао у Риму дело, које говори о приливу, но како онда закони о кретању течности нису још били познати, његове се теорије не могу данас усвојити.

Нећу се више бавити испитивањем његових радова на пољу геодезије, и ако овде има много интересантности које би могле читаве

посебне студије о важности Бошковића у овом погледу створити, само ћу у прилог уплива Бошковићева као геодета навести гледиште Вестфалово, који вели да од Спедијуса до Бошковића у геодезији не беше никаквих значајних напредака, по тек Бошковић у друштву са Весари-ем, Oriani-ем и др. даде већег полета овој науци, јер поче старе методе и инструменте удешавати за што тачнију њихову употребу.

Са овим завршујем преглед радова Бошковићевих на науци, и мислим да ми је испало за руком да потврдим основаност убеђења странаца о важности Бошковићевој, као и то да сви они који у њему налазе обичног човека немају права, јер радови његови, који су у многим гранама наука били од препорођајне вредности, нису радови обичне врсте. О великом упливу Бошковићевом на интелектуални живот човечанства, о добити његовој у науци ми ћемо моћи много боље да увидимо из друге гране научне, његове миле забаве — из философије. То омиљено чедо свију научара 18-ог века нађе у Бошковићу човека, који је потпуно схватио задаћу правог философа, јер дубоким схватањем најтежих проблема људског ума има потпуно права претендовати на ону величину каква се приписује генијалним мислиоцима, као што су Декарт, Лајбниц, Њутн, и др. пре Бошковића или Кант и др. после њега.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

Рад Руђера Бошковића на пољу философије.

Из живота овога великана 18-ог века могли смо увидети да се дух његов бавио разноврсним питањима научним, али ипак све то није могло учинити да његови назори и гледишта, које је заузимао у појединим питањима, немају у се онога што карактерише његову генијалност. Онако исто, као што смо из ранијих радова његових могли увидети важност његову по научни развитак поменутих дисциплина, исто се тако и овде сусрећемо са оригиналним једним гледиштем у философији, које је први пут добило прецизнијег израза у нашем Бошковићу. То је питање о природи материје, које је дуго занимало велике мислиоце, и које неће престајати ни од сада да бива предмет научних спорова, али ипак одређени правац, који данас налази врло много присталица, датира, по Фехнеру, од Бошковића, а тај правац јесте правац једноставне атомистике. О природи овог његовог гледишта, због којег је важан Бошковић у философији, ми смо говорили опширно у нарочитој расправи. Сад ћемо да пређемо на гледишта Бошковићева у моралној философији.

Да би нам било разумљиво кретање Бошковићева духа у концепцијама моралне философије, требало би с једне стране да знамо прилике под којима се је Бошковић васпитавао, да се сетимо уплива теолошког, који је на његову душу оставио јаким трагова од схоластичких теолошких доктрина, које су и на измаку 17-ог и још по за дуго у 18-ом

www.sokru.com
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 налазили јаког одзива у појединим црквеним редовима и заводима, какав беше колеж језуитски у Риму, где се је наш Бошковић васпитавао. Поред овога требало би имати на уму онај научни правац у философији, који је од доба Декартова почео све више освајати умове на континенту. Тако исто, треба да нам је разумљива борба око појединих спорних философовских питања, као и гледишта, које су поједини правци модерне философије Бошковићева доба заступали. Ово је све нужно да знамо јер се погледи Бошковићеви на овом пољу философије не могу поредити са оним мало час споменутим, шта више може се рећи да у овим питањима он више заузима еклектичарско гледиште, јер у појединим питањима, као што је о детерминисаној или индетерминисаној вољи пристаје час уз Локеа час уз Лајбница и др.; или у питањима о дуализму између духа и материје час је присталица Декартов, да између душе и тела нема никакве везе или узима разлагање Лајбниново о престабиласаној хармонији, као довољно да се објасни ова привидна веза између ова два света. Но по највише се опажа у његовим концепцијама нека помирљивост између екстремних философовских доктрина.

Решењем питања о законима дејства сила као и о природи материје на шта је био Бошковић подетакнут већ прецизираним гледиштима појединих представника материјалистичке школе: Хобеса, Њутна, Гасендија, Лајбница, Бруна и др. он је као што су и остали философи онога доба хтео да да својим концепцијама о природи и склопу материје универзалан значај; за то га виђамо да у првим својим гледиштима из моралне философије иде да да гласа за поједина научна питања, која су налазила присталица као и противника у чувеним представницима материјалистичке школе онога времена. То питање спорно за које се први пут одлучи да да гласа беше питање о урођеним идејама.

О овом питању, као и о многим другим питањима, Бошковић је проговорио приликом чувеног списа Стајевог (Дубровчанин, такође члан језуитског реда), на који је Бошковић изнео своје примедбе, као и прецизована гледишта у философији. Бошковић овде пристаје уз Локеово гледиште да нема урођених идеја, већ да је наша дуна *tabula rasa*, на којој се преко чула уписују утисци спољне природе, а тако исто и Стај беше бранилац овога тврђења, као и противник Декартовог гледишта, да су нам идеје донекле урођене. Бошковић овде вели да не пристаје никако уз гледиште о урођеним идејама, и да ако би се и одобрило ово питање ипак се не сме заборавити, да су у нама идеје (представе) створене путем осећања.

О овоме је писао Бошковић у делу о осећају, *de divisibilitate et principiiis cognatum*. По њему је осећање узрок многим нашим заблудама. Он полази од гледишта многих метафизичара, који тврде да су сва својства ствари релативна, па и она до којих долазимо такнућем (Марковић 670.). Марковић мисли да овде Бошковић има у виду Берклеја и Лајбница

а не Локеа, јер по последњем, такнућем се долази до апсолутних, примарних особина ствари.

По Локеу непрекидна протежност припада и најмањим честицама молекуларним, као битна особина, без чега се ствар не може ни замислити.

Локе се разликује од Бошковића што усваја међусобни додир, а слаже се са Бошковићем само у релативним, секундарним особинама ствари: боје, укуса, вољања и звука. Ову је недоследност Локеову о издвајању секундарних од примарних ствари још Хјум уочио. По Локеу је протежност битна особина свих ствари а по Бошковићу је више имагинерна особина. Локе узима да се до протежности долази осећањем такнућа а по Бошковићу је то апстракција нашега ума. Обојица се слажу у томе да се објективне особине тела имају тумачити упливом спољашних сила и кретања.

Dugald Stewart, Reid, који су писали о Бошковићу, нарочито први, напоменули су, да је Бошковић, а не Берклеј развио најјаче идеје Локеове, јер Локе вели, да није појамно ако се пође од честица ствари или етра, као међусобно свезаних, да се дође до протежности; да је черета протежна сунстанција тешко схватљива; да су наши једноставни атоми, из којих се ствари састоје, неприступни граници нашега сазнавања и схватања многих особина телесних. Бошковић је ово питање решио својом једноставном атомистиком, а Локе не покушава решавање, према чему не може бити између њих паралеле у томе погледу.

Бошковић се наслања више на Лајбница, који се додирује са Локеом кад престаје бити доследан монадолог, јер где је доследан узима да су ствари, као и њихова својства, чисте појаве нашега ума, као и код Бошковића. Берклеј је до крајњих консеквената развио теорију идеалистичку о стварима; и он се слаже са Бошковићем готово у свему само не у тачци негирања реалне егзистенције ствари. Вратимо се на урођене идеје.

По онако исто, као што и творац овог философског гледишта Локе, није у овоме питању чист сензуалиста, тако исто и Бошковић вели, да и ако пристаје да идеје нису урођене, ипак не сме не пристати уз то да наш дух нема урођене моћи да може стварати идеје, које се осећањем подстичу. Дакле из свега се овога види да Бошковић пристаје уз Локеа. Јер Локе узимље да наша душа има још један извор постајању својих идеја а то је рефлексија, за шта вели Ф. Марковић¹ да је слично са Лајбницовим разумом или са Бошковићевом нарочитом диспозицијом наше свести, коју он сматра као неку урођену моћ душевну. Ово се питање протеже још из старе философије од Аристотела. У схоластичко доба налазимо Тому Аквинца као присталицу Аристотеловог гледишта да у духу нашем не могу бити идеје, које нису спољним светом изазване. Декарт пак, који је пристао уз ово гледиште Платоново о урођеним идејама,

¹ Rad. 546. стр.

вели да су идеје урођене *facultas cogitandi*. Лајбниц, који је устао противу Локеа, вели да нису урођене идеје мисли већ само могућност да се мисао развије, то су повољне диспозиције од мисли, то су трагови њихови у нашој свести. Из свега овога видимо да Бошковић заузима средње гледиште, и да би се за његов назор у овом питању смело изнети гледиште новије психологије, које спомиње Марковић,¹ а то је, да у нашој души не може бити ничега из спољње природе, чему није осигурана могућност буди каквим функционалним релацијама.

По Берклеју су особине ствари чисте појаве нашега духа, док по Бошковићу појмови наши о стварима постоје на основу реалне егзистенције ствари у свету.

Бошковић устаје против употребе метода индуктивног при доказивању да претежност постоји. Индукција, као и аналогија, доводи до погрешних гледишта. Релативна својства ствари: протежност, компактност, дељивост зависе од наших осећања, па и ако се налазе у природи остварена не смеју су као особине атома усвојити.

А да и данас ово гледиште има смисла види се из тога што и модерни психолози, као Х. Спенсер, узимају да морамо пристати уз егзистенцију извесних способности нашега духа, јер немамо начина да растумачимо од куда души нашој извесних способности, којима она из утицаја спољње природе комбинује појмове и ствара свесни живот.

О одношају духа према телу Бошковић заузима дуалистичко гледиште, т. ј. пристаје уз оне, који веле да је дух сасвим одвојен од телесног, физичког света. Под духом узимље Бошковић ону моћ, која може познавати и хотети. Дакле овде је на земљишту праве метафизике, јер полази као и сви представници онога доба од гледишта да се наш душевни живот огледа у извесним моћима душевним. Извор нашем свесном животу налази Бошковић у спољњем свету и у самоме духу (Locke). Доказ му је за прво обично свакидање искуство, а за друго самосвест наша и уверење да постоји дух. Првим се узроком у нама производи осећање а другим мишљење и хотење. Извор првоме лежи у стварима наше околине, овоме пак другоме у нашем духу. Но као што се зна из историје философије, овакви назори о природи нашега духа довађали су философе врло често до екстремног идеализма (Берклеј и др.), па да би се Бошковић од овога оградио, он изриком вели да свет, о коме ми имамо свест преко нашега духа, није само представа гола, већ да у самој ствари и постоји, т. ј. сви они закони, које ми познајемо да постоје у спољњој природи, нису нам такви због природе нашега духа већ за то, што су они веран отисак фактичког стања ствари у нашој околини.²

¹ Rad. 547 стр.

² Троструко јемство имамо за егзистенцију света: а) природни нагон, т. ј. очевидност и свест наша да свет постоји; в) што нам је Бог усадио овај нагон и који

www.unilib.rs Значајно је доказивање да између духа и ствари постоје разлике по томе, што се опажају велике разлике у ономе стању наше свести, које изазивље ствар (сећање) и наш дух познавање и хотење. Ово је фраза дуалистичка, која на први мах може заварати човека, али у самој ствари нема довољно оправдања, јер се данас зна да су неприметни прелази између појединих облика у коме се свесни живот јавља, и ма да се они производе тако двома екстремним узроцима. Бошковић вели да и животиње показују каквих трагова свесне радње по да се ипак то не може узети за појаву правога духа (*Spiritualis substantia*), какав налазимо у човека. О овоме се налази у Бошковићевим примедбама на дело Стајево, као и у делу „*De Deo et animo*“.

Тако као главни извод из овога философског дела Бошковићева излази да имамо у природи три врсте бића: ствар, дух човечји и дух животињски. Прво је биће лишено свију особина наше свести, друго биће има осећање, хотење (вољу) и мишљење, а трећа врста бића само осећање, као најнижи ступањ свесног живота, или ако се узме да се остале особине налазе код те врсте духа онда су оне на нижем ступњу савршенства.

Питање о Богу овако решава. То је једна врста духа, који поред побројаних особина, које карактеришу човечји дух, има ту особину да вечито живи. До овога се долази, вели Бошковић, посматрањем природе и онога што је тим бићем створено и устаје против свију онтолошких доказивања о егзистенцији Бога, а нарочито против Декартовог, које се састоји у овоме. Декарт, присталица урођених идеја, узимље да нам је и представа о Богу урођена. Ево на који начин он изводи овај свој доказ. Неко више биће, које је у нама усадило идеју о његовој егзистенцији, није имало намеру нимало да нас обмане, а пошто нема у природи никаквог узрока, који би могао у нашем духу поставити идеју о Богу, да би могли посумњати у његову егзистенцију, то је онда по Декарту, ово понајјачи доказ о егзистенцији Божјој. Оваких онтолошких доказа има ваздан и ја се на њих нећу осврћати. Само ћу напоменути шта се из Бошковићева извођења о Богу може извести. Да није Бошковић био калуђер и човек који је и преко свога уверења морао веровати у блиског Бога, то би се извесно из оног његовог става, да се Бог огледа у природи, развио у њему пантеистички поглед на природу бога, и ми би у њему видели још једнога присталицу уз чиста и потпуно оправдана гледишта Брунова и Спинозина. Али свакако положај нашег Бошковића не дозвољаваше му да својим мислима да прецизнијег израза.

према томе мора бити истинит; с) све ово може следовати као закључак умни, ако има оваких појава у свету иначе не. Ова се доказивања налазе у многих психолога. Споменућу Рида, Штекла (Stökl) и др.

Питање пак о самосвести ево на који начин решава Бошковић. Локе вели да се рефлексијом (по Локеу моћ нашега духа, да врши онажање душевних појава) долази до познавања егзистенције нашег свесног живота али не и тога да дух постоји као биће. О томе да се унутарњим онажањем уверавамо о духу нашем као бићу Бошковић налази ослоња у представницима патристичке философије, као у Томи Аквинцу, св. Августину и др. Ево како то изводи св. Августин. Ми знамо, вели он, егзистенцију нашег мишљења, а преко овог и егзистенцију нашу. Унутарњим проматрањем долазимо до егзистенције нашег духа, јер чим би у стању могли добити појма о души, но преко духа, који није физичке природе, јер смо њим сазнали, осетили, створили идеју о души. Ја се нећу упунтати у доказивање нелогичности ових извођења и побјјање доказа патристике, довољно је само што се зна да је овим патристичким путем ударио и Бошковић у питању о самосвести и егзистенцији нашега духа. Откуда у њега трагова ове изанђале сколастике лако је разумети, кад се сетимо да је његов велики ум био под утицајем ових теолошко-философских концепција од ране своје младости, и величина ума његова види се баш из тога, што је био у стању отрести се врло много овог језуитског школовања, а што су у њему остали још по који трагови даје се у неколико правдати и тиме, што дух људски у философији не беше још еманципован од оних средњевековних патристичких доктрина, већ се је овде онде јављао, као пламен ватре која се гаси.

Дакле из овога могло се је увидети да се гледиште Бошковићево о егзистенцији света, о природи духа и физичких ствари као и гледиште о Богу, налази код других философа. Но ипак његово доказивање о томе да свет постоји у самој ствари а не само да нам се то чини, и извођење његово из веза које постоје између унутарњег и спољњег онажања, довољни су докази да нам Бошковића представе као свесног реалисту, јер бележи врло прецизно разлике које постоје између физичких и психичких наших радња.

II.

Но и ма да је Бошковић показао и пристао уз философе, да између духа и тела има разлике, ипак не пристаје уз умовање њихово да се ова веза, која се онажа између појава једне и друге врсте, да протумачити упливом каквога бића, како је узимао Декарт¹ и Лајбниц. Нарочито устаје Бошковић против Лајбницевог престабилисане хармоније, којом хоће да докаже да су радње како духа тако и тела потпуно једна од друге независне, и да су сви наши покрети у напред неким вишем бићем — Богом — одређени. Бошковић вели: ја не знам, како бих и могао доћи на мисао о телу и свету физичком, кад у опште не би било

¹ Оказионалисте упливом воље Божје.

везе између духа и тела. Он вели кад не би било какве везе између духа и тела, онда бих ја имао све ове идеје и онда кад дух мој не би био у свези са телом, или кад би одношаји његови били другојачији. Ако би ово све тако било, кад не би било тела онда не би имали доказа о егзистенцији нашега тела.¹

Марковић вели да се ово умовање Бошковићево може узети за оригинално јер је у вези са његовом атомистиком, према томе се не може узети да се је Бошковић угледао на друге противнике Лајбнице и Декартове, какви беху Rüdger или Crnsi. Ово се може и из овога извести, што он на оригиналан начин хоће да покаже законе којима се тумачи веза између духа и тела. Једним се законом одређује међусобни одношај између просторних кретања и кретања душе. Каква је то медија преко које се саопштавају импулси из спољњег света Бошковић не зна и вели да су то можда телесне честице, или каква влакна у склопу нашег организма (fibrae), или каква течност (флуид). Преко ових посредника из просторних кретања ствара се нарочита врта акција, које се разликују од физичког кретања и јављају се у нашој свести као осећање, хотење и мисао. Лепо показује Бошковић да ова узајмица мора постојати тиме, што вели да оболели органи нашега тела нису у стању производити правилне радње у нашој свести, и да се тим путем и производи неправилно функционисање нашега духа, што су поремећени услови правилног тока у узајмици нашега тела и духа.

Онако исто као што су се у стању произвести у нашој свести извесни покрети утицајем спољње природе: светлосћу виђење, звуком чување и т. д., тако је исто у стању извесна емоција душевна да на нашем организму произведе извесно стање, које ми доводимо у везу са нарочитим стањем наше свести. Тако на пр. срдња, страх и стид и др. увек су праћени нарочитим покретима нашег тела (извесним изразима лица). И то су по најјачи докази о узајмици духа и тела. Ово су несвесне емоције. Ова су гледишта већ имала својих заступника, и Бошковић се на њих позивље ради доказивања свог убеђења о вези између психичког и физичког света. Кретање појединих удова (главе, ноге) докази су да постоје вољни покрети, а то све показује да су дух и тело у непосредној вези. Ова су кретања слободна и долазе због слободе нашега духа, којим се та кретања врше.

Да се произведе какав акт наше свести морају се стварни атоми нашега тела довести у нарочити положај, онако као што је и за произвађање кретања у физичком свету нужно да су какви услови између узајамних положаја материјалних атома попуњени. Али за душу нашу није од вредности закон потребе, он има само места за тело наше. Ово хоће да покаже да се извесна стања нашег душевног живота, као што

¹ Марковић 555 Rad.

су воља, хотење, мисао и друго независно могу јавити од физичког света, док за покрете телесне, који су у вези са извесним душевним покретом, морају наступити претходно та стања у нашој свести и за то су они условљени тим. Овим се показује не само веза између духа и тела но у исто време и слобода нашега духа. Пристајући уз слободу нашега духа, он овако решава питање о слободи наше воље. Може вели бити каквих момената, који би у нама вољу више склонили за једну но за другу ствар, но ипак вољи остаје слободна моћ да се одлучи на ову или ону ствар. Овим се не може илустровати доследност у извођењу његове теорије, али се то да лако разумети и тиме, што је он еклектичар у овоме питању, јер га видимо час да пристаје уз слободу духа, час хоће да докаже како дух и воља могу бити каквим агенсима условљени у избору, но ипак имају некакву моћ, којом се одлучују и за оне ствари, за које је најмање дозвољених услова било и т. д. Ово се може видети и из овога, што он показује како закон зависности и потребе може имати донекле смисла и за наш дух. Јер нам је душевни живот дотле здрав док је и тело здраво; са променама телесним наступају наравно и нарочите промене у нашем духу, и са изумирањем нашега тела и душа престаје постојати т.ј. она више није у вези са телом.

Закони који владају у свету духовном битно су различити од закона физичких, па то исто важи и за законе по којима се илуструју узајмичност између духа и тела. Између душе и тела нема привлачења и одбијања, какво постоји међу физичким атомима. Закон непробојности, који је општа особина физичког света, изгледа као да нема важности за психички свет, али ово Бошковић не доказује очигледним примером. После, и веза између духа и тела није вечита, каква је веза између физичких (материјалних) атома.

Бошковић устаје против оних филозофа, који души хоће да даду одређено место у нашем организму, какав је Декарт, који вели да је душа у животној жлезди (*glandula pinealis*), и доказује да има највише истине у оних филозофа, који сматрају да је наша душа везана за целокупан наш организам, а да се никако не да прецизно одредити њој место, или јој дефинисати природу, како то вршише перипатетички схоластици и др. Питање ово о седишту душе, које је занимало умове прошлога, као и ранијих векова, данас у психологији нема значаја, јер психологија као наука и не оперира више са проблемима, о којима се неће моћи готово никада да да стална одговора. Ово је питање било у моди, да се тако изразим, за време Бошковићево, па за то видимо да се он прилично дуго зауставља, у својим примедбама на дело Стајево, на претресу гледишта филозофских о овој ствари. Но због мале оригиналности у овом питању, као и због мале важности самога питања, ми прелазимо преко ове ствари.

Бошковић мисли да је воља потпуно слободна. Хоће рећи да нема ничега што би могло мотивисати вољне акте, но да је искључиво човек у својим радњама остављен вољи као нарочитој моћи, која се ничим не управља. Она не само што није подложна утицајима физичког света но и психичког. Воља је слободна у одлуци и у свима другим радњама (*liberum arbitrium, libertas indifferentiae*). Ово екстремно индетерминистичко гледиште, како вели Марковић, слаже се понајближе са патристичким назором Т. Аквинца о вољи. По овоме онако исто као и по Бошковићу воља ничим није детерминисана, па ни самим духом. Разум по Аквинцу не детерминише вољу по узроку (*causae efficientis*) већ по свршеном узроку (*causae finalis*). Мене би дуго одвело, кад бих почео упоређивати све оне философске теорије, које говоре у прилог противничким теоријама Бошковићевим о вољи. Довољно је што ћу само прецизирати гледиште њихово о овом предмету. Присталице детерминисане воље, какав донекле беше Лајбниц, Локе и др., узимљу да је наша воља неслободна, т.ј. да има извесних услова, који одређују наше решење за ову или ону ствар, и да није баш морало бити решење нешто у овом смислу, но да је то тако једино из тог разлога, што су били најповољнији стицаји узрока за наше решење. Прави представници детерминистичке теорије о вољи сматрају све наше акције, на које се позивљу индетерминисти као на доказ слободне воље, као резултанте многоструких узрока, којима је била воља изложена, и веле да је то морало бити, онако исто као што се какве природне појаве рађају из узрока, који са њима стоје у каквим функционалним одношјајима.

Бошковић вели, у делу *Philos. Theor.*, устајући против Лајбница о слободној вољи, и ако има каквих услова или повода да се ми пре решимо на ово но на оно, то слобода воље лежи у томе, што њој остаје да бира ово или оно и што је њена одлука била слободна. Овде псбија Лајбницово гледиште о довољном разлогу, које га је довело до познатог његовог оптимизма. Т.ј. по Лајбницу све што постоји, мора имати свог оправдања, па према томе и наша воља кад се у каквом смислу креће, кад се ми решимо за какву ствар, онда излази да је и то морало тако бити. Бошковић вели, доста ми можемо наћи разлога довољног зашто се воља решава, али нисмо у стању наћи довољно разлога за што више хоће но неће. Одавде се дакле мора извести да је воља у избору слободна, па кад је то, да се она не може детерминисати ни под каквим условима.

О слободи воље позивље се Бошковић на самосвет о нашој слободној вољи, која нам је усађена вишим бићем, које је по све истинито па према томе и наше уверење о слободној вољи мора бити оправдано. Као присталица индетерминизма није имао потребе доказивати, како би се имала узети људска одговорност за поједина дела човекова, јер је ту човек био слободан у избору, но ипак он се баш позивље на овај

како као доказ да воља има слободе у избору. Овде као на више места није прецизирано гледиште Бошковићево о слободној вољи, и ми га видимо час уз детерминисте, час уз индетерминисте, час да има момената који условљују нашу вољу час пак да нас ништа не може натерати да се безусловно одлучимо на један посао но на други.

Тако на пр. упоређујући вољу са акцијама физичких сила, Бошковић вели онако исто као што се кретање у спољњем свету врши правцем резултујуће силе да се исто тако и наш, иначе слободан дух, управља по оној сили или узроку, која је од свију побуда (мотива) имала најјачег улива на нас. Ово су најјачи докази да се Бошковић приближује погледима детерминистичким Локеа, Лајбница, Декарта и др. Ова недоследност у Бошковићевом умовању о слободној вољи потекла је по свој прилици отуда, што се је он још у почетку свог философског дела, где је било речи о одношају духа и психичких појава према телу (физичком свету), изразио као присталица теорије о слободи нашега духа. Па како по Бошковићу између духа и воље морају постојати везе и одређивања међусобна, то и слободан дух има онајјачег улива на нашу решивост, према томе је и воља наша у избору само индетерминисана.

На више места у својој философији Бошковић је се јако приближивао материјализму философском. Ово се је по најбоље могло увидети из његовог доказивања о седишту духа, које смо већ прешли. Но он је одеудно устајао против овога распрострањеног назора о њему. Тако после смрти његове налазимо 1791 године безименог писца, који га брани од оваких нападања у делу *Bosovichiana Theoria vindicata et defensa*. Но и сам Бошковић на више се је места у своме споменутом делу повраћао на доказивање и прецизирање својих појмова о појединим питањима психолошким.

III.

Бошковић о простору и времену.

Пређимо сад на извођења Бошковићевих основа за његову теорију о материји.

Бошковић наводи осам комбинација месних тачака за тренове времена, ради реалних атома, изводећи да је само једна могућа. Те би комбинације све могле бити у вољи Божјој, али је сумњиво да би се њима могла протумачити виртуална протежност ствари. За виртуалну протежност било би нужно да имамо бесконачно многа тачака, што је немогуће, јер у простору и времену не могу припадати бесконачна бића него само могућа (потенцијална). Пошто свака тачка у простору као и времену може бити за себе у трајној егзистенцији некога биће (на пр. у атому), сумњиво је да не могу постојати и све месне тачке у истом тренутку.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

До свега се овога долази само умом. Простор и време познајемо преко осећања као појаву. Осећањем долазимо до уверења да постоје честице атомске, јер би ми до ових истих утисака осећајних дошли, кад би се извршили помераји између свију одстојања атомских у извесном правцу, или кад би се баш и само њихово одстојање изменило. То исто важи и за време. Непротежне, месне тачке, у којима се налазе непротежни атоми, само су стварни делови простора; те тачке, ти начини месног егзистовања јесу реалан простор, они су основ реалним међусобним одстојањима. Изван атома нема простора. Празан је простор апстракција нашега ума. Простор и време нису реално бесконачни, већ могуће неконачни. Простор међу атомима, као и простор изван атома, имагинеран је, док су атоми стварно растављени. Бошковић се поводи за Аристотелом у доказивању да је простор реалан и имагинеран; код Аристотела форма је главно, и она постаје реалном. Ствар без облика не постоји и по Аристотелу све су ствари добиле форму, и у свету не може бити имагинерних и реалних ствари.

На основу тога и Бошковић усваја хипотезу о нереалном простору. Бошковић се пита како је могуће да схватимо држање атома у нереалном простору. Ако простор стоји ван атома, како се месне тачке држе за нешто реално, нису ни оне идеалне. Изгледа да се овде Бошковићеви атоми приближују Лајбницовим монадама, само што немају свих особина, јер би нас то довело до монадолошког појма о простору, то јест да простор не постоји у ствари, или до старе атомистике да је и празан простор реалан. Све ово вреди и о времену.

Бошковић мисли да је безграничан трен реалне битности у времену. Али како се може из појединих тренова створити атом? Како се из бескрајности може створити трајност, кад тачке просторне не чине реални непрекидни простор? Како се чини и ови су појмови субјективне природе, и време се састоји из реалних и уображених тренова. Овде Бошковић као и пређе долази до монадолошког схватања о времену, или до старе атомистике, да појам времена постоји за се независно једно од другога.

Бошковић се колеба између два гледишта, као што је случај био и са Кантом, који је двадесет година био уз оне, који су сматрали простор за реалан (1747) а после је пришао идеалистима (1770).

Кант у делу *monadologia, physica* 1756 излаже гледиште о простору да је реалан, да су његови елементи стварни и непротежни, и да је празан простор потребан због кретања.

1770 у делу *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principis* излаже мисао о простору и времену да они нису реални већ феномени урођени људском уму.

Да би одржао своје атоме Бошковић је задржао реалност тачака у простору и нетрајних временних тренова, док је општи простор сматрао

за идеалан. Кант вели, да у духу нашем нема појма о просторности и времену и да он не може замислити да ствари постоје у простору и времену. Простор и време нису апстракција ума на основу опажања, већ су они у духу, пре осећаја урођених појмова (априорних). Дух наш може замислити да простор постоји без ствари, али не и ствари без простора и времена. Простор и време у односу на ствари нису реални, али тако исто нису ништа ван ума нашега изван појава.

По Лоцеу има недостатака у гледишту Кантовом о простору који иду у корист Бошковићевих гледишта. Кант није протумачио, како поједине ствари могу добијати одређена места у општем идеалном простору. Немогуће је да се бића сама собом, као ствари априорног појма простора, посебице схватају, а да су иначе обликом стране.

У микрокозму Лоце вели: протезност неће нам бити никад појмљивија, но кад јој за основу узмемо поједине тачке, које су растављене, чиме су одређене њихове међусобне силе, та разумљивост није последица протезности, него само чини појам протезности.

Други недостатак Канта јесте, што није отклонио тешкоће атомистике. Ово је уклањао Бошковић тиме, што је прекид имагинеран код њега, а код Канта не. Кант, у делу Критика чистог ума и метафизички основи природних наука, оставља свој идеални простор, на полази од простора као непрекидног и протезног. Налази да одбојне силе испуњавају простор, и на супрот чистом атомизму увлачи динамизам.

Протезан простор је по Хербарту као и по Бошковићу једна појава. Појави ствари и просторне протезности лежи узрок у непротезним атомима, као и код Бошковића. Ови су непротезни атоми реални. Они су ван нашега ума и осећаја, и Хербарт их зове *intelligibilia*. Протезни простор Хербарт тумачи пробијањем узајамних атома, ово је недоследност код њега, јер би онда атоми били дељиви што је Хербарт уочио и бранио тиме ову фикцију, што се она не односи на ствари већ само на тумачење непрекидног простора.

Уз Бошковића пристаје у многоме Фехнер, али се одваја у погледу простора и времена, које је по њему нешто реално ван ствари, усвајајући по некад по Канту да су то облици осећајно интелектуални.

Лоце се са Бошковићем слаже, као што смо мало час видели, до некле у погледу простора, а разликује се од њега у томе, што у место тачака као непротезних бића узима да та бића нису самостална. Устаје противу схватања реалности простора и времена и приближује се Канту да су то фикције нашега ума. Приближност је већа између Бошковића и Лоцеа у овоме, где вели: „сила не припада атомима, она излази из њихових међусобних односа, и не држи да је одређено место ствари последица силе, већ сматра, да је место оне, што неку ствар држи у целини у каквом бићу, а одбојне су и привлачне силе само изјава спољна унутрашњих бивања у свим појединим бићима“.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

И ако се усвоји да је непротежни атом релативно најсавршенији, Лоце ово преображава у монизам сматрајући простор и време као појаве нашега духа и идентификујући атоме на реалним, непротежним бићима Хербартовим, да су самосталне модификације једног правог самосталнога бића.

Време као целина без сумње је само производ нашега духа. Време само за се није појав, као и простор, али сукцесивно деловање збиља постоји.

Лоце се о времену овако изражава: као што не постоји простор у коме се бића сместила него је он више изјава нашег духа, тако исто не постоји ни време у коме би постојале чињенице.

Коста Стојановић.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ОСНОВНА НАСТАВА У РУСИЈИ И ЊЕНА ШКОЛСКА ИЗЛОЖБА

НАПИСАО

C. JEANNOT

ИНСПЕКТОР ОСНОВНЕ НАСТАВЕ У ПАРИЗУ

(СВРШЕТАК)

Техничке школе

Сад ћемо разгледати техничку и занатску наставу.

У Русији се данас јавни дух највише занима, све више и више, индустријским напретцима. У овој новој земљи, чије богатство још није довољно експлоатисано, заиста постоји врло велико патриотско и друштвено интересовање, да се млађи нараштај ода занимањима, која доносе користи прерађивањем сировина у предмете, којима се могу подмирити различне животне потребе. Ово је најбољи пут да се земља доведе до благостања, обнављајући изворе прихода и негујући интелектуални и морални развитак једног сталеза.

Ове идеје, одушевљено прихваћене од огромне већине руског друштва, пошто су се почеле приводити у дело, уродиле су плодом. То се може судити по знатном и наглom увођењу индустријске наставе, као што ће се видети из овога што следује.

Први покушаји увођења ове наставе датирају се тек од пре 35 година, и већ врло добро напредују. До 1888. год. ова је настава једва животарика, и тек у овој, најновијој епоси, ова настава почела је напредовати, ширећи се нагло. У 1883. години беше образована једна секција поред научног Комитета Министарства Просвете, којој беше стављено

У дужност, да направи општи план за све индустријске школе у целој царевини, са назначењем мера, које би се предузеле, те да примена истих буде смињена и тачна, а и могућа. Радовима ове секције изашао је закон 7. марта 1888. године, који се може сматрати као правилни темељ индустријских школа у Русији.

Овим законом установљена је једна привремена комисија, састављена од делегата који припадају различним Министарствима, којој је задатак да одреди места где би се подигле индустријске школе; као и суму, коју би држава издала на те школе; да одреди, даље, све појединости, да провише програме и време, када ће се вршити предавања као и да буџет утврди.

Законом од 1888. год. ове су школе подељене у три врсте: средње техничке школе, основне техничке школе и занатске школе.

Комисија је решила да буде пет врста ових средњих школа: за механику, за хемију, за грађевинарство, за агрономију и металургију; и да буде три врсте основ. техничких школа: за грађевинарство, за механику и за хемију. Што се тиче занатских школа, њихова се улога ограничава на учење основних ручних радова од дрвета и метала. Решења ове комисије санкционисао је Државни Савет 1889. године. Од тада ове школе напредују. Да би се рад у овим школама још боље унапредио, специјалним указом од 1893. год. установљена је, поред комисије Министарства просвете, стална секција за индустријске и техничке школе. У ову секцију улазе специјалисти, којима је стављено у задатак да воде рачуна о свему ономе, што би унапредило ове школе, као и да се брину о отварању ових школа, и да се старају да се ова настава предаје у духу потреба народних. Рађљивост ове комисије поглавито је у томе, да шири, увећава број техничких школа, благодарећи зато закону од 7. марта 1888. год. који је произвео и усавршио све добре стране ових школа. За време од 1893. до 1899. год. ове се школе врло брзо умножавају, нарочито после закона од 20. децембра 1893. године и од 24. априла 1895. године којима су установљене две нове врсте техничких основних школа: *школе за шегрте и школе за вештине и занате*.

У 1897. години држава је поставила 4 инспектора да надгледају ове школе, и један од њих, специјалиста архитекта, који је при Министарству, има дужност да саставља и спрема планове за индустријске школе разнога типа; да саставља програме и да испитује пројекте месних архитеката.

Као што се види из ових редова, професионалну наставу у Русији представља данас пет типова школа, које имају различите циљеве:

1.) *Средње техничке школе*, које дају научно знање и занатске вештине. У њима предају инжењери и управитељи индустријских завода;

2.) *Основне техничке школе*, теже истом циљу, али у мањем обиму, вршећи све поступке ове или оне индустрије; оне дају практичка и

теоријска знања, која су преко потребна као припрема једном мајстору у ма каквој радионици или фабрици. У ове школе примају се ученици који су свршили сеоску или парохијску основну школу;

3.) *Школе за вештине и занате* јесу у рангу нормалних школа. Ту ученици добијају општа знања, теоријски и практички начин, да би ученици разумели свој посао, те да могу постати вешти мајстори, а доцније и надзорници или шефови у радионицама. Управо, ту ученици задобијају право (диплому) да буду мајстори;

4. *Занатске школе*. Оне дају основна знања о једном занату, и имају искључиво практички карактер. Овим школама циљ је: да ојачају малу индустрију код сељака, а механички се предају разни занати. Учење траје три године;

5.) *Шегртске школе* дају ученику практичко знање о једном занату и о начину којим га може упражњавати по изласку из школе у приватној радионици, и како ће се усавршавати под руковођењем вешта мајстора. Учење траје три године. Разлози са којих су отворене ове школе исти су као и они, који су допринели, те се 1866. године и у Француској донео закон о школама за шегрте, а у цели, да би се младићима — који ће се одати каквом занату — дала најпотребнија техничка знања.

Ове су школе, дакле, установљене зато, да се замене приватни шегрти, којих је недовољно, а који не могаху добро изучити занат у мајстора, јер ови су равнодушни за образовање шегрта.

Као и у Француској, и у Русији је обичај, да шегрта сматрају као слугу или амалина. Шегрт одслужује свој рок — нарочито у првим годинама — готово и не учећи занат, већ радећи у мајсторској кући друге домаће послове. Дешава се, да од јутра до мрака он нема кад да уђе у радионицу. С друге стране, употреба машина постала је тако општа у индустрији — па и у специјалним занатима — да раденик, који је био шегрт само у мајсторској радионици, познаје само један део свога заната. Такав систем одводи раденика послу најниже врсте, угушује, сужава његов хоризонт, спречава га да упозна све функције свога заната. Тако од способног и вредног занатлије постаје обичан надничар.

Ова гледишта, као и то, што подизање шегртских школа врло мало стаје, учинили су, те се ове школе нагло подижу у различитим местима у Русији, а нарочито у селима и варошицама.

Дуго би било ређати програмом обухваћене предмете у свакој од ових школа. У опште можемо рећи, да се у свима тим школама предају ови предмети:

1. Метални рад

1. Обично и уметничко браварство.
2. Ковачки радови.
3. Ливење.

4. Радови са бронзом (тучом).
 5. Сајцијски радови.
 6. Лимарство и т. д.

II. Радови од дрвета

1. Столарство у опште.
2. Стругарство.
3. Дрворез и вајање.
4. Качарство.
5. Коларство.

III.

1. Повезивање књига.
2. Прављење корица.
3. Картонажа.

IV.

1. Плетење канапом.
2. Сарачки радови.
3. Седларски радови.

V.

1. Шивење мушког одећа.

VI.

1. Плетарство.
2. Прављење четака.
3. Израда ствари од сточних рогова.

VII.

1. Израда играчака.

Средњих техничких школа има у Варшави (учи се механика и грађевинарство); у Иваново-Вознесенском (учи се колорисање); у Костроми (учи се механика); у Казану (школа за хемију спојена са основ. техничком школом са три одељка: за механику, за хемију и за грађевинарство); у Касимову (механика и хемија); у Нижњем Новгороду (механика); у Перму (металургија); у Новозипкову (агрономија); у Саратову; у Александровску и Ростову Дунавском итд.

Основне техничке школе подигнуте су у Архангелску, Баку, Варшави, Вјазники, Казану, Иваново-Вознесенском, у Костроми, Петрограду, Рубинску, Мајкопу, Маријопољу, у Јарославу итд.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
 ВИБЛИОТЕКА

Ванатских школа и школа за вештине има у Батуму, Бакмуту, Благовештењу, Јелисаветопољу, Златоусту, Клинту, Нижену, Ташкенту, Томску, Тули, Царистину, Цити, Цукломи, Глухову, Тотми итд.

Од 1893. године, са знатним уделом прилога од појединаца, држава је подигла 10 средњих техничких школа, 12 основ. техничких; 18 школа за вештине и занате, 34 основ. школа за занате, и 15 школа за шегрте. Њихов буџет износи четири и по милиона динара (37% даје Држава; 22,9% дају локална удружења; 16,5% поклони — прилози; 12½% школски прирез; 4,1% од продатих радова, и најзад, 9,3% добија са других, разних страна — извора).

Систематско развијање ових школа почиње после *плана*, који је саставила стручна комисија; за годину дана подигне се до 15 или 16 ових школа у целој царевини. Но, због повишених издатака на грађење и подизање једне средње техничке школе, Министарство дозвољава да се годишње подигну само по две или три овакве школе.

Подизање техничких школа прво се отпочело у Москви и околини, средишту највеће радљивости фабричне индустрије; затим се нагло подижу ове школе на истоку и југу, у пределима који су минералним производима најбогатији.

По најновијој статистици број уписаних ученика у индустријске школе износи 11.927 у 1898. години. Број учитеља у свима овим школама износи 1411. У опште, сваки учитељ у техничким школама има почетну плату 3.000, а највише 8.000 до 10.000 динара. Упоређујући издатке на ове школе у 1888. и 1898. години долази се до закључка, да се за тих десет година број њихов утростручио.

Покрај ових знатних издатака не би се ипак могло рачунати на тако нагао успех и напредак индустријских школа, да њихово подизање нису прихватиле и потпомогле готово све општине у Русији са неограниченом симпатијом и љубављу. Ове симпатије, које нису ни пролазне ни случајне, изражене су у богатим прилозима. Узмимо н. пр. велике капиталисте. Тако г. Ђиов, концесионар руских жељезница, завештао је капитал који износи око 5 милиона рубаља, да се тим капиталом подигне пет индустријских школа у округу костромском, у коме се он родио. Ових пет школа већ су подигнуте са богатим локалима и радионицама, које служе за угледе. Ове школе имају комплете свих алата, па и оних који су потребни за крајње усавршавање. Г. Трапезников, богати сопственик златних рудника у Сибирији, завештао је три милиона рубаља за подизање једне школе за вештине и занате у Иркутску, са општежићем за 200 ученика.

Г. Комаров, саветник Министарства трговине, покљонио је 350.000 рубаља за подизање једне техничке школе у Рубинску. Банка Вавелбергова о своме трошку саградила је једну средњу техничку школу, чије потпуно издржавање сноси сама Банка.

Бнегиња В. Н. Тенишева, жена главног комесара руског на изложби 1900. године, подигла је једну шегртску школу, која је спојена са ливницом челика Бријанског, и осигурала издржавање те школе уплативши потребни капитал. Г. Пољжајев, велики трговац, завештао је 200.000 рубаља да Министарство да план за техничку школу у Казану. Општина Московска утрошила је 850.000 рубаља за своју индустријску школу. Фабриканти Иваново-Вознесенски поревенили су се, да уложе неколико стотина хиљада рубаља на подизање техничких школа, средњих и основних, које би потпомогле локалну индустрију. Варош Лоц вотирала је 200.000 рубаља на исти циљ. Варош Батум, у знак сећања на крунисање Њихових Царских Величанстава, издала је новац на грађење једне лепе зграде за спојену техничку школу (за механику и хемију) и предала је 17.000 рубаља за издржавање исте итд. итд.

Ово је само драг посведоченом интересовању са свих страна за професионалну наставу, које јој поклањају велики богаташи, државници, богати фабриканти; па и само Министарство било је настало да се ове школе што више рашире, нарочито у времену од пет година (од 1893. до 1898. године), што смо већ раније уочили.

Не треба заборавити рећи, да и сам владар руски, — бринући се о добру свога народа —, обраћа своју високу пажњу подизању професионалних школа, и више пута изражавао је жељу, да се ове школе што је могуће брже подигну и рашире по царству.

Мере Министарства просвете за развиће професионалне наставе не ограничавају се само оснивањем истих. Оно је увело наставу ручног рада у изванредан број нормалних школа, како би имало спремне наставнике, способне, да овај предмет предају у различитим основ. школама. Поред тога, Министарство је установило изванредан број вечерњих курсова, на које долазе радници, да се науче специјалним знањима о своме занату, а посебно у цртању у опште; да се упознају са индустријом или са различитим занатима.

Ови курсови свуда показују најбоље резултате, тако да сведочанства ових курсова имају званичне вредности.

Што се тиче професионалне наставе за девојчице, може се рећи да се и она почиње заводити. У Русији већ постоји 48 женских професионалних школа, 43 школе за специјалне занате (курсови, школске радионице, школе за локалну индустрију), и 3 школе за учење кухињских и домаћих послова. Све ове 94 школе основане су приватном иницијативом. Држава је овим школама одредила 6.000 рубаља субвенције. Но ове школе немају ни општег плана, ни програма добро састављена; немају ничега заједничког, истоветног, нити подлеже каквом надзиравању.

Разуме се, да под оваквим погодбама и резултати морају бити слабији. Установа и ове наставе треба да буде предмет бриге и старања

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

самог Министарства Просвете. Министарству мора бити задатак да и девојчицама радног staleжа олакша успех у индустријским вештинама, и да им да средства да могу развити своје способности, те да се њима користе. У овом случају требало би проширити делокруг техничког комитета, те да оно руководи и жешком професионалном наставом. Ова би мера била извршена. Она би овој новој настави дала јасан и обележен правац, ујединила би трудове, који су до сада осамљени били, услед чега је ова настава до сад мало плода донела.

Као допуну до сад изложеноме треба означити и мере, које предузима Министарство просвете, да би осигурало успех у настави у индустријским школама. Оно је уклонило две велике тешкоће; с једне стране врло је мали број способних наставника за ову техничку наставу, а с друге стране потпуна је оскудица у ручним књигама (уџбеницима), које би одговарале програмима. Да би се избегао први недостатак Министарство је установило стипендије за лица, која би се одала, да уче за наставнике индустријских школа. Сваке године издаје се по 15.200 рубаља на овај циљ. Стипендисти се шаљу у одређене школе, и морају тамо изучити специјалне курсове, које је прописао технички комитет; а по свршетку истих, шаљу се ови стипендисти у индустријске заводе, да се испрактикују у једном од заната, или у фабрике, или се шаљу на страну у специјалне школе.

По свршетку тога — што траје најмање две године — стипендисти морају детаљно саставити преглед својих радова, и изложити их у техничкој секцији. То им служи као доказ, да могу бити наставници у техничким школама. Да би се пак добили јасни и програму саобразни уџбеници, Министарство је дало 10.000 рубаља за израду уџбеника, и то је поверило опробаним специјалистима, писцима школских уџбеника. Већина ових уџбеника већ је израђена и штампана.

Најзад, и различити технички конгреси — који су се држали у разним варошима у царевини — претресали су питање: како ће се унапредити ова грана наставе.

Изложба 1900. године даје могућности да се оцени професионална настава у Русији, и да се израчунају постигнути резултати. Ови резултати зачуђавају нас, кад се узме у обзир, да се ова настава отпочела развијати пре кратког времена, и кад се узме у обзир, да је тек изашла из периоде колебања и тумарања. Не треба заборавити, да је за ову наставу требало све спремити: и зграде и програме, прописати начин рада и добити наставнике.

Покрај свих ових препрека укупност ове наставе изражена је у потпуном напредовању; она је сведок јачине живости и радљивости која влада у техничким школама свих ступњева. Ова настава доказује ватрену жељу Русије, да се у овом погледу изједначи, па и претигне најнапредније западне народе.

Ово смо убеђење стекли баш када смо се ограничили да испитамо изложбу основних техничких школа, школа за занате и вештине, и изложбу школа за шегрте. Овде ћемо изнети само најкарактеристичније ствари, и дуго ћемо разговарати са организатором ове наставе у руској секцији, са инжењером г. Овсијаниковим, главним инспектором индустријске наставе и главним изаслаником за I групу. Ове су школе публици изложене у I групи; али неке од ових школа, са најзначајнијим и врло сложеним радовима, придодате су VI групи, и тамо се ове такмиче са сличним француским школама, и школама осталих народâ.

Прво ћемо разгледати занатске основне школе. Оне су изложиле радове из браварства, који су по програму рађени, и писмено су објашњени. Једна од ових школа, као угледна, јединствена је своје врсте: то је Басарни-Карабулакова школа за чињење кожа (округ саратовски). Она нам излаже дивну збирку примерака (мустара) кожа, које су прерадили сами ученици. Друга угледна школа, такође врло значајна, јесте подолска браварска школа (у округу московском).

Између школа за шегрте највише пажње привлачи фабрика „Три Планине“, која је основана покрај ткачке фабрике, која, разуме се, образује вештаке у овој врсти заната. Изложени предмети изгледају врло укусно израђени, нарочито гравирање на челику. Затим се истиче Минска школа, која је изложила радове из столарства и браварства, који су доста савршено израђени. Ученици школе Задуске израдили су у дивном фазону и изложили модел руских товарних кола. Израда је од пониклованог челика, а намештена су на једном растовом стубу, израђеном у руском стилу. То је намењени поклон председнику француске републике од техничких школа руске царевине.

Друга једна школа вишега ступња са трима претходним, заиста показује да је ова настава постигла изврсне резултате. То је Петрозаводска школа (у окр. олонецком) за занате и вештине. Она је изложила ученичке радове из браварства врло fino израђене, и начине цртања из механике, и прављења планова, чија су вежбања потпуно зналачки поступно изведена.

Од основних техничких школа нарочито се истиче Костромска школа за хемију, коју је, као и многе друге професионалне школе, подигао г. Гнов, што смо већ раније нагласили. Ова школа изложила је збирку хемијских производа и примерака радова бојацијских, што су их ученици израдили.

За посматрање значајних радова, у опште занатских, или само по неких у њиховим појединостима (којима су испуњене школе за вештине и занате, и основне техничке школе), треба разгледати прилоге и задржати се пред Иваново-Вознесенском школом (ту су: делови машина, чекрци, угледне машине за ткање) и пред Златоустовом школом (гравирање на металима).

Разгледајући ову VI групу, лако је увидети огроман напредак, који је Русија постигла у професионалној настави у опште, и у техничкој посебнице.

Ево нас већ на завршетку наше студије, која је само опажај слике народне наставе једног народа, који је тек после две стотине година једва ушао у коло западне цивилизације.

Покушали смо да прикажемо покрет, који задахњује и тера садашње нараштаје до сад непознатим интелектуалним аспирацијама. Овај нагао и неодољив полет уноси нову фазу у живот руског народа и мора обратити пажњу философа. Човек не може бити равнодушан, а да не потпомогне овај огромни преображај.

Шта је последица тог преображаја? Ми нећемо предсказивати, какве ће бити последице тога преображаја; али слободно можемо рећи, да се Русија снажи и расте; можемо рећи, да ће она својим радом играти велику улогу у свету, и да ће *тако* најбоље припомоћи, да постигне савршенство у ономе, што јој је тајанствена судбина наменила.

1902. год.

С француског **Драг. М. Косић**
учитељ.

ГУНДУЛИЋЕВА МЕТРИКА

НАПИСАО

д-р Милан Решетар.

Појавом Гундулића у области дубровачко-далматинске књижевности, настао је у овој, како у погледу на њену унутрашњу страну, у садржини и тенденцији, тако и у њеном спољашњем облику, одлучан обрт, који се, гледајући специјално на метрум, поглавито види у томе што је пре Гундулића само изузетно употребљавани осмерац готово са свим потиснуо незграпни, а у XV. XVI. веку већином употребљавани дванаестерац. Како метрика старијих српско-хрватских песника — изузимајући питање о пореклу дванаестерца — до сада није ни мало проучавана, умесно је баш Гундулићеву метрику узети за предмет ближег испитивања, јер је Гундулић, све до почетка деветнаестог века, баш у том погледу служио као углед скоро свима српско-хрватским песницима.

У метричком погледу Гундулићева дела дају се поделити у две групе; у драмама, које — осим *Дубравке* — спадају, као што је познато, међу најстарија Гундулићева дела, Гундулић је, делимично бар, непрестано још употребљавао стари дванаестерац, али и у њима већ претежно њему омиљени осмерац, а, поред тога, као ретки изузеци, налазе се и други краћи стихови (од 6, 5, и 4 слога), док су лирске и епске песме (барем оне које су се сачувале) спеване *искључиво* у осмерцу.

Гундулић је, дакле, употребљавао старији дванаестерац *само* у драмама, и то се не може тумачити просто тиме да је у својим *старијим* делима, дакле, у драмама, поред осмераца употребљавао још и дванаестерац, а у *доцнијим* делима да је, опет, искључиво употребљавао први стих; јер његова пастирска драма *Дубравка*, која је, по поузданој традицији, представљана 1628. године, па тада и написана, исто је тако већином у дванаестерцу, ма да је *Дубравка* по реду после *Пјесана покорних* (1621.) и *Суза сина разметнога* (1622.), у којима је Гундулић употребио искључиво осмерац; шта више, у *Дубравци* је дванаестерац много чешћи него у старијим драмама *Прозерини* и *Аријадни*, тако да и то одлучно утврђује да је Гундулић сматрао дванаестерац као метрум згодан специјално за драме. То је, без сумње, у свези с тиме што су сви драматичари пре Гундулића (кад нису писали у прози) употребљавали у својим делима скоро искључиво дванаестерац; Гундулићев млађи савременик Палмотић има још непрестано у својим драмама дванаестерац — свакако у много мањој мери од Гундулића; али је тек Гундулићев син Шишко, у својој, године 1662. приказиваној *Сунчаници*, дао прву дубровачку драму у којој нема ни једног дванаестерца.

Зашто је Гундулић изван драме употребљавао искључиво осмерац? Кад се узме у обзир да је Гундулић, међу свима старијим дубровачким песницима, особито волео Чубрановића (као и то је познато, из његове *Јсђуике* позајмио је више стихова!), тада је оправдано мишљење да је Гундулић у својим недраматским песмама више волео стих који је Чубрановић употребљавао у лирској песми, мишљење, потпомогнуто и тиме што је Гундулић у старијим песмама радо употребљавао не само — да кажемо — Чубрановићев стих, него и Чубрановићеву строфу од четири реда (са сликом *abba*). Не подлежи сумњи да је Гундулић осмерац волео не само из тога разлога, него и што је правилно схватио његову већу лакоћу и покретљивост према тромом дванаестерцу; довољно је напоменути да је овај последњи стих, својим цезурама, скоро са свим онемогућио употребу облика са више од три слога, а који су у српско-хрватском језику тако чести! А на какав утицај талијанске уметничке поезије — на који би се иначе могло пристати — не може се мислити, јер тамо осмерац није никада имао ону улогу, која му је од Гундулића пала у део у српско-хрватској поезији.

Слогови

Гундулић употребљава само такве стихове који имају утврђен број слогова, с тога треба понајпре размотрити како Гундулић броји слокове. По правилу код њега је сваки слог у говору и метрички слог; само тамо где се састају два вокала, било да припадају истој речи или да се реч једним свршава а другим почиње, врло су често оба слога спојена синерезом. Нпр. *жельну мисао срца мога* Ар. 15.; *једна љиш*

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.BS

твога *уреса* Ар. 39; у томе се Гундулић (у опреци према српско-хрватској народној и модерној метрици) повео за обичајем старијих дубровачких песника; али Гундулић је, у том погледу, ишао даље од свију својих претходника, особито што се тиче синерезе између две различне речи, а то треба схватити као утицај талијанске метрике која, као што је познато, не трпи хијат између две речи. Али се не да утврдити да се Гундулић у томе држао каквих принципа (на пример имајући у виду извесне вокалне групе или облике речи) или да је с временом у том погледу почео друкчије радити; пре ће бити да је вокале који се са-стају, са свим произвољно (према изговору) час одељивао, час (синерезом) спајао. У том погледу напоменуо бих само да он, у опреци према старијим песницима, од претходног вокала не ретко одељује *о* које је постало од *л* на крају слога, док је код старијих песника то *о* прилично по правилу спојено са претходним вокалом у један слог; песници пре Гундулића *писали су*, наиме, *л* на крају слога обично непромењено; на пр., *дал, видил*, због чега су тада тај тако написани свршетак речи морали мерити као једну реч, а то су чинили и тада кад су писали и — *о*, док је код Гундулића, који је — *л* редовно писао према његовом правом изговору као — *о*, писање *vos. † о* значило два слога. Да још специјално споменем да интерјекција *јаох*, која се у Гундулића често налази (на пр. Дуб.¹ 27., 108., 113., и т. д., Осм. 8., 438., 619., 636., 677., 12, 300., 18, 90., 19, 648., 666., 20, 129., итд., итд.) *увек* значи један слог. — По где где Гундулић спаја и по *три вокала* у један слог, и то у случајевима кад се између вокалног свршетка и таквог истог почетка речи нађе речца од једног вокала, на пр. *онамо у онијех сјена тмини*. Ар. 445.; упор. још Дуб. 1080., Су. 1, 93., 3, 233., Љуб. 37., Осм. 2, 21., 12, 225., 560., 16, 348., 17, 338., 18. 314., 19, 133.

Нарочита врста синерезе, коју је Гундулић први често употребљавао, јесу случајеви кад се два вокала, одељена са *ј*, сматрају као један слог. То се нарочито често догађа код разних (вишесложних) облика заменица *мој, твој, свој*, затим *који, чији* и њихових композита, али не ретко и иначе, на пр.: *ну чујем небо гди је замнило* Ар. 1727., *два сунца с истоци гоје рајску ружицу* Дуб. 864., *стоји тугђела згар црвена* Осм. 2, 78.; *био је дошћ бојевода ови* Осм. 4, 442., итд., итд. Али тај начин синерезе не догађа се само у једној речи, него и између две разне речи, али тада је ограничена на (у осталом врло многобројне) случајеве кад је друга реч једна од енклитика: *је*, за тим *ју — је — јој* (по Гундулићевој ортографији ове су речи писане заједно с претходном речи), на пр. *једно је сунце врх небеса* Осм. 8, 59; иначе сам овде забележио само

¹ Питирам, разуме се, по Павићевом издању загребачке Академије (Stari pisci hrvatski IX); у погледу скраћења морам само да напоменем да Ар. значи *Аријадна*, а Арм. значи *Армида*.

неке случајеве где се свеза *и* налази на првом месту: *ија* Пок. 2, 26., Су. 1, 233., Осм. 8, 400; *иједва* Осм. 8, 467.; *ијош* Осм. 19, 416.; са свим је усамљен пример: *на једном мјести вик не стане* Осм. 11, 646. Та два слога, употребљена тако као један, могу за тим да се још један пут синерезом споје с идућим вокалом, на пр.: *гди змије отровне змаји горући* Су. 2, 301; *кликује овако починути* Осм. 9, 280; *све што је угодно мило и драго* Осм. 8, 4.

За Гундулића су у томе, без сумње, били меродавни разни моменти; понајпре, нашао је у талијанском аналогон, да (на свршетку речи и у средини стиха) и три вокала, на пр.: *mici, tuoi, figliuoi*, вреде као један слог; затим, у Гундулићево доба писало се консонантно *j* често и као *и*, тако да су нпр.: *моја, које* — писано као *мона, коие* — занета добила изглед облика са три вокала на свршетку речи; за тим треба без одлагања пристати уз то да се већ у Гундулићево доба интервокално *j* делимично губило у дубровачком дијалекту (тако нарочито у наставку *-ају* трећег лица множине сад. врем.); најзад, Гундулића је на такву употребу наводило и то што је и он с^ам, а још више старији песници, баш код присвојних заменица и код релативне заменице, поред двосложног облика *моја* — *твоје* — *коју*, употребљавао и једносложне облике *ма* — *тве* — *ку*, а то је зацело било само у корист једносложног значења облика *моја* итд. — Али су са свим усамљени случајеви да Гундулић два вокала, ако су одељена другим неким консонантом а не са *j*, спаја у један слог: *ах упути се мирна веће* Осм. 6, 237; *веће ударац тужна Ибрахима* Осм. 18, 466.; *и ме непомне безумности* Пок. 3, 24.; а у стиху *човјек не гледа тужна толи* Ар. 1137., стоји *човјек*, без сумње као омашка место *чоџек*, и тај се облик налази у истој драми, стих 1527., 1665., итд., итд.

Засебно се мора говорити о питању како се Гундулић, у метричком погледу, односи према дугачком *љ*, које се, као што је познато, у српско-хрватском књижевном језику пише као двосложно *ије* и у модерној метрици има претежно двосложно значење. У сто и сто случајева где код Гундулића долази дуго *љ*, редовно се употребљава као један слог, а само на свршетку речи без наставка и у свршецима *-ијем*, *-ијех* заменичне деклинације, односно лок. множине именица¹ важи и као два слога. И тако случајеви, у којима уопште код Гундулића дуго *љ* важи као два слога, обухватају ове две групе:

¹ До сада нисам узимао у обзир свршетак, у овом питању, лок. множине именица, јер сам се односно дубровачког дијалекта поглавито ослањао на његово садање стање, по којем је — изузимајући *на небесијех* у оченашу, и у *Млечијем* (са заменичним *-ијем* као свршетком!) — лок. множине код именица већ са свим изгубно стари свршетак *-ијех*.

I. група: дуго **ѣ** на свршетку речи без наставка.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

- трије*: Ар. 706. 846. 1136. 1555. 1584. Проз. 625. 1303. Дуб. 380. 507. 553. 558. 565. 582. 585. 593. Арм. 62. 79. Пок. 1, 47. Су. 1, 354. 2, 115. 162. 260. 3, 381. Љуб. 39. Кал. 73. Осм. 1, 273. 2, 555. 299. 519. 3, 155. 330. 5, 450. 6, 288. 7, 164. 264. 312. 8, 72. 9, 425. 10, 37. 328. 11, 458. 544. 12, 2, 13, 232. 264. 270. 16, 194. 243. 17, 744. 18, 22. 155. 597. 19, 579. 1038; *најтрије* Ар. 1824. Проз. 1393. Дуб. 139. 431. 1191. 1395. Осм. 11, 202. 275. 12, 122; *одирије* Осм. 7, 405.
- најиослије*: Су. 1, 229. 282. 367. 401. 2, 94. 3, 83. Осм. 2, 217, 517. 6, 394. 9, 38. 10, 401. 11, 426. 16, 241. 19, 601.
- свудије*: Ар. 230. Арм. 78. Пок. 4. 95. Осм. 7, 125. 9, 144. 10, 403.
- доије*: Кал. 316. Осм. 2, 249. 8, 147. 152 (?). 8, 444. 11, 53; *обједоије* Осм. 12, 103.
- није*: Ар. 565. 567. 689. 714. 805. 1085. 1175. 1554. Проз. 79. 258. 447. 461. 628. 793. 953. 1250. 1308. 1360. 1451. Дуб. 127. 337. 339. 378. 389. 408. 417. 1110. 11. 28. 1256. Пок. 1, 17. 2, 7. 3, 9. 40. 44. 5, 80. Су. 1, 86. 285. 2, 238. 3, 379. Љуб. 38. 62. 95. 99. 222. Кал. 75. 113. Ферд. 90. Осм. 1, 242. 2, 193. 219. 382. 441. 479. 495. 3. 277. 332. 4, 304. 5, 75. 238. 378. 452. 505. 535. 6, 47. 286. 396. 7, 162. 9, 337. 349(2). 469. 11, 431. 542. 617. 848. 12, 4. 44. 101(2). 124. 165. 294. 451. 13, 177. 16, 48. 196. 325. 17. 37. 148. 196. 233. 403. 445. 608. 630. 742. 18, 24. 57. 75. 153. 306. 531.
- ије*: Дуб. 675. 1479. Су. 1, 369; *уије* Дуб. 1052; *изије* Су. 1, 34.
- слије*: Проз. 568. Осм. 2, 133. 4, 415. 8, 246. 10, 329. 16, 46. 206. 382. 18, 147. 524.
- умије*: Ар. 1047. Дуб. 560. Осм. 2, 135. 384. 8, 372. 761. 13, 272; *разумије* Вел. 36.
- своије*: Пок. 1, 20.
- одије*: Су. 1, 82.
- 2. и 3. лице једн. сад. времена од глагола на **ѣти**: *прождрије* Ар. 1038. Су. 1, 281; *обстрије* Дуб. 140. Осм. 4, 257. 9, 242; *простирије* Осм. 3, 279. 312. 4, 143. 10. 99; *доније* Дуб. 531; *одније* Осм. 11, 846; *приније* Осм. 20, 185; *умрије* Су. 2, 259. Љуб. 64; *подрије* Су. 3, 84. Осм. 6, 11; *одрије* Осм. 5, 238.

II. група: свршеци — **ијем**, — **ијем**.

- а) Инструментал јединице; датив, инструментал множине односно ген. лок. множине заменичне и сложене деklinације: Ар. 5. 126. 282. 372. 455. 553. 554. 578. 602. 626. 713. 924. 982. 984. 1127. 1129. 1392. 1508. 1582. 1672. 1703. 1706. 1722. 1732. 1825. Проз. 267. 324. 415. 604. 655. 765. 766. 775. 832. 841. 869. 1086. 1285. 1401. 1472. 1492. 1493. 1532. 1535. 1647. Дуб. 658. 741. 1042. 1055. 1057. 1162. 1290. 1562. Пок. 2, 47. 4, 42. 5, 104. 112. 7, 49. 65. Вел. 66. 77. 79. Су. 1,

328. 3, 177. 434. 480. 513. Љуб. 173. Кал. 67. Ферд. 4. 75. 242. Осм. 2, 325. 383. 3, 141. 4. 396(?). 450. 5. 158. 6, 276. 390. 7, 203. 8, 432. 440. 492. 9, 329. 330. 331. 441. 10, 424. 496. 11, 210. 236. 505. 834. 853. 12, 52. 314. 389. 476. 13, 4. 17. 19. 20. 16, 330. 348. 411. 17, 146. 156. 18, 113. 488. 19, 498. 837. 839. 1017. 20, 23. 66.

б) Лок. множине од именица: *срцијех* Ар. 505; *пољијех* Проз. 823. 1024; *крилијех* Дуб. 578; Осм. 6, 68; *костијех* Пок. 3, 13; *ирсијех* Су. 1, 184; Осм. 10, 410; *шисмијех* Осм. 7, 213; *крајијех* Осм. 11, 61.

Али, од прилике исто тако често у облицима из ове две групе дуго Ћ значи један слог; свакако, кад се неки од њих истакну, може се констатовати прилично велика разлика, на пр. *смјје* има 10 пута двосложно а само два пута (Проз. 1183. Осм. 18, 492) једносложно значење, и још више пада у очи да је код *најослије* (просто *ослије* нема код Гундулића!), у свих четрнаест случајева где их је Гундулић употребио, Ћ двосложно. Али све то било је зацело због метрума и тешко да се оснива на различитом изговору дугога Ћ на свршетку речи.

Осим те две групе случајева, код Гундулића се само врло ретко дешава да се дуго Ћ рачуна у два слога; што се то догодило у три примера *смјјеш* Проз. 1165, *ијеш* Дуб. 825, *умијеш* Дуб. 826., да се лако растумачити, јер сва три су облици садашњег времена који се у 3. лицу једине свршавају на дуго Ћ без наставка; с тога је врло вероватно да је (као и данас) већ у Гундулићево време Ћ било раздељено у целом презенсу у два слога. Али у кореним и другим основним слоговима дуго Ћ за Гундулића важи редовно као један слог; изузеци од тога врло су ретки, а и они нису поуздани, наиме: *лијер бијели* и *ружину* (или *лијер бијели* и *ружину*) Проз. 197, што је врло лако могла бити преписачева омашка у рукопису год. 1795. по којој је Павић издао *Прозершину*, јер у дубровачком издању из год. 1843 стоји *лијер прибијели* и *ружину*, а у загребачком из год. 1847 *лијер прибијели* и *ружину*; можда исто то важи и за пример *свијет други сред веселе* Проз. 402, ма да је ово тако штампано и у дубровачком издању, док загребачко издање има *и свијет други сред веселе*; али у *ње лијесу любовнику* Дуб. 1425. Павић је без велике потребе у почетку стиха изоставио *и (и не...)*, које постоји и у рукопису по којем је приређивао издање, а и у дубровачком издању, док загребачко издање има *ње лијесому любовнику*. Сва три примера, дакле, нису поуздана, али ако и допустимо да је Гундулић у сва три дуго Ћ употребио као два слога, ипак стоји факат да је он — изузимајући свршетак без наставка и надежне наставке -ијем, -ијех — у стотинама других случајева дуго Ћ употребљавао само једносложно. А ако су ова три мало час споменута примера тачна, тада није можда случај што су сва три наглашена кратко и што имају акценат на првом слогу раздвојенога Ћ.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UHRSRS

Како код Гундулића дуго Ћ редовно важи као један слог, то оно и с погледом на синерезу важи са свим као и други какав (прост) вокал; на крају речи (без наставка) дуго Ћ може, дакле, да буде спојено с идућим вокалом у један слог, на пр. *одкуда се најирије огласи* Ар. 1439, исто тако може дуго Ћ са претходним вокалом, који је од њега одељен са *ј*, да важи као један слог, на пр., *нег стрављен млад пастир, ки с очи твојијех гори* Дуб. 514. Свакако је такво мерење олакшано тиме што је по Гундулићевој ортографији двосложно *ије* забележено као једносложно *је*, тако да је у рукопису било *најирије огласи*, односно *твојех*, те је, дакле, привидно, била обична синереза само двају вокала.

На тај начин утврђено је да Гундулић дуго Ћ по правилу употребљава као један слог, а каткада важи и као два слога само у вокалном свршетку речи и у падежним наставцима *-ѿм*, *-ѿх*. Зашто је тако чинио? Утицај талијанске метрике апсолутно је искључен, јер у ње дифтонг *ие*, који је најближи нашем јекавском Ћ, важи у дугим и кратким слоговима, како на крају тако и у средини речи, час као један а час као два слога. У осталом, факт да је дуго Ћ код Гундулића не само на свршетку речи него и у специјално словенским падежним наставцима делимично двосложно, допушта потпуно поуздан закључак да се Гундулић у томе није поводио ни за каквим метричким правилом ког страног језика, него се држао свог живог изговора; и да је у метричкој употреби краткога и дугога Ћ због тога правио разлику што је у изговору разликовао обе категорије случајева једну од друге. А у чему је могла бити та разлика? Да је у *ирѿ*, *умѿ*, *мѿх* итд. изговарао Ћ просто дуго (према кратком *мјера вјетар*, итд.), не може се примити с тога, јер не може бити сумње о томе да се у јекавским српско-хрватским дијалектима, а специјално и у дубровачком, дуго пре Гундулићева доба Ћ изговарало дуго и у случајевима *ѿк*, *лѿи* итд. (што се може директно доказати специјално за дубровачки дијалекат и ортографијом која је у Дубровнику била уведена од почетка XVI века). Ако Гундулић, дакле, узима дуго Ћ код *ирѿ*, *умѿ*, *онѿх* итд. као два слога, он то, без сумње, чини једино из разлога што је ту дуго Ћ занета изговарао као двосложно *ије*, као што се данас дуго Ћ у књижевном језику редовно изговара. Питање, дакле, мора гласити овако: зашто се код Гундулића двосложен изговор дугога Ћ налази само на свршетку речи без наставка и у падежним наставцима? Разумљиво је да се на то питање може дати само један одговор: јер је Гундулић само у те две категорије случајева изговарао дуго Ћ двосложно, док је иначе дуго Ћ изговарао редовно као један слог. У једном чланчићу у Архиву ХШ, за тим у студији о језику српско-хрватских лекционарија из XV. века (у загребачком Radu, св. 134. и 136.) покушао сам да докажем да је у јекавских дијалеката српско-хрватског језика дуго Ћ првобитно гласило

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

као (једнословно) је, као што се и данас, већином, непрестано још у извесним категоријама случајева изговара, и да је двосложан изговор почео са свршетком речи, и, за тим, обухватио и падежне наставке. Тачно проучавање Гундулићеве метрике то потпуно потврђује, јер (ако не узмемо у обзир три горе споменута непоздана примера) и Гундулић, заиста, има двосложно *Ѣ* само на свршетку речи (без наставка) и у падежним наставцима. Исто тако употребљавају дуго *Ѣ* и сви песници пре Гундулића, само, код њих, примери двосложног дугог *Ѣ* на свршетку речи и у падежним наставцима нису далеко тако многобројни као код Гундулића. Али за то налазимо код старијих песника неколико поузданих примера да дуго *Ѣ* важи као двосложно и у кореним слоговима; Будмани (у *Стари шисци*, XXI, XLIII) навео је неколико примера из Рањине: *брѣјестје, вијек, рѣјех, свијет, бѣјеше*; могу још споменути: *цѣјена се у сто вила* М. Држић, Тирена 1406; *невидом у тмасти како слиједи идијех* Златарић, С. 209, LXXVI, 10; *меу цвијетјем и меу травом* Аминта 585; али су поуздани само примери из Рањине, зато што су из штампаног издања које је приредио сам аутор, док код Златарића, можда, треба читати: *...ја идијех*, односно *међу* (или *меју*) *цвијетјем*. Али примери из Рањине ипак доказују да је већ пре Гундулића дуго *Ѣ* изузетно и у кореним слоговима важило као двосложно и тако се, без сумње, и изговарало; тим пре сам готов да то допустим што су примери код Рањине све сами такви да је *Ѣ* кратко акцентовано (упор. и *цѣјена се* код М. Држића, *цвијетјем* код Златарића, односно и *лијер, свијет, лијешу* код Гундулића), а ја баш тврдим да је цепање дугога *Ѣ* у дубровачком дијалекту почело у тој категорији случајева. Ти поједини случајеви пре су потврда горе изречене тврдње, да је, наиме, Гундулић дуго *Ѣ* изван свршетка речи и падежних наставка е тога употребљавао једнословно, што се по *правилу* тако и изговарало.

Колико је за Гундулића био меридаван прави изговор види се најбоље одатле, што он кратко *Ѣ* на крају речи никад не употребљава двосложно, ма да је дуго *Ѣ* на крају речи код њега тако често (239 пута) употребљено као два слога; код њега има, дакле, само *обје* и искључиво *једнословно* „је“ у не ретким случајевима 2. и 3. лица јединице аориста с кратким *Ѣ*, на пр., *хтје* Ар. 627. Су. 3. 11. 269. 285. Љуб. 52. 68. Осм. 13, 151. 17, 479. итд.; *видје* Ар. 853. Су. 1, 404. 2, 15. Осм. 20, 33. 197; *присије* Ар. 1191. Дуб. 518; *коине* Су. 2, 101; *треитје* Су. 3, 92; *пожудје* Кал. 186; *узристје* Ферд. 232; *умје* Осм. 10, 437; *мрзје* Осм. 17, 114 итд. итд.; исто тако Гундулић није двосложно употребљавао оно (кратко) *је* на крају речи, које до душе не одговара *Ѣ*, али које Гундулић, разуме се, не би апсолутно могао разликовати од *је* из *Ѣ*; мислим на врло многобројне случајеве ном. ак. јединице од именица на *-је* као што су *листје, гвоздје, знанје, мучанје, зевјеренје*, итд. итд., где исто тако *-је* на крају речи не важи *никада* као два

www.sloga.rs зато баш што је *-је* кратко. Са свим је, дакле, поуздано, да Гундулић у случајевима као што су *врѣ, најислѣв, двѣ, смѣ, умѣ* итд. *ѣ* на крају речи не употребљава — држећи се можда каквог вештачког метричко-ортографског правила — због тога тако често двосложно што је на крају речи, него зато што је дуго.

Још један доказ за горње тумачење метричке употребе дугога *ѣ* код Гундулића налазимо у његовом држању према групи гласова *иј + вок*. Тај спој, специјално и примарно (које није постало из *ѣ*) *ије*, важи наиме код Гундулића врло често као два слога. Случајеве, кад се то дешава на крају речи, нпр. *змија* Ар. 9, *несреќнија* Проз. 361, *добије* Дуб. 432, *обилије* Пок. 4, 94, *буклији* Дуб. 832, *студенији* Су. 3, 86, *очију* Ар. 1640, *умију* Осм. 7, 136. итд. итд. (забележио сам 165 случајева кад овакав спој важи као два слога, и 59 случајева кад важи једносложно), није потребно ни наводити, јер је из досада реченога довољно јасно да је Гундулић дуго *ѣ* на крају речи изговарао двосложно и због тога већином двосложно и употребљавао. Али ћу тим пре да наведем примере који доказују да се Гундулић није ни мало устезао двосложно употребљавати спој *иј + вок* и у средини речи, ако је по његовом изговору на њега заиста наишао: *пријатељ* Су. 1, 348. Осм. 12, 543, *пријатеља* Осм. 11, 395. 16, 411, *пријатељи* Ар. 321. 842. 1384. 1729(2). Пок. 3, 45. Су. 1, 123. Осм. 8, 100, *пријатеље* Су. 1, 331. 2, 47, *пријатељска* Ар. 903, *пријатељских* Осм. 8, 138., *пријатељство* Осм. 11, 627., *непријатељ* Пок. 7, 13. Осм. 12, 308. 13, 27. 18, 35. 492., *пријазан* Дуб. 406. 711. Осм. 11, 819. *пријазни* Су. 2, 154. Осм. 11, 812., *бродијаше* Ар. 1597., *вашијаше* Дуб. 1398. Осм. 16, 149. 380., *слиједијаше* Осм. 20, 364., *растијашу* Су. 1, 392., *напијашу* Осм. 10, 12., *смијат* Дуб. 1163., *смијашу се* Каа. 80., *разбијат* Ди. 72, *разбијати* Осм. 18, 603., *пријат* Ди. 94; *Матијаша* Осм. 8, 339; *кријете* Ар. 504, *вијемо* Проз. 182. *кријеш* Дуб. 206. Осм. 6, 62. 18, 579. *ишјеш* Дуб. 825. *добијем* Дуб. 1042, *вијеш* Осм. 6, 100; *среќнијег* Осм. 9, 456, *мудријега* Осм. 16, 349; *вашијући* Ар. 1159. Пок. 2, 15., Осм. 16, 309. 18, 519, 20, 330., *кријући* Дуб. 394, *кријућ* Дуб. 1131. Осм. 8, 767., *пробијући* Су. 2, 134. Осм. 12, 11., *ијућ* Осм. 1, 211. Факат да је Гундулић двосложно употребљавао спој *иј + вок*. у средини речи, постаје још важнији ако се узме у обзир релативан број тих примера; ако се, наиме, не обзиремо на више него четворосложне облике који овамо спадају (код Гундулића само неколико пута *casus obliqui* од *непријатељ*, затим *вашијашоте* Осм. 1, 181), и у којих спој *иј + вок*. због метрума мора да важи као један слог (јер петосложне речи не могу наћи места ни у дванаестерцу ни у осмерцу), онда излази да је Гундулић тачно у пола случајева употребљавао спој *иј + вок*. у средини речи као два слога, јер се он налази код њега око 120 пута; али одношај је још повољнији за двосложност тога споја, кад се одвоји реч *ниједан*, која код Гундулића у разним

www.облицима, долази 36 пута и има *увек* једносложно *ије* (исто тако облик *иједна* Ар. 383. 657., који се налази два пута); изузимајући дакле *ниједан* (и *иједан*), Гундулић је у *великој већини* случајева, кад се спој *иј* + *вок.* код њега налази у средини речи, употребљавао исти као *два слога*. Тај факат одлучује у одговору на питање зашто је Гундулић дуго *џ* у средини речи (изузимајући надежне наставке) употребљавао једносложно: да је он, наиме, дуго *џ* и у средини речи по правилу изговарао једносложно, то би га исто тако, ако не у већини случајева, а оно у стотини примера бар неколико пута употребио као два слога; а кад он то ипак није никада учинио, или је учинио највише три пута, то је немогућа сумња о томе да се то догодило једино с тога баш што је дуго *џ* у средини речи још изговарао као *један* слог, те јасно разликовао двосложно *прије* (-*ирџ*) или *ијем* од једносложног *лиен*, *нием*. Може се, дакле, без одлагања, поставити тврдња да је Гундулић дуго *џ* на крају речи (без наставка) и у надежним наставцима употребљавао као два слога, јер је само у тим случајевима дуго *џ* изговарао двосложно. А зашто је само у ове две категорије случајева дуго *џ* тако изговарао, није више питање метрике, него историје гласова, с којом овде нећемо да се бавимо.

Превео М. И.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

УЧЕЊЕ О КВАНТИФИКАЦИЈИ ПРЕДИКАТА У НОВИЈОЈ ЕНГЛЕСКОЈ ЛОГИЦИ

ОД

Љубомира Недића

ПРЕВЕО

Петар Иванишевић

У следећој расправи учињен је покушај, да се изложи у својим главним моментима учење о квантификацији предиката онако, како га је *Хамилтон* изобразио. Велики значај, до кога је дошло ово учење квантификације, као и та околност, што је оно слабо познато у Немачкој, узрок су, да овај покушај неће можда бити потпуно неоправдан. При овоме излагању главно тежиште пада на теоретичку страну, а што је то учињено, мислим да нису потребни за то никакви нарочити разлози. Према оном схватању о задатку логике, које се све више шири и по коме је логика наука о мишљењу, није се могао придати онај значај техничким користима, које пружа учење о општој квантификацији, који им је хтео осигурати њен оснивалац. Овај је значај само у толико додирнут, у колико је то изискивала веза и потпуност овога излагања.

Докрај излагања овога учења, узете су у обзир и примедбе, које су учињене са разних страна, а нарочито од стране *Хамилтоновог* противника *Mill-a*, и покушато је, да се испита у колико су те примедбе оправдане.

Напоследку покушао је писац да осветли квантификацију предиката са гледишта наше данашње науке, наслањајући се при томе на мишљење, које заступа професор *Wundt* у опште о квантитативној детерминацији.

І. Уводне примедбе.

У току развитка енглеске новије логике могу се разликовати два правца, који, и ако нису супротни један другом, а оно се ипак битно разликују један од другог. На једној је страни индуктивни правац, који је нашао у *J. St. Mill-y* најодличнијег заступника, а на другој је страни правац формалне логике, који је потекао од непосредног или посредног учења квантификације предиката. Док се први правац не слаже са мишљењем, да је логика строга формална дисциплина него полаже главно тежиште на образовање метода у нарочитом испитивању, дотле се покушаји последњег, као што је напоменуто, сви крећу у области формалне логике. Сви логичари овога правца припадају формалној школи, они се могу мимолазити у појединим битним тачкама, али у задатку ове науке, они се сви слажу. Њина је логика формална, нормативна дисциплина, чији је задатак, да истражује „нужне“ законе мишљења, и да утврди норме за њихов правилан ток.

Обично се сматра индуктивна логика Милова као прави специфички енглески систем. Не може се порећи, да управо овај, од свих система које су излазиле у новије доба у Енглеској, одговара најбоље традицијама енглеске философије. Од *Баконовог* доба, гледала је она свој задатак у проширивању знања у природи, и у распрострањању човечије силе над њоме, те се веровало, као што је и сам Бакон веровао, да се може заменити некорисни схоластицизам старог доба, философијом позитивнијег карактера, тако је и последњи национални философ Енглеске покушао да постави на место досадашњих дијалектичких измишљотина, једну индуктивну логику, која би на сусрет изашла практичним потребама науке. Што је *Бакон* опште учинио за философију, то је *Mill* учинио специјално за логику. Он ју је ослободио од празног формализма, који је владао њоме стотинама година, и тежио, да је обради сходно захтевима модерне науке. При томе он је кроз и кроз емпириста. На свакој страни његове књиге може се читати енглески *common sense*. Ради овога не би било погрешно, кад би се у извесном смислу означило његов систем као типичко национални систем. Али ипак погрешно би било, кад би се он сматрао ради тога као владајући систем у енглеској логици. Напротив, пре би се могло можда доказати, да је утицај ин-

дуктивне логике више у опадању¹ као год што се је и инглеска философија у опште одвојила у својим најновијим појавама много од свога традиционалног емпиризма.

Много знатнији за развиће инглеске садашње логике био је од овог индуктивног *Миљовог* правца, онај други правац, који узима формално схваћање науке и који за полазну тачку има општи квантифицирани предикат. Овоме правцу, који је уведен први пут око 40-те године, био је задатак, да учењем о квантификацији предиката допуни, по речима њеног оснивача *Хамилтона*, стару Аристотелову логику и да на тај начин доведе до једне нове аналитике мислених форми.

До душе ова нова аналитика, чији је основни принцип потпуно и изречно квантифицирани предикат, није изведена, али су ипак полазећи од ње, од стране многих других одличних људи учињени веома значајни напреди, који су отворили логичној науци нове, до тада и несаванате области истраживања.

И ако се не може потпуно право дати *Jevons-у*, који назива квантификацију предиката „најплоднијим открићем, које је учињено у апстрактној логичној науци после Аристотеловог времена“, ² ипак се не може порицати, да она није била од епохалног значаја за развиће бар инглеске логике у данашњем добу. Па и ако се индуктивна логика од *J. St. Mill-a* може назвати инглески систем *par excellence* — ипак је истина, да су системе које произлазе посредно или непосредно из учења квантификације предиката оне, које господаре данашњим логичним истраживањем у Инглеској.

Моја није намера да објашњавам све ове разне правце и системе, које су се развиле из учења о квантификацији, пошто би то обим ове расправе знатно премашило. С тога ћу се ја на то ограничити, да првобитно учење, које они сви за претпоставку узимају, у главним потезима изложим и критички осветлим као и да покажем везу између ове и оних. Тако исто ми ћемо морати нешто детаљније ући у нерешена питања о пријоритету открића оснивања квантификације предиката. Ово не захтева само потпуност излагања, него такођер и у интересу јединства ове расправе потребно је, да се пре свега о овоме обавестимо.

II. Ка историји учења о квантификацији предиката.

Под учењем квантификације предиката, разуме се, као што је познато, оно мишљење, по коме квантитет припада не само субјекту једнога

¹ Карактеристична је у овоме погледу критика Миљове логике од *W. St. Jevons*, *J. St. Mill's philosophie tested, in der Contemporary Review*, свеска за децембар 1877, за јануар и април 1878.

² Види *W. St. Jevons* whodiscovered the quantification of the predicate, у *Contemp. Rev.* свеска за мај 1873 II. 723.

www.суд. него такођер и његовом предикату, те отуда се он увек исто тако као и субјекат, у погледу квантитета, јасно одређује или квантифицира. Ово мишљење није ново. Оно се обично приписује енглеским логичарима нашега столећа, али је оно у ствари много старијег порекла.¹

Сам Аристотело мислио је на квантификацију предиката, али ју је ипак одбацио као неистиниту или као сувишну. Његовом примеру следовали су сви његови коментатори, како они из старог тако и они из средњег века.²

Први који је заступао квантификацију предиката и практично је применио код разних логичних операција био је *Laurentius Valla* (1407 до 1457).³ Даље заступници су *Ambrosius Leo* из Венедига (у другој половини 15. и првој половини 16. века.), *Jodocus Isenach*, професор у Витенбергу (15 век), *John Oldfield* у Енглеској (у првој половини 18 века), особито пак *Gottfried Ploquet*, професор у Тибингену (1716—1790), који је квантификацију предиката много јаче истакао и конзеквентније извео него што су то учинили његови претходници.⁴ Сви поменути логичари наглашавали су квантификацију предиката у судовима, али квантифицирани предикат био им је само техничко правило. О великом теоричком значају принципа, који су они познавали, нису имали ни појма, и тако они само могу важити као предходници правог научног осниваоца учења о квантификацији.⁵

¹ *Zh. Spenser Baynes* у награђеном делу „An essay on the New Analytic of logical forms“ Единбург 1850 Append. pp. 81—137 и Хамилтон у „Lectures on logic“ Edinb. 1874. II. vol. Append VI. pp. 305—323, као и у „Discussions on philosophy etc“ говоре о историји учења о квантификацији предиката покрај навода из дела старијих логичара, који су такву квантификацију у неколико понављали. О овоме у неколико налази се и код Spaldinga, An introduction to logical science, Edinb. 1857 pp. 86—88.

² *Аристотело* као и његови коментатори имали су у очима увек општи потврдни суд. Овај суд постаје квантификацијом лажан ако предикат има већи обим од субјекта, поклапа ли се пак сфера субјекта са сфером предиката, онда је квантификација изашна, пошто она ништа не доприноси да постане већом одређеношћу њиховог узајамног одношаја. Упореди Baynes, An essay etc. p. 93.

³ *Baynes*, ebd. Истина назива Spalding, An introduction p. 85 Anm. већ Occam-а, обнављача номинализма (14 век) као првог заступника квантифицираног предиката.

⁴ Овога последњег сматра Venn, Symbolic Logic, London, 1877 p. 8. прим. као правог осниваоца учења о квантифицираном предикату. На ово га је навела та околност, што је Ploquet разделио судове у погледу обима у 8 форми, класификација, која излазе само при квантификацији предиката. Venn, који је противник квантификације предиката, ипак је схваћа једнострано, кад он у новој деоби судова види њену суштину. Упореди у осталом даље.

⁵ Ми овде напомињемо, да се могу доказати трагови квантификације предиката и код *Бенекс-а*. Упореди Überweg-ов систем логике 4 издање Vost. 1874. 179 и 349, а нарочито пак енглески превод од Jh. M. Lindsay, изашао у Лондону 1871, Append B. on the doctrine of the quantification of the predicate p. 579, прим. „Бенекс је објаснио конституцију за принцип целокупног закључивања, мишљење, које квантификација

Као што је већ напоменуто није коначно решено питање, који је прави оснивалац овога учења. Око педесетих година развила се жива полемика коме да се да пријоритет за проналазак квантификације предиката.¹ Ова се полемика од пре неколике године опет заподенула.² Једни узимају сад *Хамилтона* сад *Бентама* као проналазаче квантифицираног предиката и као осниваче учења о квантификацији предиката, док опет други сматрају *Thomson-a*, писца једног распрострањеног дела „On the necessary laws of thoughts“. Међутим овај је последњи сам изјавио „да су његове заслуге у ствари незнатне“³ па пошто је то доста тако, ми ћемо подврћи краткој критици само прву двојицу, да видимо у колико они имају права да се назову оснивачима квантификације предиката.

Као што је познато, стојала је логичка наука почетком нашег столећа врло рђаво, и владика *Whately* био је онај, који је понова оживео њену студију са својим делом „Elements of Logik“ које је изашло 1825 године. Његовом су делу за кратко време следовале разне ручне књиге као и дела, која су говорила о логици. Једно од ових дела била је књига од *Bentham-a*, с којом ћемо се ми овде изближе упознати. И ако је она произашла из бележака његовог ујака *Jeremy Bentham-a*, славног утилитаристе, ипак она у ствари није ништа друго, до критичка анализа *Whately-еве* логике. Чак и у погледу распореда материјала држи се строго *Whately-еве* књиге, чије поједине тачке ове књиге критички испитује и пропраћа zgodним примедбама.

Књига *Bentham-a* изашла је 1827 год. под насловом „An outline of a New System of Logik“, коју је рецензирао доцније *Хамилтон* у јед-

предиката претпоставља“ и т. д. Дотично дело *Бенеково* носи наслов *Sylogismorum analyticorum origines et ordinem demonstravit Fr. Ed. Beneke Berol 1839*. Такође и *Spalding* спомиње *Бенеке-a* и спомиње његово раније *Berlin 1832* изашло дело логике „Lehrbuch der Logik“ упореди „An introd“ и. 73. прим.

¹ Најпре је *Mr. Warlow* назвао *Bentham-a* оснивачем квантифицираног предиката у листу *Athenaeum* за год. 1850 број 1208 и тиме је дао повод полемици, која се дуже времена водила у поменутом листу. Упореди *Athenaeum* за 1851 год. број 1214, 1215, 1217. У колико је мени познато *Bentham* се пасивно држао према тој полемици, дочим је се пак *Хамилтон* овде као и при свакој другој прилици и. пр. у полемици са професором *De Morgan*, свим силама трудио, да докаже како је он у праву.

² У *Contemp. Rev* за 1873. Упореди *Jh. Sp. Baynes, Mr. Herbert Spencer and the quantification of the predicate*, свеска за април рр. 96—98 и реплику од *Jevons-a who discovered the quantification of the predicate*. Свеска за мај р.р. 821—24.

³ *B. Athenaeum* за 1851. број 1217. Они аутори, који у неколико приписују пријоритет *Thomson-у* имају у виду само друго издање његовог дела: „Outline of the necessary laws of thoughts“ издато 1949 год.; међутим овде је од пресудног значаја прво анонимно издање њено од 1842 г., јер је оно изишао три године по објави програма нове аналитике, те с тога није искључена могућност утицаја од стране ове последње.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.nicolasipescu под насловом „Logik, the recent english treatises on that science“¹ са још неколико других дела у вези са *Whately*-евим делом. Пре овога *Хамилтон* не беше још ништа публиковао о логици.

Тако би дакле *Bentham* имао по времену веће право да носи име оснивачево, само се још може питати, да ли га његов рад овлашћује да носи то име. Испитајмо његове погледе мало изближе. Он назива своје дело „новим системом“. У чему се састоји та новост његових мисли и који су основи овог „новог система?“ Није лако показати у чему се овај систем битно одваја од старијих система. Књига *Bentham*-ова, као што је напоменуто, јесте управо само критика анализа *Whately*-еве логике и она се креће као и ова само у области формалне логике, не удаљавајући се при томе у суштини од дотадашњих погледа. Какав преображај логике на пр. из принципа квантифицираног предиката овде није покушат да се изведе — „нови“ дакле систем у ствари није такав систем. Чак се не може за *Bentham*-а рећи, ни да је сам принцип квантификације јасно схватио. Не гледајући на технички израз, чији је аутор *Хамилтон*, он тај принцип нигде није јасно исказао; има само наговештења, која на њега указују. Тако се већина, која му пријоритет приписује, позива по правилу на његову деобу судова, која, веле, почива на квантификацији предиката. С тога ми ћемо се са овим мало изближе упознати.

По *Bentham*-у је један суд израз односа идентитета или неидентитета два појма (terms), од који сваки може са својим целим обимом или једним делом да уђе у суд. Ако означимо са *x* и *y* обадва појма, њихов идентитет и неидентитет са = одн. ||, њихову општност са *t* (in toto), парцијалитет са *p* (ex parte), то се онда могу ови одношаји, који у исто доба репрезентирају форме суда по квалитету и квантитету, представити на следећи начин:

1. x in toto = y ex parte или $tx = py$
2. x „ „ || y „ „ „ $tx || py$
3. x „ „ = y in toto „ $tx = ty$
4. x „ „ || y „ „ „ $tx || ty$
5. x ex parte = y ex parte „ $px = py$
6. x „ „ || y „ „ „ $px || py$
7. x „ „ = y in toto „ $px = ty$
8. x „ „ || y „ „ „ $px || ty$.

Међу овим једначинама две су последње идентичне са првим двома (*x* и *y* овде се не узимају као субјекат и предикат, него просто као појмови једнога суда) и због тога могу отпасти. Из истога разлога може

¹ Прво изашло у *Edinburgh Review* за 1833, свеска за април р.р. 194—238 о тада штампано у разним издањима његовим „*Discussions philosophy*. Единбург 1866 Art. IV р.р. 117—179.

и да се не узме у обзир друга једначина, пошто четврта изражава исти одношај. Тако се могу свести оних 8 једначина на оних 5:

$$\begin{aligned} 1 \ x \text{ in toto} &= y \text{ in toto} \text{ или } tx = ty \\ 2 \ x \text{ „ „} &= y \text{ ex parte „ } tx = py \\ 3 \ x \text{ „ „} &\parallel y \left\{ \begin{array}{l} \text{in toto} \\ \text{ex parte} \end{array} \right. \text{ „ } tx \parallel \left\{ \begin{array}{l} t \\ p \end{array} \right. y \\ 4 \ x \text{ ex parte} &= y \text{ ex parte „ } px = py \\ 5 \ x \text{ „ „} &\parallel y \text{ „ „ „ } px \parallel py \end{aligned}$$

„Логичари“, примећује *Bentham* уз ову таблицу судова „не спомињу по правилу никада прву форму, пошто им изгледа да је без вредности, и тврде да предикат не може никада бити парцијалан т. ј. да је универзалан. Ово једва да је правилно... и било би корисно, да се потпуни идентитет сведе на једну логичну форму, а тако исто и парцијални идентитет, као год и потпуни или парцијални неидентитет“.¹

Тако коментарише *Bentham* своју деобу судова. Не може се порећи, да и ако није овим речима квантификација предиката јасно истакнута, да она није бар делимице наглашена и казата. Исто тако почива његова деоба на прећутно претпостављеној квантификацији појмова у суду из тога, што се ови *in abstracto* посматрају само као појмови суда, а не као субјекат и предикат, да се објаснити, што се од 8, у почетку постављених форми, три уништавају тако, да напослетку остаје једна деоба, која од обичне деобе у А, Е, Ј, О, само незнатно одступа.²

Много одлучније него ли у учењу о суду у опште наглашава се код трансформације истог квантитативно одређење оба два појма. Ово се нарочито огледа у учењу о конверзији. Овде се изрично каже: „При обраћању треба нарочиту пажњу обратити на то, да се знаци обима код оба два појма не промене, а да би се ово избегло, треба обим њихов увек јасно означити“.³

Из ових и сличних примедаба види се јасно, да *Bentham* познаје квантификацију суда. Он увиђа користи опште квантификације суда, али је не заступа из теоријских разлога него је препоручује само у техничком интересу. Тиме смо у неколико показали какав положај он заузима према учењу које нас овде занима. Проналазач квантифицираног предиката он није био. Многи логичари знали су то исто што је и он знао и не може се казати, да је он у овом учењу о квантификацији предиката већи напредак учинио. Ако има у чему његове заслуге, то је у томе, што је он

¹ An outline of a new system of Logic p. 133.

² „Он генерализира“ вели Јh. Sp. Baynes „те четири нове форме, које су му изашле квантификацијом предиката; па не знајући шта да отпочне с њима, одбацује три од њих, и задржава, и то двоумеди, само четврту, коју је могао такођер одбацити, пошто му није ни од какве користи“. V. Contemp. Rev. f. April 1873. Mr. Hertert Spencer and the quantification of the predicate p. 797.

³ An outline 149.

први био, бар у Енглеској, који је покушао, да представи судове у форми једначина. И ако се не може сводити алгебраичко-симболичко обрађивање логике, које је доцније достигло до тако високог значаја, на утицај *Bentham*-овог система, који је и иначе пао у заборав — ипак ће он добити места у историји ових тежња.

Лако је разумети, кад се узме како је стара логика свој задатак схваћала, што су *Bentham* и други логичари, који су познавали квантификацију предиката, ограничавали се увек само на то, да исту препоручују као ствар корисну, остављајући при томе сва теоријска објашњавања на страну. Логика није хтела да буде наука о законима мишљења, него да буде вештина мишљења, и гледала је свој прави задатак у утврђивању правила за правилно мишљење. Такво схваћање мало хармонира са научним теоријским објашњењима и ништа није природније од тога, што су она и овде изостала. У логици је морало пре свега научно посматрање проблема да себи прокрчи пут, пре него што се је у квантифицираном предикату могло нешто друго чути до само корисно правило, којим се поједине логичне операције упрошћавају и заблуде избегавају. У Енглеској *Sir William Hamilton* (1788—1856), био је први који је наставио схватање логике као науке о законима мишљења, и можда није случајност, што је он први научно изобразио учење о квантификацији предиката. Цело учење било је тако рећи у ваздуху, што показују самостална открића квантификације предиката са више страна као на пр. од стране *Benthama*.¹ *Sir William Hamilton* био је тај, који је први схватио важност овога и унео у логичну науку. У овоме смислу може се он, са *Baynes*-ом назвати научним проналазачем квантификације предиката.

III. Хамилтоново учење о квантификацији предиката.

Учења која стоје у вези са квантификацијом предиката већином се називају именом „Нова Аналитика“. Ово је оправдано само у неколико, и кад се сматра *Hamilton* као оснивалац ње, то ипак не може важити без извесног ограничења. Нова аналитика форми мишљења, како ју је *Хамилтон* имао пред очима, требала је да буде покушај, да се попуни и упрости стара *Аристотелова* логика, која је по *Хамилтону* остала непотпуна и с пуно празнина. Основни принципи од кога је требала да

¹ Односно тога, кад је постало његово учење о квантификацији предиката, примећује *Хамилтон* у *Discussions* 2nd ed. p. 620; „У односу на принцип једног експлиците квантифицираног предиката дошао сам око године 1833. до уверења, да обично учење потребује коректуру са те стране. У чланку о логици, који је изашао 1833. (у *Edin. Rev.*) почива теорија индукције коју ту заступа на општој квантификацији предиката у позитивним судовима. Пре год. 1840. дошао сам до уверења, да је нужно да се принципи рашири и на негативне судове. Из академских докумената увидео сам, да сам најдаље у овој години заступао учење без ограничења“.

² *B. Athenaeum* за 1851. број 1214.

пође ова нова аналитика био је квантифицирани предикат.¹ Покушај једне такве реформе у Аристотеловој логици није никада био изведен, те у правом смислу и не постоји никаква Нова Аналитика. Што се тим именом назива то је извештај број новина у учењу о суду постигнутих узимањем у обзир квантитетата предикатовог, ну којима недостаје систематског јединства.

(Свршиће се)

ЗНАЧАЈ ЉУБАВИ И ПОШТОВАЊА НАРОДНОГ ПРЕМА СВОМ УЧИТЕЉУ

(Одломак из преписке два друга)

Драги Перо,

Тражиш од мене, као старијег и искренијег друга и искреног пријатеља, да ти кажем *шта треба да радиш па да те народ воли и поштује*, јер то желиш. То је питање, богме, врло велико и врло тешко. Ну како је оно у исто време и врло важно питање не само за тебе, него и за сваког другог учитеља, то ћу се потрудити да ти дам јавно одговор на то питање.

* * *

1. ^аТребју ли ти љубав и поштовање народно?

Има учитеља, а нарочито учитељица, који мисле да им то није потребно. Они веле: „Што ће ми љубав и поштовање народно, кад је закон одредио све што треба и мени, и родитељима и општини?! Шта имам ја с тим народом?!“ — Грешни ко тако мисли и говори. А сад ћу ти казати за што.

Љубав и поштовање народно потребни су ти — и то врло потребни — али не ради какве твоје сујете и амбиције, већ из ова три главна разлога:

1.) **Као човеку** потребни су ти да ти се има ко наћи у нужди и невољи, а богме и у радости. Сутра, на пример, да се разболиш ти или неко твој, да те ко ноћу нападне, или ти што покраде, ако имаш љубави народне и поштовања народног, сви ће ти, колико год могу и знају, притећи у помоћ. Биће ти саучесници у невољи. У противном, неће се нико ни маћи, него ће ти се још по неки мало и светити у себи. Нападача или допова неће ти нико гонити. Ако се разболиш, нико те неће болна походити, лекова ни понуда донети.

2.) **Као учитељу ван школе** љубав и поштовање народно потребни су ти *ради твог моралног утицаја на народ*. — Страх и љубав владају

¹ S. Baynes, Anessay II. 1.

светом. Ти не можеш владати страхом, већ љубављу. Ти знаш да учитељев задатак и позив није само рад у школи, већ има и још један, исто тако важан ваншколски рад, као и школски што му је, а то је *културни и морални рад* његов у народу. Учитељева је морална дужност да — као интеллигентан човек у маси још неука света, као прави народни учитељ — сваком згодном приликом, а и систематски, у народу шири економска и здравствена знања, развија народну свест, гаји врлине и моралне појмове; а застарелости, погрешке и заблуде свију и појединаца разложно да отклања, мења и обара. Да би пак ти могао делати у свима тим правцима, да ти се реч слуша и прима, потребна ти је љубав народна и поштовање народно; или краће речено, потребан ти је аукторитет у очима народа. О аукторитету ћу ти доцније писати више.

3.) **И као учитељу у школи** потребни су ти љубав и поштовање народно. Кад бих ти само оволико казао, ти би се сигурно запитао: Шта ће ми још и то у школи?! Ваљда ће ми и то нешто помоћи у предавању?! Али би љуто погрешно мислећи овако. Јесте; љубав и поштовање народно помоћи ће ти и за рад у школи; а ево како.

Кад уживаш љубав и поштовање народно нећеш се ни с ким свађати (избегаваћеш свађу и ти и сељаци), неће те нико љутити, неће ти се по глави врсти такве мисли које ће те љутити и у замисао бацати, неће ти на самом предавању у главу долазити и такве мисли које ће ти мисао односити од рада у школи. Краће речено: Бићеш увек весео, расположен и за рад прибран, а ти знаш да је и то врло потребно за правилан и успешан рад у школи.

Има и још један далеко важнији разлог због кога су ти потребни љубав и поштовање народно и за рад у школи. По закону о уређењу наших школа, учитељ добија од општине (односно од њеног председника) све што му треба за школу, а нешто и за себе (дрва, послужитеља, нешто од кућног намештаја и др.). Али представници општине неки пут неће хотимично, а неки пут и из нехатности, да учине што треба за школу и учитеља. Учитељ пак није никаква власт да их силом свог положаја примора на то. Да тражи помоћи и заштите код веће власти ту одмах долази оно кобно тужакање, које треба избегавати докле год је могуће, као што ти мало час рекох. А, после... питање је хоће ли се и отуда помоћи. Пре неће, него што хоће. Мало помаже што шк. надзорници наређују, кад су полицијске и општинске власти, као извршне власти или лабаве или нехатне, неће да учине што им се наређује. Шта ти је вајда кад се опет сведе све на општинску власт, кад до ње све стоји. Али и ако буде вајде од тога тужакања, док иде та преписка и док их надзорник или полицијска власт намора, то ћеш дуго време бити у оскудици за оно што си тражио.

Па шта да радиш кад је тако, да се не смеш тужакати и кад од власти помоћ доцкан долази — или никако и не долази? Остаје ти да радиш и да

удешаваш са општинским представницима како сам знаш. Остаје ти да стечеш и љубав и поштовање народно, па да ти се из љубави и поштовања чини оно што би требало по закону да ти се учини. Знаш пословицу: „Тежи атар него сила!“ И буди уверен да ћеш много што шта добити лакше и пре на овај начин, него помоћу тужаба, власти и позивања на закон. И што добијеш, биће ти „слађе,“ према оној пословици: „Бољи је мршав мир него дебела парница“. Позивање на закон и наредбе треба да учиниш само да се види да имаш права на оно што тражиш, и да потпомогнеш тиме своје тражење.

Из досадашњег разлагања мислим да си увидео да ти је потребна народна љубав и народно поштовање, и за што. А сад да ти кажем оно што си ти управо, и тражио од мене, а то је:

II. Како ћеш задобити љубав и поштовање народно

На први поглед ово питање изгледа врло лако. Треба бити поштен човек и добар учитељ, па си заслужио свачију љубав — могло би се одговорити; али није тако. То је мало, ако се хоће намерно, с планом, на томе да ради. Учитељ може задобити љубав и поштовање народно на два начина: као учитељ и као човек, јер он се у тим улогама и персоналикује. Да видимо како се то може у којој улози учинити.

1.) **Као учитељ**, на првом месту, мораш бити одличан или врло добар са радом у школи. А како ћеш бити такав учитељ, учио си у учитељској школи. Ја ти овде о томе могу рећи само ово: Не улази у школу неспреман за предавање, и док не направиш цео план предавања за све разреде (ако имаш више). Ако се деси који пут да немаш времена за то (дошао ти неко, дошао си с пута, или си слаб), а ти не предаји неспреман ништа ново, већ понављај оно што си прешао, јер је и то потребно.

Не престај мислити, читати и разбирати о свом раду, ради свог личног самообразовања. Распитуј старије и спремније другове о свему што ти је тешко и непознато, јер „ко пита не скита“. То мораш радити да си свршио ма коју школу и ма с каквим успехом. Ако тако не радиш, ти ћеш временом заборавити све што си у школи научио, па ћеш у школи радити као каква школска машина, постаћеш обичан дресер и рутинер, који ради по навици, без размисљања.

Као учитељ у свом раду и у свом животу имаћеш да се бориш с многим невољама и тешкоћама, а можда и с многим подлостима и глупостима какве ти као младић и новајлија још не можеш ни замислити. За то гледај да сачуваш за што дуже време енергију и одушевљење за свој свети али и тешки позив. Иначе, са слабом вољом и без одушевљења, брзо ћеш малаксати и клонути под тим невољама и у тим неприликама.

Сем тога, да би био одличан или врло добар учитељ не само код шк. надзорника, већ у очима народа, и да би задобио љубав и поштовање народно *мораш бити тачан и уредан у својој дужности*. По твојој тачности и уредности народ ће ценити твоју озбиљност и дозрелост за посао којег си се примио. Кад буде школско време, био ти на слави, на свадби, у кафани, на раду, или где му драго, остави све па иди у школу. Друштво ће те задржавати и биће му жао кад одеш, али опет ће те међусобно похвалити што си тако тачан.

Деси ли се неко код тебе у кући кад ти дође време за школу, слободно му кажи нек похита са оним за што је дошао, јер мораш у школу. Ово треба да учиниш ако ти је гост говорљив, т. ј. ако прича на дугачко и на широко, као што је обично код сељака. То није никаква срамота.

Има још једно место и још једна дужност на којој такође мораш бити тачан и уредан, ако хоћеш да имаш љубав и поштовање народно, а то је место *црква и певање у цркви*.

И ако црквено певање строго узевши није учитељева дужност, јер се ђаци могу научити црквеном певању и ако не певају у цркви (као што је случај у варошима где има певачких дружина); и ако би учитеље требало ослободити певања, бар где су два и више свештеника, код оволиког рада у школи, у шк. башти, радионици, земљорадничким задругама, или бар дати им какву награду за то, — опет ти *с вољом певај*, јер наш народ воли лепо певање учитељево у цркви, а још више воли слушати анђелске гласиће своје миле дечице; па за то воли и онога учитеља који лепо пева, и чији ђаци лепо певају. Дуго време људи помињу учитеља који је лепо певао у цркви. Кад си у цркви, пази на држање своје и својих ђака, те да даш примера како треба поштовати оно свето место и богослужење. — Ето и тиме ћеш стећи љубав и поштовање народно.

Као што ти мало час рекох, учитељ добива од општине све што му треба за школу, а нешто и за себе. Ако хоћеш да имаш љубав народну и поштовање народно, онда *у тим својим потраживањима буди скроман и штедљив*, а нарочито ако је општина сиромашна. Немој тражити без чега се год може. А да би представници општине (општински суд или школски одбор) увидели да си ти пажљив у захтевима, покажи им да имаш права на то, али ти хоћеш и можеш да будеш без тога. Овим ћеш их обвезати да и они теби доцније учине сатисфакције.

Кад пак будеш тражио што год од општине без чега се баш не може, што мора бити, онда не заборави на једно врло важно помоћно средство у томе, а то је *разлог*. Свако тражење треба увек довољно да објасниш, да се види фактичка потреба онога што тражиш, да се види коректност твога тражења. Кажи им да је то у интересу здравља или науке њихове деце. Кажи: Ваша деца, ваша школа. Ваша дика,

ваша срамота биће кад когод у школу дође и види то. — Има ту ваздан начина за објашњавање. Ово треба учинити тим пре, што се у закону не износе разлози за што се шта узаконјује; а и у наредбама се то мало чини. Наш народ је увиђаван, те му се да лако доказати свака потреба. Наш народ је бистар, те му се може и да објаснити свака потреба. Наш народ је послушан и добар, само кад види да има кога да слуша и за шта.

Сем тога, ни пошто немој заборавити још и на *тон и такт у тражењу*, јер су и они врло важна помоћна средства у тражењу и добијању. — Чуо си ваљда за ону причу како је неки сељачки ћата, шерет, читао неком сељаку писмо од сина на два начина. Први пут му је читао заповеднички, озбиљно, и, чисто с намрштеним челом, да му пошље мало пара. А отац ће на то рећи: „Гле, гле, ти њега! Како ти он то баш заповеда, па то ти је! Е, кад је тако, нећеш га, синко, добити баш ништа!“ После неколико дана звоне га опет ћата па му прочита то исто писмо (а каже му да је друго) са свим другим, блажим, снисходљивим и молећим тоном. Онда му отац каже: „Хаа!... Кад *тако лепо* пише и ниште, одговори му ћато, да ћу му послати пара!“

Ова прича лепо ти казује *каким тоном* треба што тражити ма од кога, па и од општинских представника. Дакле, и ти немој тражити ништа заповеднички, диктаторски, набусито, пргаво и с претњом, али опет немој ни сувише мизерно, невољнички и покајнички, с погнутом главом — јер би се тиме понижавао — већ тражи разложно, хладно и стрпељиво. Претерано ништа не ваља! Толико што се тона тиче.

Што се пак *такта* тиче — у колико он не улази у тон — имам да ти кажем ово: Кад год имаш да тражиш нешто било од општинског суда, било од школског одбора, за шта држиш да ће се они противити, а ти онда обавештавај и припремај за решење поједине кметове или одборнике засебно, па тек онда изнеси у седницу на формално решавање, кад задобијеш на своју страну, за ту ствар, већину одборника или кметова. Ако видиш да ћеш у решавању пропасти с предлогом, тражењем, а ти онда тражи да се та ствар одложи за идућу седницу, и отворено им кажи: да се боље о томе обавестимо. За то време ти ради поново на обавештењу и задобијању.

Кад имаш да тражиш нешто — било лично за себе, било за школу — што не би волео да потече од тебе предлог, а ти претходно припреми неког од одборника или кметова, да они то предложе. А да би боље и сигурније прошао с тим предлогом, гледај да за то увек прво задобијеш и нађеш човека који важи као неки ауторитет код оних који ће то решавати, чија се реч, дакле, слуша.

Исто тако, ако хоћеш и имаш у свом месту, или у околини, нешто да изведеш или неку установу да заведеш, на пример: ђачки фонд, чи-

таоницу, неку подружину, зидаће школе или цркве итд., а ти гледај да задобијеш за то људе угледне, људе од утицаја на масу народа.

У опште то нека ти буде правило: Кад год дођеш у неко ново место, за твој културни и морални утицај на народ и за твој углед нужно ти је да се најпре упознаш, и најпре да задобијеш за себе угледне људе, што се каже прваке у том месту и у тој околини. Тражи и уде-шавај згодну прилику да се упознаш с њима, али пази да не будеш наметљив и досадан. С њима и преко њих лакше ћеш утицати на народ, и моћи ћеш извести све што паметно и коректно будеш тражио, пред-лагао и започињао. Сем тога, и иначе треба за друштво да тражиш свуда прве људе.

* * *

Ово су упуту како ћеш *као учитељ* задобити љубав и поштовање народно, а сад је ред да ти кажем како ћеш то стећи *као домаћин*. То јест, хоћу да ти кажем шта треба да радиш као домаћин, па да те народ воли и поштује.

Ти си још момак, али ти си ипак неки мали домаћин. Домаћин у обичном смислу бићеш тек кад се ожениш. Ну кад ми се дала прилика хоћу да ти кажем неколико речи о твојој женидби, што стоји у непосредној вези са твојим домаћинским угледом. Нећу да ти говорим како је женидба једно судбоносно питање, како њега с тога треба озбиљно схватати и решавати. Мислим да ти то и сам увиђаш, јер знам да си паметан и озбиљан младић, али хоћу да ти кажем неколико речи о времену женидбе, то јест, *кад треба да се ожениш*.

Ни пошто немој да се жениш док не будеш зрео човек, а то је кад будеш између 25. и 30. године. Питаћеш ме за што? Одговарам ти: За то да умеш кућом, децом и женом управљати; да умеш што треба за кућу и укућане купити; да знаш шта је стварна потреба, а шта је луксуз; да се олако не задужујеш; да умеш достојно репрезентирати домаћина куће; да боље појмиш значај женидбе; да умеш изабрати добру девојку и т. д.

Сем тога, ни пошто немој да се жениш док не дођеш до такве плате, или толиког мираза, да можеш бити пристојан домаћин, и своју кућу да можеш снабдевати нужним потребама. Треба имати услова за живот ожењеног човека, па се женити. Она пословица: „Ко рано легне и рано се ожени, неће се кајати“ може да вреди само за имућне људе, и не налазим да је за женидбу баш паметна.

Према томе — по мом тврдом уверењу — много греше сви који саветују ђаке да се жене чим сврше школу. Ту погрешку чине и неки професори. Бар нас је један тако световао, а вас не знам је ли. Али ми га у томе нисмо послушали и ако нам је то био омиљени професор. Тиме чине само то да се ствара што више сиротиње, и да младог човека још

у младости обхрвају бриге и терети, па и жалост, кад треба да живи најдесније; учине да човек (учитељ) пре времена остари и умре!

Ако ти се негде допадне нека девојка, опет немој то да те превари на рāну женидбу. Биће и доцније лепих и добрих девојака, не бој се, па ће ти се чинити и још лепше да су!

Сад да пређемо на главну ствар, а то је, шта треба да радиш као домаћин, па да имаш љубав и поштовање народно на својој страни.

Као домаћин треба да будеш гостољубив. Сваком сељаку је мило, и сматра то за велику почаст и срећу, кад га ти примиш у кућу, лепо се с њим поразговараш, па још и почасташ кавом, ракијом или вином. За то много греше, и за осуду су, што по неки учитељи, а нарочито учитељице, неће да пусте у кућу ни једног сељака (да им патос не испрља опанцима), што их се либе и што их презиру. То они виде и знају, и за то исто тако и сељаци њих мрзе.

Истина, јесте мало непријатно кад сељаци опанцима испрљају мало патос, па још и пљују по патосу, али треба им отворено и слободно казати (управо вратити их) да очисте ноге на пољу на стругачу, и показати им пљуваоницу у соби. Ово није никаква срамота. Срамота је оно да ти човек стоји пред вратима кућним, а ти да га и не понудиш да уђе унутра. Наравно да није нужно звати у кућу ни све из реда. Зна се ко није за то.

Народне обичаје о Божићу, о Ускресу, Ђурђеву дану треба и ти да чиниш. Наравно немој баш све, па чак и оне које немају смисла, нити су лени; који су глупи, који шире заблуде и потпомажу сујеверје. То народ воли, јер се с њиме срођаваш и не багателишеш га. Од свију наших обичаја ти знаш да је најзначајнији *слава*. Ти знаш велики значај тога нашега обичаја и дана. За то треба и ти да славаш кад год можеш. Сем тога општег значаја славе, славе су ти згодна прилика за твој морални утицај на народ, а тако исто и свадбе. За то иди слободно на свадбу и на славу код добрих људи. Само тамо добро пази на своје достојанство у јелу и пићу, у песми и игри, у говору и свему осталом.

Ти треба да будеш угледан домаћин и у погледу чистоће и реда. За то пази да ти у кући увек буде све чисто и у реду. Немој кад ти неко дође, а ти онда да подижеш ствари и дижеш прашину. Ништа није горе, и за велику је осуду, кад су учитељева деца, кућа и жена прљави, и кад му је по кући читав вапаш! Истина, то зависи више од жене, него од тебе, али ти си дужан своју жену томе научити, ако — на жалост — не дође из рода научена.

А и ти тако исто треба да будеш тачан у вршењу своје домаћинске дужности. На време треба да си код куће, да одржаваш и ти свакодневни ред домаћи, да будеш штедљив, да водиш бригу кад је чему време да се ради или набави, или за оставу спреми, да се и ти не либиш рада, да се бринеш о васпитању и будућности деце своје — кад

их будеш имао и т. д. Ако не будеш тако радио, паметни и добри људи осуђиваће те и међераће ти, а то је већ на штету твога поштовања, које желиш, а и треба да имаш.

Са свима својим укућанима (кад их будеш имао) треба да живиш у слози и љубави, а то исто да захтеваш и од својих укућана. Ако се то по несрећи баш не би могло, у интересу твога поштовања треба то крити колико год се може.

Настојавај да се у твојој кући никад не чују грдња, свађа ни псовка. Твоја кућа и у том погледу треба да буде пример учтивости, памети, доброг владања и леног понашања. Нарочито пази на понашање твојих укућана, кад су у друштву.

Ето, то су ти најглавније ствари на које имаш да пазиш као домаћин! Радећи овако, бићеш домаћин и човек за поштовање... А сад да пређемо још и на онај трећи начин којим учитељ може да стече љубав и поштовање народно: као човек.

* * *

Као човек, ако хоћеш да будеш поштован и да те народ воли, мораш бити пример доброг владања, леног понашања, племенитих осећања и узорне карактерности. Краће речено, треба да си пример свих врлина.

Прво и прво, не смеш бити одан никаквом пороку (картању, пијанчењу, скитању и т. д.), виси смеш имати каквих крупних и сталних мана, јер то не личи ни обичном човеку а камо ли учитељу, који треба да служи за углед не само својим васпитаницима него и својој околини. Знај и упамти: да су све мане најпре као гости, за тим као путници, а најпосле постану господари; за то добро их се чувај!

Даље, треба да имаш лепо понашање, опхођење, не само с децом него и са људима. Немој бити ничија улизица ни наметљивац, али немој бити ни груб ни суров, намрштен ни осорљив, већ гледај да будеш што је могуће више блага и насмејана лица, ведра чела, расположен и предусретљив према сваком. Лепо понашање чиновника наш народ много воли. Он по понашању и поштењу и цени чиновнике, више него по спреми и вредноћи. Народ немој да мрзиш и презиреш. Помисли увек: би ли ти био то што си да ти није њега.

Истина, признајем, да је за то потребна и нарочито подесна нарав и воља, али и где није њих, оне се дају надокнадити, кад се само на томе настојава. Ако си добро расположен према народу, т. ј. ако му симпатишеш, онда ће и воља бити ту. А кад је воља ту, онда се и нарав да дотерати. Ова симпатија према народу, и овако опхођење с њиме, потребни су ти не само ради љубави и поштовања народног, него и ради односа који треба да постоје између тебе као учитеља и ђачких роди-

УЧИТЕЉА У ПОГЛЕДУ ШКОЛЕ И УЧЕНИКА. О односу између школе и куће ти си учио опширније у Педагогији.

Немој бити много себичан ни велики материјалиста, јер те то може навести на друге погрешке (интерезирање, зеленашење и т. д.), и јако ће ти шкодити ауторитету, који ти је тако потребан ради твог утицаја на народ. На против, место недостојне себичности, ниске завидљивости и грубог материјализма, код тебе треба да преовлађује доброта и добротинство морално и материјално.

Буди милостива срца не само према невољнима од Бога, већ према сваком ко је у каквој нужди и невољи. Треба да имаш саучешћа у свачијој тузи и несрећи. Много то чини кад има човек с ким да подели и радост, а камо ли тугу. Милосрђе је светла страна људскога карактера.

Треба да будеш и мирољубив, да сејеш слогу и проповедаш љубав. То си дужан чинити не само по хришћанској и човечанској дужности, већ је и за тебе боље да живиш у слози и међу сложним људима. Слога нам је потребна и ради самога нашега душевнога спокојства. По примеру великог учитеља, треба завађене да мириш, а љубав да шириш.

У суђењу туђих дела и оцени појединих личности, немој никада бити пристрасан и неправедан, већ увек буди објективан, а теби ће се људи често обраћати жалбама, молбама и тражењем савета, само ако будеш имао важности код народа.

Немој никога хотимично, а без повода, вређати ни јавно ни тајно. Знај да увреде никога не задобијају и не поправљају, већ на против, дају обратне резултате. За то у свом говору буди пажљив и бирај изразе да кога не увредиш. И у томе се огледа твоје васпитање. Али, исто тако немој дозволити ни тебе други да вређају. Мале увреде опраштај по примеру великога учитеља човечанства Исуса Христа, који и на последњем часу моли Бога да опрости онима што га убијају. За крупне увреде тражи сатисфакције према томе од кога су ти нанесене, у којој намери и у каквом су стању.

Немој бити кавгаџија ни убојица, јер то не доликује једном учитељу. То те може само изложити јавној порузи и подмеху. Све што имаш с ким да расправљаш, расправи лепим начином. Исто тако немој бити интригант, сплеткареш, инаџија, пакосник ни осветник, ни притворан. Све су то мане које јако убијају поштовање, а при томе додај још и то, да се оне већином враћају равном мером!

Учитељ не сме да буде подлац, кукавица ни морална слаботиња, која је само за сажаљење и презирање. Он треба да има своје ја, које је дужан да употреби кад год затреба, само хладно, објективно, тактично, разложно и достојанствено, као сваки частан и свестан човек, и како то личи његовом имену. Овакав имаће више вредности него као кукавица и слаботиња. Исто тако, учитељ се не сме никад до такве нискости спустити, да буде ма чија машица и ма чије оруђе.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Колико ти је год могуће треба да будеш пример родољубља, хуманитарности и добротинства, и да потпомажеш поједине установе томе намењене. Треба да си одушевљен идејом српског уједињења и народног напретка. Треба да будеш ревносан радник на општем добру. У опште, треба да будеш узвишенијих мисли и племенитијих осећања него обични људи.

Као грађанин треба да знаш уређење своје отаџбине. Знаш ону изреку: Знано вољено... Срамота је кад интелегентан човек не познаје своју државу, не зна каквих услова има у њој и у којој сврси, не зна каква је трговина и какви су занати, шта се у Србији израђује, а шта се са стране доноси, и т. д.

За то морална је и патриотска дужност сваког грађанина, а нарочито оних који се броје у интелегентне, да се интересује животом и напретком наше отаџбине, да распитује за услове напретка или узроке напетости, па прве да потпомаже, а друге да отклања. Учитељ, као и сваки грађанин, хоће неће, мора о томе водити рачуна и то чинити, јер у животу, у срећи његове отаџбине, налази се и његов живот и његова срећа. Он не може бити од тога изолован, те да га се не тиче. Сем овога, учитељи и сви школовани људи *дужни су* да се старају о држави. Народ не плаћа наше школовање само да ми постанемо господа, већ да га нечему научимо, да му што год помогнемо и олакшамо, да му покажемо пут и начин да и он живи лакше и боље; дакле, да види користи од нас.

Као хришћанин дужан си поштовати и одржавати нашу свету веру православну, пазити да се она не скврни и не саблажњава. Своју побожност и своја верска осећања треба да потврђујеш целокупним животом и радом својим, а не само говором. Јер Св. Писмо вели: „Кая полза братије моя аще ко вѣру иметь, а дѣлъ же не иметь? еда может само вѣра спасти его?“

Ето шта све треба да радиш као човек, ако хоћеш да те народ воли и поштује и да имаш ауторитета који ти је врло потребан за морални утицај твој на народ. Сад да ти кажем неколико речи о ауторитету, јер он стоји у тесној вези с поштовањем, а ти ваљда знаш да то није једно исто, да је ауторитет нешто више и јаче од самог поштовања.

Ауторитет и код ђака и код народа учитељ задобија својим већим *знањем*, моралним карактером и лепим понашањем, а никако уображењем и гордошћу. На свој ауторитет треба сваки учитељ да пази добро, јер од тога му много зависе услови за живот и рад у школи. Ово ћеш ти разумети да ти не објашњавам примерима. И, слободно, кад неки учитељ нема ауторитета у својој околини, нека бежи из тога места далеко, где га нико не зна, и тамо нека се поправи и измени.

Али да учитељ има ауторитета не зависи само од њега самога, већ и од уређења његовог положаја, од места које заузима у чиновничкој

хијерархији, од угледа, пажње и поштовања које му се указује од надлежних, од његовог материјалног осигурања. Од свега тога зависи његов положај у друштву, а према томе и његов утицај на друштво.

* * *

Остаје ми сад да ти кажем још нешто што имаш да вршиш у свима твојим улогама — као учитељ, човек и грађанин, што ће ти највише уздићи углед у народу и задобити поштовање, су чим ћеш доста бити прави народни учитељ.

Не знам да ли си и ти приметио, али статистиком је доказано да *наш народ економски опада, сиромашни*, а знаш да од економског напретка и благостања све нам зависи. Снага сваког народа је, на првом месту, у његовој култури. Отуда модерни начин освајања народа и јесте економска потчињеност, која претходи правој, политичкој потчињености.

За то дужност ти је и учитељска и патриотска да не само преко деце него и непосредно — јавним предавањима, саветима и поукама, личним радом и растурањем корисних књига — уносиш у масу народа знање и умење из савремене, рационалне пољопривреде, у свима њеним облицима: земљорадњи, сточарству, пчеларству, виноградарству, градинарству и шумарству. То чини на слави, на свадби, у путу, у кафани, у кући, и сваком згодном приликом, као што су радили Ис. Христос и и наш Св. Сава. Ту има тако много да се учи наш народ, да то и није могуће овде све изређати, али ипак ћу ти напоменути што је најнужније и најглавније.

Причај им, на пример, о вредности ђубрета, о пољопривредним справама (сејалице, жетелице, вршалице, ветрењаче, тријери, круњачи, и т. д.), о плуговима орачу и окопачима. Препоручуј им заједничку (колективну, ортачку) набавку скупљених справа као што су вршалице и жетелице; о модерном пчеларењу са Ђерзоновим кошницама и користима од таког пчеларења; о свеколиком огромном значају шума због кога их треба чувати као велико опште благо; о сађењу и калемљењу винове лозе на американској подлози, о прскању лозе, о нези вина итд.; о рационалнијем калемљењу воћака и вредности воћа; о чувању нашег живописног народног одела домаће индустрије, које у последње време јако потискује фабричка индустрија. Помоћу учитељица и жена учитељских, треба сељацима и сељанкама научити како се шта спрема и за зиму оставља итд., итд.

У *здравственом погледу* такође имаш велико поље за савет и поуку. Тамо тек има безброј предрасуда, сујеверица и заблуда, које се врло тешко искорењују. Али има доста ствари чија се штета и непрактичност да лако доказати. И у погледу здравља и живота наш народ опада и телесно крјлави — дегенерише се. За то се сада и регрутују војници

од 21 године место од 20 година. Али и ако му то не долази што не живи по хигијенским захтевима — јер ни његови стари нису живели тако па су били развијенији и дуже живели — већ (поред тога) долази од сувишног рада и слабе хране, опет га треба упућивати на здравствена правила јер му фактички то знање недостаје. И за ово здравља, развијености телесне и живота има да благодари највише раду и животу у чистом ваздуху.

Па шта би ти као народни учитељ могао помоћи свом народу у здравственом погледу? И то ти не могу све побројати, већ ћу ти казати што је најважније. Препоручуј им да држе чисто и себе и кућу своју; зими собе да проветравају а не да их каде тамњаном; да не спава на земљи већ на креветима; о штетности и непотребности белила и руменила; о помоћи у обичним болестима; о погрешкама при јелу, пићу и раду (кад је на пр. знојав на шта треба да пази); о шкодљивости жиже, мангала и лампица без стакла; о практичнијем и лепшем раду у кући и око куће, итд.

Најкраће речено: **Сваком згодном приликом саветуј и поучавај народ свему што је паметно, поштено, корисно и племенито, али и ти тако ради.**

Немој ми унисати у самохвалисање ово што ћу ти сад о себи рећи, а рећи ћу ти за доказ да све ово што сам ти додје говорио, не говорим на памет, теоријски, већ из свог, а нешто и туђег, искуства.

Овако живећи и поступајући с народом, овако радећи с народом у народу, за 18 година моје учитељске службе, ја сам прошао без иједне тужбе. Нити је мене ко год из народа кад год тужио, нити сам ја кад год кога тужио, и ако сам живео и активно учествовао у свима пословима јавног живота. Из свију места у којима сам био учитељ пријатељски сам увек испраћен. Школа ми је била увек снабдевена оним што ми је било потребно. Успео сам да изведем у школи и околини много што шта без икаквог гуњњања, протеста и сметња од људи. — Сад, опомени се како је Христос завршио свој говор онеме Јеврејину што га је питао, шта треба да ради па да наследи царство небеско!

* * *

Да завршимо. Као што видиш, драги Перо, сви ови захтеви од учитеља нису излишни; потребни су и оправдани са гледишта народне, државне и школске потребе. Ну кад добро размотримо и озбиљно схватимо све ове захтеве од учитеља, видимо да се од учитеља тражи да буде више светац или анђео, него човек; тражи се да ради више за другог него за себе. Тражи се, управо, једно *савршенство од човека и чиновника*. То је лепо, али саблажњава нас лепши живот, лакши рад,

боду положај, као и то, за што се све ово не тражи и од других чиновника који живе у народу и раде с народом, као што су свештеници, лекари и полицијски чиновници.

Сем тога, из овога описа учитељског рада и живота види се још и то, да се од учитеља, поред његове редовне дужности, тражи и очекује још врло много, тако званих, моралних и јавних дужности, које учитељи с вољом врше, па и ја их, ето видиш, теби препоручујем. И у тој јавној служби учитељи показују највише делатности, сразмерно више него други чиновници. И ту се они довољно одужују својој дужности, без обзира на свој незавидни положај у државној служби.

Сети се само онога правила: Највећа је дужност, вршити своју дужност.

Сад, буди ми здрав, весео и вредан!

25. јануара 1900. г.

Смедерево.

Твој

Б. С. Којић, учит.

ПОСТАНАК СВЕТА

од

проф. С. Глазенапа

Система света или Лапласова хипотеза стварања света. — Астрономска открића после Лапласа, која стоје у опречи са његовом хипотезом: сапутници Уранови, Нептунови, Марсови и прстени Сатурна. — Испитивања Н. Гаје-а. — Усправна и обратна кретања. — Постајање планета и сунца. — Израстање планета. — Значај Сатурнових прстенова на пољу изучавања стварања света. — Утврђивање Гаје-еве хипотезе са флором друге, секундарне, епохе. — Мојсејева „Књига I Витија“.

У минулој години преминуо је у Паризу чувени француски астроном Н. Гаје, који је обогатио науку својим необично лепим радовима, у којима је изнео нове космогоничке погледе. Његов спис „О постанку света“ — како га је он назвао — распродат је на француском језику већ у неколико издања, и преведен је на све европске језике. Па у колико Гаје-ва хипотеза заслужује пажњу не само астронома, него и целог образованог света, ми је износимо и пред наше читаоце да се са њом ма у кратко упознају. Стога у овом напису узимамо реч да говоримо о постанку светлећих тела сунчане системе, коју је он назвао „светом“ за разлику од васионе.

До сада се одликовала највећом популарношћу система света или хипотеза о постанку света, коју је поставио стари француски астроном,

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Лаплас. Њена је основа заснована на философским погледима немачкога философа Канта. Лаплас је изнео на јавност своју систему света на по-мољу XIX века. Од тога доба, свакако, астрономија је учинила многа необична открића и постигла значајна посматрања у појавама небеских тела, које дотле нису биле познате Лапласу. Ма колико да се чињаше његова система света вероватном или бар исправном, нова су је открића исполила као погрешну, и ако њене погрешке нису потицале од непажње него од непознавања неких појава, које су се местимице нахо-диле у областима сунчане системе. Нова открића не само у светлећим небеским телима, него и у појавама, утврдила су да се постанак поса-митих светова и целе сунчане системе могао јавити и одиста се јавио друкше, него што је замишљао Лаплас; само небо са својим световима и појавама, које се у њима дешавају, заповедно је захтевало да се из-мени и допуни Лапласова хипотеза, која се све дотле замишљала као „неприкосновена“ светиња астрономске науке. Гаје је први упозорио научни свет на непотпуност Лапласове системе света и предложио био, да се она замени у науци са другом, новијом системом.

Лапласова система света приказује се, по њеним општим цртама, у обележју поретка постанка Сунца, планета и њихових пратилаца из гасовите материје, која се налази у васиони, као засебни свет, као по-самита јединица. Небо нам представља множину сличних светова, — то су магловите пеге, мрље, које видимо на њему. Свака така магловита пега има несхватљиву особину у двојаком кретању: кружном и поступном. Попут кружна кретања сви делови гасовите магле окрећу се око неке мисаоне осовине, и уз то се преноси сва магла са већом или мањом бр-зином по бескрајном простору. Кад бисмо узели, да нека магловита маса нема ни кружног, ни поступног кретања, — морали бисмо зами-слити, да је брзина оба кретања равна нули, а таква су кретања само посамита значења, оделите функције, свију могућих кретања, чији је број бесконачно велики, и према томе она претпоставка да нека магловита пега има са нулама изражене брзине кружна и поступна кретања била би тако исто мало вероватна, а тако исто и претпоставка, да оно има једно од оних значења брзине које смо ми усвојили. Примењујући таква схватања на магловите масе, из којих је првобитно постала сунчана си-стема, морамо утврдити, да се и она самобитно одликовала особином не само кружног, него и поступног кретања; ту магловиту масу назва-ћемо сунчаном.

Након пролазна времена расхлађивала се сунчана магла попут обична зрачења и њена се материја скупљала: у центру се појавила згуснутија — језгро Сунца. Сва магла и потекар се непрекидно окре-тала, а уз то су се окретали и њени централни делови. Једновремено са прекидом магле попут трајног расхлађивања и са постанком Сунца јављале су се и друге појаве: од згуснуте магле одвајали су се прсте-

нови, који су потекar дали из своје масе материјал за планете и њихове пратиоце. Одвајање прстенова бивало је на оном месту, камо је центробежна сила била већа од силе привлачења ка центру. Одвојени прстен могао је продужити неко време своје окретање, али затим услед расхлађивања он се почео скупљати, убирати, у облику једног или неколико центара; на такав начин могла је постати једна или неколико планета. Све веће планете приказују нам пример постајања усамљених планета, а мале планете, које се налазе око Сунца кружно између Марса и Јупитера, приказују пример постајања неколиких планета, које су остале из гасовита прстена, који се одвојио од сунчеве магле.

Приликом доцнијег дуготрајног хлађења, згушњавања и убирања свеколике материје ка центру, неминовно се увећавала брзина њеног кружног кретања; закони механике објашњују нам, да уз мањи радиус и брзина кружења мора бити већа. Уз повећање брзине кружења повећава се и центробежна сила, и у неком месту мора се ипак јавити погодба превлађивања центробежне силе над силом привлачења ка центру, а као последица тога наићи ће одвајање другог прстена од сунчеве магле. Са овим другим прстеном десиће се оно исто, што је било и са првим. За њим ће се одвојити трећи, четврти и т. д. Та посамита одвајања наилазиће у размаку некога времена, након тога када се од хлађења смањи запремина сунчеве магле и погодбено са тим увећа брзина кружна кретања.

Описане појаве са сунчевом маглом могу се у мањем размеру појављивати и приликом постајања планета из магловитих прстенова, које се поступно одвајају од сунчеве магле; око планета јавиће се пратиоци а могу остати и прстенови. У томе погледу имамо, по мишљењу Лапласову, најлепши пример у Сатурновим прстенима, који су, као што је он мислио, у течном стању и саставу.

Са овим објашњењем изнели смо у општем обележју Лапласову хипотезу у погледу на постанак планета сунчане системе.

Лаплас је био обратио своју поглавиту пажњу на поредак ствари и кретање небеских светлећих тела сунчеве системе: сва та тела круже око својих осовина у правцу са запада на исток и у том истом правцу окрећу се око Сунца; сва та тела имају, да се изразимо астрономским језиком, усправно кретање; по врх тога, Лаплас је знао и то да и сви пратиоци имају тако исто усправно кретање. Та заједница кретања нарочито је и послужила не само као водиља у градњи и истицању теорије вихорова, коју је заступао немачки философ Кант, него и у необично духовито замишљеној системи света, са којом се прославио француски астроном Лаплас. Он се дуго време бавио и са тим питањем, да ли се може усвојити, да је поредак или склоп свију кретања светлећих тела сунчеве системе могао постати случајно, да је творевина проста случаја, и на то одговара, с наслоним на математичку теорију вероватности. У

Предговору својега списа „Теорија вероватности“ (стр. LXXII) он се у том погледу изражава овим речима:

„У толикој мери значајно погодбено стање кретања небеских тела не јавља се као почин случаја: оно нас подсећа на општу побуду или узрок, који је изазвао сва та кретања. У одређивању величине вероватности почетна узрока треба да имамо на уму, да сунчана система у том погледу, као што нам је она позната данас, састоји се из једанаест планета и осамнаест пратилаца, ако бисмо усвојили заједно са Хершелом да Уран има шест пратилаца.¹ Уз то до сада су одређена кружна кретања Сунца, шестини планета, Месеца, Јупитерових пратилаца, Сатурнових прстенима и једном његовом пратиоцу. Та кретања, заједно са кружењем светлећих тела, састављају укупно четрдесет и три кретања, која су удешена у једном истом смислу, по једноме систему. Теоријом вероватности утврђује се, да четири хиљаде милијарда сличних случајева могу бити у опреци против једнога случаја, да се такав распоред кретања не појављује као последице случаја, дакле, као његова творевина; та је вероватност много већа од вероватности историјских догађаја, који апсолутно не подлеже никакој сумњи. Стога морамо признати, у најмању руку са толиком мером поверења, да је један праузрок удесио сва кретања планета, нарочито, ако уз то будемо имали на уму, да су нагиби равнина тих кретања ка сунчеву полутару веома мали“.

Такав је био наук Лапласов на освиту XIX века; он није ни у једном савременом научнику будио сумњу; његова система била је уопште примљена, али напредно развијање вештине посматрања ишло је снажним и поузданим кораком у напред, и уз једно откриће долазило је друго, те су се тако једно за другим низали у целе ниске; међу њима било је неколико, која су стојала у оштрој опреци са Лапласовом хипотезом. Сваком је постало схватљиво, да творевина света није могла бити утакнута у један општи оквир, и да је у безграничној васиони било места не само за те узроке, које напомиње Лаплас, него и за многе друге; њихов број може бити тако исто велики, какав је и велики број самих небесних светова у безграничној васиони.

Прву несугласицу са том хипотезом изазвали су Уранови пратиоци. Када се већ беше постигло да се одреди орбита његова четири пратиоца из тачна премега њихових положаја, онда се видело, да се они крећу у равнинама, готово усправним, одвесним, ка еклиптици; равнине њихова кретања нагнуте су под углом од 81 степена, и да пратиоци имају противно кретање, т.ј. са истока на запад, а не са запада на исток. Лаплас није то знао; у његово време орбите пратилаца Уранових нису могле бити још одређене, јер тада није било тачних посматрања, и стога је он претпоставио био, да се они крећу, као и сви други пратиоци и

¹ Доцнијим посматрањем утврђено је у астрономији, да Уран има само четири пратиоца.

нијате, са запада на исток; да претпостави ма шта друго он није ни имао основана разлога.

Другу несугласицу, још у већој мери, изазвао је пратилац Нептунов. Лаплас и о њему тако исто није ништа знао, само с тога, што је Нептун пронађен после његове смрти у 1846 години, а пратилац Нептунов још доцније — у 1847 години. Равнина орбите његовог пратиоца нагнута је ка еклиптици под углом од 35 степена а тако исто и његово кретање по орбити; као што се види оно је још оштрије оличено, но што је у Уранових пратилаца, који се крећу у равнинама готово усправно положеним ка планетној орбити.

Трећу несугласицу находимо у првом пратиоцу Марсовом, који је пронашао 1878 год. уашиктонски астроном А. Полем и назвао га Фобос. Ма да Фобос има управно кретање, он се ипак креће око Марса брже, но што се сâм Марс окреће око своје осовине. Он оптрчи трипут око планете у то време, док Марс не доспе да заврши потпуно кружење око своје осовине; тај факат стоји у потпуној несугласици са Лапласовом хипотезом. Одиста, у колико је ближа тачка кретања ка центру привлачења, у толико она има већу брзину, и обратно, што даље тим мању; дакле планета треба да се окреће брже од сваког пратиоца. Сва светла небесна тела сунчеве системе која су била позната Лапласу одговарала су томе механијском захтеву; али како је први пратилац Марсов тек од скоро пронађен, његово кретање не поклапа се са њим.

Све три поменуте појаве речито наговешћују нетачност Лапласове хипотезе о склопу света или, боље да речемо, њену непотпуност. Стварање светова није свакад ишло тим путем, као што је замишљао Лаплас; и на путу творевина морала су бити нека скретања, чињени су неки изнимци, и стога је у природној последици морала понићи жеља а уз ову и настојање, да се сви основи Лапласове системе подвргну контролсању, научном прегледу. Поменуте несугласице биле би зар довољне, да нас увере о противну схватању према Лапласовој хипотези, али ми ћемо се на овоме месту позвати још и на Сатурнове прстенове, који се по мишљењу Лапласову састоје из течне материје и који су узети били као пример тврђењу поретка постајања таквих прстенова око центара привлачења. Доцнијим теориским истраживањима, астро-физичким, спектралним опажањима утврђено је, да се Сатурнови прстенови не састоје из течне материје, него из мешовите масе огромна броја ситних тврдих телашца, која се окрећу око Сатурна, као независни, слободни, пратиоци. Ово откриће, које се испречило у очевидну несагласност са Лапласовом хипотезом, учинило се у почетку као да ће бити ни од каква велика значаја, али су потекар скренули на њега већу пажњу; оно нас је не само уверило, да стварање светова није ишло оним поретком, како је замишљао Лаплас, него нам је уједно и показало, на какав се начин оно

www.vrshino. На ово питање ми ћемо се још једном вратити на завршетку овога списка.

Дакле, неколико појава наговешћују нам посве схватљиво, да је Лапласова хипотеза о стварању и постанку светова већ у неколико избегла и јако поколебана. Гаје је први почео са ревизијом основа те хипотезе; он је најпре размотрио поредак постајања планете из прстена, који је постао од сунчеве магле попут њена одвајања. Да изближе размотрим један такав прстен. Он је пре свега оспособљен општим кружним кретањем око Сунца, као центра привлачности; он се креће, онако исто као и сва остала сунчева магла, са запада на исток, ако гледамо на ту појаву са северне стране. По законима васионске привлачности унутрашњи делови тога прстена, као најближи Сунцу, окрећу се брже од спољашњих, који су удаљенији. Из двеју тачака разматрана прстена, унутрашња ће претећи спољашњу; у погледу на унутрашњу тачку спољна тачка кретаће се с лева у десно, са истока на запад, т.ј. кретаће се у противну правцу. Стога, приликом спајања свеколике материје прстена у једно светлаће тело, у планету, укупна маса добиће противно кружење, а не право; то је посве очевидно. Од свију планета само Нептун са својим пратиоцима има оштро изражено обратно кретање; Уран представља прелазан облик кретања — измеђ управних и обратних праваца: он се креће управно ка равнини еклиптике, по чијем односу подразумевају се сва кретања; све друге планете имају усправно кретање. Из ових факата Гаје изводи правилан закључак, а наиме: да Лапласова хипотеза о постанку светова сунчане системе може бити примењена само на Нептун; све друге планете постале су на други начин. То је био први главни закључак, до кога је Гаје дошао попут својих разматрања: он се уједно јавио и као резултат научне критике Лапласове хипотезе и теориским разматрањем погодаба, у којима се морала находити првобитна магла. Након овога требало је дати одговор на питање: на какав су начин постале друге планете?

Да погледамо на првобитно стање сунчане магле. Гасовита материја разастрла се у дебео слој око равнине еклиптике; физичкога центра, који би био запремљен уграђеним Сунцем, још нема; сва материја окреће се око *геометријска* центра замишљена облика сунчане магле. Гаје утврђује, да у одсуству централне масе првобитна магла морала се окретати подједнако, равномерно, као што се окреће обичан точак, када све честице, делови, њена састава имају једнаку угаону брзину. Уз такве погодбе окретања оне честице које су најудаљеније од центра окретања имаће највећу линеалну брзину, а најближе овоме (центру) — најмању. Ако се у некој даљини од центра магле образују услед ма каквих непознатих нам погодаба згуснуте материје, којима ће се примицати или око којих ће се икупљати честице, поједини делови магле, са свију страна, тада ће свака честица која је доспела до такве средине учинити,

да се поменуто згушњавање још јаче убрза, а из унутрашњих области сиређаваће га; услед тога образовано згушњавање добиће усправно кружење. Кад се попут таква згушњавања угради планета, она ће свакако имати тако исто кружење. Стога, све дотле докле не буде каквог светлећег тела у центру магле, а он представља за се компактну језгру гасовите материје, која се окреће са запада на исток, свака планета, која је постала у унутрашњости магле пре Сунца, имаће усправно окретање око своје осовине. Па како све планете, почев од Меркура до Сатурна закључно, имају усправно окретање, можемо поуздано тврдити, да су оне све постале пре Сунца, — у оно доба, када у центру магле још није било светлећих тела небесних. На основу поменутих разматрања Гаје долази до закључка, да су земља и друге планете до Сатурна, а на име Меркур, Венера, Марс, Јупитер па и Сатурно, постали пре Сунца.

Да пређемо сада од прапочетна момента постанка света ка његову завршетку. Све су његове планете од Меркура па до Сатурна већ постале; постала је тако исто и централна небеска светилица — Сунце; узмимо привремено, да је тако исто постао и Уран. У место магле, која је у почетку стварања била компактна, преостао је само прстен магловите материје на измаку бивше магле. Магловита материја овога последњег прстена почиње се згушњавати и услед тога образује се центар — постаје језгра планете Нептуна, постаје дакле Нептун. Па како је сада у средини бивше магле постао и центар привлачења, то се све честице магловита прстена почињу кретати по трећем Кеплеровом закону, т.ј. удаљеније и спољне честице крећу се спорије, а оне које су ближе Сунцу или унутрашње — брже; дакле, приликом згушњавања материје, уграђена планета, као што смо напред објаснили, добија обратно окретање. Према томе, дакле, излази вероватно, да су све планете почев од Меркура па до Сатурна закључно постале пре Сунца, а Нептун после њега. Сада нам још остаје да размотримо, када је и на који начин постао био Уран.

До сада смо само размотрили погодбе окретања магловите материје до постанка сунчева и после њега; у првом случају материја укупне магле имала је окретање равномерно са подједнаком угаоном брзином слично обртању точкава; у другом пак случају — с различном брзином, по Кеплеровом закону, т.ј. ближе ка центру привлачења брже, а удаљеније — спорије. Измеђ та два крајна стања свакако мора бити и неко прелазно, када се Сунце тек почело уграђивати, али се још није потпуно уградило: тада је морала имати она партија преостале још незгуснуте материје прелазно окретање међу мало час описаним двама крајним облицима кретања. Ако се у тој епоси из њега образовала планета, онда је схватљиво да се она неће окретати онако, као што се окрећу све унутрашње планете до Сатурна, па не и онако, као што се окреће Нептун — планета најдоцнијега постанка; она неће имати ни

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

www.unibg.ac.rs

усправно, ни обратно окретање, него ће имати окретање прелазна карактера — окретање се у равнини, усправно ка еклиптици. Ако се заједно са планетом образују и пратиоци, онда се и они морају кретати у такој истој усправној равнини ка еклиптици.

Гауе замишља, да магловита материја не прелази од једанпут, магновено, у течно или чврсто стање приликом постајања планета, него се у први мах образује нека згуснута магла, у облику лопте, која, примајући удела у општем кружењу прамагле, креће се понајлак, окрећући се око центра облика. Након тога, по истеку многих векова, а може бити и милиуна година, када се у центру магле уградило Сунце и када се појавио физички центар привлачности, све згуснуте масе првобитне магле — будуће планете — почеле су се привлачити ка Сунцу и отпочеле су се брже кретати, потчињавајући се поступно трећем Кеплеровом закону. Према поступном уграђивању Сунца и по мери увеличавања његове масе од придоласка магловите материје, увећавало се и привлачење ка овом небесном телу, и све планете које су се топрв уграђивале у облику згуснуте магловите масе или које су се већ биле потпуно уградиле приближују се к њему више и добијају попут поменуте епохе већу брзину кретања.

Са сваким тек посталим згушњавањем магловите материје може се јавити таква иста аналогија појава, каква се дешава и са главном магловитом масом; у њој се могу тако исто одвојити згушњавања другог ступња, из којих се у току времена образују посамита светла тела — пратиоци планета.

Пошто смо изнели у општим цртама Гауе-еву хипотезу о постанку света, напоменућемо да се она битно разликује од Лапласове хипотезе. По хипотези Лапласовој Сунце је постало или пре или једновремено са планетама; постанак планета почев од Меркура па до Сатурна закључно, после једновремено постајања Сунца и Урана и напоследак Нептуна; са овим последњим завршено је уграђивање укупне сунчане системе. У хипотези Гауе-евој видимо већи поредак, више поступности; са њом се необично лепо и схватљиво објашњују сва одступања од општега типа кретања, на која nailазимо у системима Урана и Нептува. Гауе утврђује, да је Земља старија од Сунца. Пре по што бисмо прешли у критичку оцену тога дела Гауе-еве хипотезе, размотрићемо случај првог пратиоца Марсовог — Фобоса а после тога Сатурнов прстен; напред смо приметили, да Фобос и Сатурнови прстени јако се косе са Лапласовом хипотезом. Да видимо, како бисмо их могли објаснити са Гауе-евом хипотезом?

С погледом на велики и непобитни закон васионског привлачења кретање Фобоса не гради никакав изузетак: једно тело може се окретати око другог, на ма каквим одстојањима, на ма била она необично мала или необично велика; привлачност неће никад и нигде престајати.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

Кретање Фобосово немогуће је само у том случају, ако бисмо се задржали на Лапласовој хипотези; одвојени прстен, из којег потекар постаје пратилац, који лежи даље од центра привлачења, него ли површина планете, мора се окретати спорије, од саме планете око своје осовине. Па како се Фобос окреће друкше, онда не постоји никаква сумња, да су у даном случају други узроци или погодбе могли утицати на његово окретање.

Да бисмо боље објаснили то питање, треба да размотримо овај случај: под делањем заједничког привлачења једно небеско тело окреће се око другог. На неким растојањима измеђ центара привлачења тих небесних тела период окретања зависиће од њихове масе: у колико су мање масе, у толико ће бити спорије кретање, обратно пак, у колико су веће, у толико ће бити брже. Ако је након постанка пратиоца Фобоса била увећана маса планете и то знатно више, онда је Фобос морао бити јаче привлачен ка својој планети и услед тога морао је почети да се брже окреће око ње: тако шта морало се свакако десити и са Дејмосом, другим пратиоцем Марса. Периоди окретања оба ова пратиоца знатно су се умањили према ранијем, првобитном, периоду, који је протекао у времену њихова уграђивања; уз то се период Фобоса умањило за толико, да се он отпочео окретати око Марса у краћем размаку времена, него ли Марс око своје осовине. Стога, дакле, да бисмо правилније објаснили кретање Фобоса, морамо узети, да се Марс услед ма каквих узрока или погодаба увећава у својој маси. По хипотези Гаје-свој то нам не чини никаку отежицу или сметњу у даљем разматрању. Фобос је постао пре Марса, онако исто као што је и Земља постала пре Сунца; све у потпуном поретку ствари; не морамо прибегавати никаквим изузетним претпоставкама или, зар, да бисмо морали признати ма какву катастрофу.

Да пређемо сада на разматрање Сатурлових прстенова.

Лаплас је претпостављао, да се маглено-гасовита материја прамагле поступно одабирала у прстенове, који могу претходно прећи у течност, а потекар се ујединити у планету. По његову мишљењу, Сатурнови прстенови оличавају очигледан пример постанка света. Францускоме научнику Плато-у пошло је било за руком, да у својој лабораторији угради оглед са којим се утврђује уграђивање Сатурнових прстенова; он је у раствор шпиритуса са водом улевао биљно уље, које је добијало облик лопте у случају, ако је густина раствора била равна густини уља; затим је у уљану лопту провртео отвор, који је довео у обртање на особити начин. Уз понајлакно окретање лопта се угибала на полусима окретања и поступно је добијала неки одређени елипсоидни облик планета, које се окрећу око мале осовине, онако исто као и око Земље, Јупитера и Сатурна; ако би се пак брзина окретања уљане лопте увећавала, онда ће се од њена полутара одвојити прстен, који би се одмах

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

раслину и потекар уградио оделит уљани мехурић — пратилац веће лопте. Тај оглед Плато-а познат је у широкоме кругу научна света; наслањајући се зар на његову необично схватљиву поучност и Лапласова хипотеза беше стекла неко право „неприкосновености“, и тек данас након 80 година после његове смрти видимо да се Гаус одлучио, да уђе у борбу против основица његове системе постанка света. Међу тим, ако бисмо само дубље загледали у оглед францускога научника Плато-а, морали бисмо доћи до закључка, који стоји у оштрој опреци са Лапласовом хипотезом. Из поменутог огледа видимо, да се одвојени прстен од уљане лопте, која се окретала, одмах расплинуо, и уље, из којег је састављен био, уједињује се у нову лоптицу. Кад је дакле, стање уљана прстена тако неистрајно, онда бисмо се зар могли упитати, зашто је Сатурнов прстен тако истрајан? Зашто он кроз читаве векове обмотава своју планету, и ништа не ремети његову равнотежу? Да ли неистрајност уљана прстена зависи од непотпуна огледа или од неких других погодаба? Први одговор, који бисмо могли дати на то питање и који посамице ниче из такве анализе, закључивао би се у томе: можемо ли нишчекивати истрајност равнотеже код течна прстена? Да ли се и Сатурнови прстени састоје из тачне материје? Каког састава и грађе треба да буду прстени па да се можемо надати њиховој истрајној равнотежи? Ето то би била питања од најпретежнијега значаја. На њих још није одговорио Гаус, али су на њих досад одговорили друга два научника: Инглеz Мансвел и Швајцарац Хирн; обојица су решили ово питање независно један од другог.

Изучавајући склоп Сатурнових прстенова Лаплас је простим и логичним размишљањем утврдио, да се они не могу састојати из чврсте материје, ма како да је растељива. Уз ту ширину, коју имају Сатурнови прстенови, најудаљеније честице кретале би се, по законима механике, много спорије, него ли оне честице које су најближе Сатурну, и разлика у брзини изазвала би такву силу, какву ни једно чврсто тело не би могло да издржи: она би неминовно произвела потрес; стога је, дакле, Лаплас закључио, да се прстенови не могу састојати из чврсте материје. Искључујући чврсти склоп, као по све немогућан, он се био зауставио на претпоставци о њиховом течном склопу; он се задовољавао том претпоставком у главnome стога, што се она није косила са целом његовом хипотезом постанка света, него је напротив још доприносила њеном поузданијем тврђењу. Сви астрономи и сви други учени људи били су тако исто задовољни Лапласовим извођењима и прихватили су их као беспоговорне. Попут непосредна посматрања телескопом, ма колико нека би и био јак, као год што се не може утврдити оправданост Лапласових извођења, тако исто не могу се ни порицати. Прстенови имају блештећи изглед, и стога није могуће распознати, из чега се они састоје.

Да је Лаплас успео да изведе своја сјајна истраживања мало даље и да их је применно био на течни прстен, онда би он неминовно дошао до онаква иста закључка до каква је дошао у погледу чврстих прстенова. Оне материјалне честице течнога прстена које су најближе Сатурну морале би таким силом јурити напред, а најудаљеније застајале би са онаком, да би се прстен морао претворити у пару или би морао пасти на планету; у сваком, дакле, случају течан прстен не би могао постојати. Према томе не може бити говора ни о чврстом ни о течном прстену. Ово значајно извођење добили смо од поменутих научника Мансвела и Хирна. Сада настаје питање, кад прстен не може бити ни чврст ни течан, онда из чега се он састоји? Какав склоп може он имати? Ти исти научници дали су нам одговор, да се прстенови могу састојати само из накупљене масе многих чврстих телашица, сићушних по запремини и маси, која се крећу околу Сатурна, као независни или слободни пратиоци. Ми имамо пред собом целу колекцију сићушних светова. Та сјајна теорска истраживања дарована су астрономској науци у другој половини минула века.

Истраживања Мансвелова и Хирнова појављују се у науци као чисто теорска; она су заснована на физичким особинама материје. Ма како да је светао умни хоризонт таква схватања, ма како да нам се чини просто тако извођење, које допире до небеских светила или до небесне појаве, у сваком случају његово тврђење или порицање из таквих посматрања морамо још сачекати. У првом случају имала би да се утврди анализа и истражни метод испитивања примењен са већим поуздањем на изучавање других небесних појава; у другом случају треба истраживати погрешку анализе или се зар допуњују познате нам особине материје са новим, непознатим нам, особинама. У оба случаја наука се богати необично цењеним открићима.

На какав би начин могли дознати, какав склоп имају Сатурнови прстени у самој ствари? Какав метод посматрања може бити примењен у даном случају? Напред смо поменули, да се телескопским посматрањем не може ништа учинити; прстен изгледа компактан и да бисмо хтели да распознамо његово стање — да ли је чврсто или течно, — немамо за то никакве могућности. Свакако мора се потражити неки други метод истраживања. У томе погледу изашла нам је са раширеним рукама у пресрет спектрална анализа и она нам је пружила најпоузданију помоћ у расправљању тога питања.

Савремена астрономија необично се јако наоружала у новије време снажним оруђем за распознавање недогледних кретања небесних тела, ма колико да би била далеко од нас. Ако се какво небесно тело креће у правцу к нама или се удаљује од нас, спектар нас и са тим кретањима упознаје. Једини преко потребни услов за поуздано истраживање на томе путу огледа се у том, да се како добије фотографски

снимак спектра небеснога тела. Кад смо једном добили такав снимак, тада нам је по све осигурано одређивање брзине кретања небеснога тела из правца зрака у коме га гледамо. Дана могућност таква одређивања заснована је на принципу францускога астронома Доплер-Фисо-а, који се огледа у следећем: ако се небеско тело приближује посматрачу, онда ће се све спектралне пруге, линије, премештати ближе ка љубичастом крају спектра, ако се пак оно удаљује, онда ка црвеном. Величина помицања пруга зависи од брзине кретања извора светлости, кад нам је та погодба позната, онда брзину кретања извора светлости можемо лако и поуздано одредити по величини помицања спектралних пруга, линија. Узмимо у примену тај принцип за наша посматрања Сатурнових прстенова. Ако се они састоје из чврсте или течне масе или, да се правилније изразимо, ако су чврсти или течни, онда се сви њихови делови покрећу једнаком угаоном брзином, ако ли се пак састоје из заједнице одслитих пратилаца који су независни један од другог, онда они пратиоци који су најудаљенији од Сатурна имају мању брзину, а њему најближи — највећу. То све мора бити изразито представљено на помицању пруга у спектрима прстенова. Снимци спектара Сатурнових прстенова били су најпре добивени у Америци, Француској и Русији, и свукуд су се показале такве брзине њихових различних делова, које могу бити оправдане само у том случају, ако се прстени састоје из заједнице одслитих пратилаца који су независни један од другог. На тај начин попут непосредна проматрања утврђена је оправданост у претпоставци склопа Сатурнових прстенова; нико више не сумња у то, да се они донеста састоје из заједнице огромна броја сићушних пратилаца, који су независни један од другог.

Ово откриће, које смо мало час у најпростијем схватању описали, учињено је у почетку теорски, а након тога, са спектралним, астрофизичким, разматрањем, постало је неоспоран факат, који речито утврђује, да Сатурнови прстени немају онакав склоп, какав је претпостављао Лаплас у своје време: они нису ни течни ни гасовити, него имају *метеорску* грађу. У својем садашњем изгледу они нам се приказују као завршена творевина. Ма да у опште не треба судити, одлучивати, по последњем моменту стварања о почетном, ипак излази, свакако, могућним тврдити, да се првобитна гасовита материја, која је била једини материјал или грађа (за уграђивање прстенова, није прерушила у течну материју, него као да се зар напречац стинула, и на тај начин прерушила у чврста телашца, зрнељве. Такво прерушавање гасовите материје у чврсто стање у даном случају слично је на сву прилику са постајањем грађа из гасовитих облака. Из овога видимо, да су Сатурнови прстенови уграђивани друкше, по што је претпостављао Лаплас; они нас подсећају на могућност по све друкшега

стварања света, али детаљно разматрање тога питања излази из оквира овога написа, стога се нећемо у то ни упуштати.

После овога остаје још једно отворено питање, које је још нерешено у астрономској науци: да ли су се Сатурнови прстени уградиле из оне исте гасовите лопте, који је дао градиво, материјал, и за њихову планету, или су се они уградиле из неке друге материје и у најдоцнија времена. На какав је начин потекао њихов постанак, ми потекар још не знамо, али ипак можемо тврдити, да су се могли уградити у најдоцније време попут накупљања или навејавања космичке метеорске прашине, која је испуњавала васнону у неко доба.

Из овога, дакле, видимо, да Гаје, противно мишљењу Лапласову, утврђује, да су све планете, почев од Меркура па до Сатурна закључно, постале пре Сунца, Уран када и Сунце, а Нептун напоследак. У близини планета могли су постати један или неколико пратилаца или пак прстенова, који се састоје из читаве поворке сићушних телашца.

Гаје је поглавито настојао да утврди и заштити први део своје хипотезе, а на име: да је наша планета, Земља, постала пре Сунца. Да је она постала након Сунца, онда би се окретала у правцу са истока на запад, а не са запада на исток, како је то било напред објашњено у посамитом, детаљном, разматрању његове хипотезе. Пуно правдање за своју хипотезу Гаје наводи у минулу животу, у прошлости наше планете.

Изучавање првобитне флоре, која је у далекој прошлости покривала нашу планету, доводи нас до закључка, да до половине секундарне епохе, т.ј. у току милиуна година, само је тропско прорашће покривало целу земљу од полутара до полуса, а то је могло бити само уз подједнаку температуру од 20—25 степени. У то исконско доба није ни било годишњих времена — пролећа, лета, јесени и зиме, — а тако исто није било ни климе, и осветљавање земљине лопте простирало се изнад међа поларних кругова. Не хотећи да улазимо у критику хипотеза, којима бисмо се могли користити у објашњавању те велике појаве, напоменућемо само толико, да се она хипотезом Гаје-евом објашњује у потпуној мери и по све схватљиво. Земља је постала, али Сунца још ни откуд не беше. Земља се покрила танком кором, кроз коју је пролазила унутрашња топлота, која је била неминовно потребна тропском прорашћу. Све дотле, докле не беше Сунца, није могло бити ни климе, и исконско прорашће у облику подједнаких родова, видова и одлика наводи се по целој површини Земље, не само на полутару, него и на половима. И ако не беше још Сунца, јер све дотле не беше још уграђено, — Земља је ипак добијала нешто мало светлости од светлеће гасовите материје исконске магле, која је са свију страна покривала Земљу; њен полутар као и њени полови били су подједнако осветљени; може и то бити, да је тропски појас био у неколико јаче осветљен, с тога што је магла добијала облик стињене груде.

Топлота земљине коре преносила се и на воду, у којој су могли живети необично лепи облици биљних и животињских организама. Тај исконски период времена продужавао се много векова, док се није охладила кора земљина, и све дотле, када је унутрашња топлота Земље престала стварно утицати на органски живот. У то доба, зар, беше се уградило Сунце и тада су се појавиле климе на површини Земље; јавно се нов живот, у расвиту секундарне епохе, који се прилагођавао наступелим, новим погодбама.

У тим одредбама огледа се у главном Гауе-ева хипотеза; она је, као што смо видели, простија и исцрпнија од Лапласове хипотезе; последице, које из ње потичу, заснивају се на већем и поузданијем веровању; могу са већом сигурношћу да одрже научну критику.

Гауе се у предговору својега списка „О постанку света“ позива најпре на Мојсејеву „Књигу Битија“, као на праизвор, из којег је човек подрпао основно схватање о постанку света, и цитира ова места из „Књиге I Битија“ :

„И створи Бог два видеела велика, — видеело веће које ће светлити обдан и управљати даном, и видеело мање које ће светлити обноћ, њоме управљати. И било је вече и било је јутро; дан *четврти*.“ Овде је речито поменуто, да је Сунце „створено“ након Земље — након трећега, дакле тек четвртог дана. По хипотези Гауе-а тачно тако и стоји, да је Сунце уграђено након Земље.

Гауе нарочито наглашује тај факат, да се његова хипотеза о постанку света ни у том погледу не коси са Светим Писмом, него се, напротив, са њим потпуно подудара. — „Не признавати Бога, не веровати у вишега творца, — додаје он, — значило би толико исто, као и пасти са небесне висине у понор земаљски. Зар се звезде и сва чуда природе јављају као дело случаја? Зар је наш разум чедо просте материје, која би зар по својој сопственој природи била мислена? Не, и никако; без вере у Бога човек би био обична животиња; он би исто онако као и ова проводио живот без одређена циља. Погрешно је мислити, да ће и сама наука ма кад доћи до таква порицања“.

превео Јов. Бадемлијић.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

N. Ranojević: Beitrag zur Pilzflora Serbiens. — Sonderabdruck aus „Hedwigia“ Bd. XLI, 1902; стр. 89—103.

Свестраним прикупљањем гљива и дубљим проучавањем те класе биљака из пространог кола талефита, у Србији се први почео бавити мој друг, како у школи тако и у многим екскурсијама, пок. Веља Војиновић. Његове прикупљене гљиве објавио је пре дванаест година проф. Ј. Шретер, под именом „Pilze Serbiens I“, у немачком часопису „Hedwigia“, који је стручан лист за криптогаме. Тај часопис је искључиво посвећен проучавању и обради спороноша или бесцветница из сва три кола, и фитопатологији биљака у опште.

Почетком 1902. године, у истом часопису објављен је чланак са горњим натписом. У њему је г. Ранојевић изложио своје резултате из србијске микологије. Писац је овај рад печатао прво на српском језику, у 35. Споменику српске Академије Наука, што је за похвалу, па може служити и за углед свима радницима на проучавању чисто српске науке, нарочито српске јестаственице. Печатањем рада прво на српском језику ствара се и богати се и српска наука и српска научна литература. Штампањем истога рада после на неком страном језику, а у стручном часопису само оном напоменом, да је тај исти рад печатан српским језиком, казује се страном свету да се и у Србији ради самостално на унапређењу науке.

Пошав на одсуство г. Ранојевић је понео собом и своју збирку гљива, коју је пре тога и прикупио и проучио. Своје одредбе гљива он је упоредио са богатим збиркама немачких музеја и великих школа, па је нашао, да се готово све његове одредбе слажу са одредбама гљива страних аутора. По томе се види, да је г. Ранојевић брижљиво радио тај посао, да је с успехом а пажљиво и темељно вршио детерминације прикупљених гљива и овде, у Београду, исто онако као што би радио и на страни.

Кад се упореди ова расправа на немачком језику са оним чланком у Споменику Академије Наука, види се да у та два чланка има и раз-

лике. Та је разлика дошла отуда, што су у немачком тексту исправљене одредебе 12 врста гљива, и што су сада објављене и све оне гљиве, које су раније стојале под сумњом, било за то што није имало примерака ни слика са којима би се могле упоредити, било с тога што се није имала при руди довољна и специјална литература. У немачком се објављује 249 врста разних гљива, а у српском је било само 188 врста. Овим радом приновљено је дакле 61 врста гљива, међу којима има и једна нова врста за науку (*Ascobolus serbicus* P. Henn. et Рапојевић), која је нађена у Топчидеру на једној врсти кушине. Сада су објављене и неколике врсте гљива, које су доцније, после печатања онога рада у Споменику, прикупљене, те је и тиме повећан број врста које се у овоме чланку објављују. Међу те спада и једна врста из Старе Србије која је нађена на биљкама што су прикупљене и послате „Јевремовцу“ — ботаничкој банти, док сам ја њоме управљао.

Из ове расправе на немачком језику нешто је изостало што би требало да је навлаш обухваћено. На име, требало је у загради навести и она имена гљива под којим су оне објављене у расправи на српском језику. Тако исто требало је и у расправи на немачком језику оставити она лена српска имена појединим гљивама, која је писац прикупио по Србији. Ово је требало унети тим пре, што је Ашерсон и Гребнер у својој „Флори Средње Европе“ почео доносити и српска имена појединих биљака.

У Београду.

Жив. Ј. Јуришић.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Б Е Л Е Ш К Е

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Најстарија органска бића на нашој земљи. — Још до пре кратког времена важила је кембријска формација као најстарија творевина земљине коре, која садржи разговетне остатке органских бића. Прекамбриум или архајске формације састављају т. зв. кристаласти шкриљци, у којима нема ни трага од органских остатака, ради чега је ово доба названо и азијским периодом. Ово је доба даље подељено, одозго на ниже, на формације филита, микашиста и гнајса, према најпретежнијим кристалистим стенама. Ну између ових стена прекамбрија и најдоњих кембријских глињских шкриљаца и пешчара постоји грдна противност, основана на петрографском саставу стена. Последње стене, из кембрија, нису састављене од кристалисаних елемената, као оне прве, из прекамбрија; сем тога се јављају сметње хипотезама науке о развићу, заснованима на дарвинизму. Јер палеонтолошко испитивање кембријских, т. ј. најстаријих до скоро познатих организама, одаваше, истина, велику разлику у склопу гадашњих организама према бићима из доцнијих формација, али ипак не онолику разлику, колика се претпостављаше теорији за љубав. Сем тога се показаше остаци сачувани у слојевима кембријске формације као сразмерно веома високо организована бића, тако да се не могаде наћи почетак органског живота у најстаријим фосилима наше земље. Према теорији о развићу пак живот треба да отпочне са најниже организованим бићима.

Истина, још раније јављано је ту и тамо о налазцима, који би попунили ову празнину у природи; почетак органског живота као да је нађен у најстаријим слојевима наше земље, у филитима, листуновим шкриљцима и гнајсовима. Т. зв. *Eozoon canadense*, праживотиња из Канаде, отвори низ ових открића. На жалост, доказано је несумњивом поузданошћу, да ово просто и најстарије биће није никад ни постојало, пошто је обмана органског склопа потекла услед претварања оливинских кристала у серпентин. Као последња потпора мишљењу, да је сразмерно развијени живот у кембрију имао својих мање развијених претеча, остаде за тим налазак угљеника у кристалистим шкриљцима, у облику графита. Ну, марљива истраживања главнијих графитних складова показаше, да је и ова хипотеза неоснована. Као што се може закључити из предавања са међународног геолошког конгреса париског, графит је или посве неорганског порекла, и то вулканског, или пак, ако је гдешто и органског порекла, ипак није никако старији, него млађи од кембријске формације.

www.unilib.rs Ну, у последње време откривени су на неколико места у Америци (у Тексасу, Јуте, Калифорнији, Колумбији, Њуфундленду, Њубрунвику) слојеви несумњиве прекембријске старости, чији су палеонтолошки подаци, истина, доста непотпуни, али ипак показују фосиле, који се могу доста добро одредити. О њима су Валкот и Матју поднели извештај међународном геолошком конгресу у Паризу.¹ Значајно је, да ни ови органски облици не одговарају захтеву Дарвинове теорије; као и кембријски фосили, они показују приличну разноврсност и развијеност, место захтеваног простог склона. Сем других организама, нађени су и трилобити, који су иначе сложеног склона. Према извештају поменутих геолога, нађена фауна стоји доста високо на лествици органског развића; почеци органског живота нису утврђени, дакле, ни у овим прекамбријским слојевима.

(Jahrbuch d. Naturwissenschaften 1901—1902.)

П. М. И.

*

Лоптаста излучивања графита у граниту. — Како је постао графит у природи још није довољно протумачено. Теориски узима се да је графит крајњи члан угљенисања органских материја, и ако генетички има велике разлике између антрацита, угљеником најбогатијег фосилног угља, и чистог угљеника, графита. На неким местима, као и. пр. у мексиканским угљиштима Санта Клара, несумњиво је органско порекло графитово. Овде су пробиле еруптивне масе кроз угљене складице тријаске формације, те створиле контактне зоне од кокса и антрацита. У пукотинама антрацитовим наводи се графит као прах, а гдешто су и већи делови антрацита претворени у графит. О графитову органскоме пореклу сведочи и начин његова јављања у архајским слојевима. Као земљаст, крупно или ситно-љускасти, или једри, црни, металносјајни агрегат, гради он тамо често пута складице, који изгледају слично угљеним складицима из млађих формација; ту је он још помешан са силицијевом киселином, кречом, глином и оксидом гвожђа. Претпоставци, да је графит органског порекла, не противи се ни његова дружба са мермером, нити његов налазак у гнајсу, где он може лискуи да замени сасвим или делимиче, градећи графитни гнајс. Мермер и гнајс су таложне стене, које су, истина, претрпеле метаморфозу премештањем молекула. У силама, које су изазвале ову метаморфозу, могли бисмо потражити и узрок за претварање присутних угљених материја у графит. Мучно је, па и немогућно, пронаћи органско порекло графиту, кад се налази у граниту. Ту се претпоставља, да се графит налази у правом граниту, а не у каквој гранитичној одлици гнајса. Такав налазак графита, и то у облику сферичних конкреција, запажен је у Именском граниту. Први пут га је приметио Аурбах 1856. г. а за тим га је Розе описао 1872. г., објашњавајући га као псеудоморфозу. Друкше схватају овај графит руски научници Вернадски и Шкларевски, који су га недавно тачно испитали. Они су доказали да се инклузије ових графитних лучења састоје из кристала од минерала, карактеристичних за гранит, као што су ортоклас, мусковит, биотит, кварцац, и отуда изводе закључак, да се овај графит не може протумачити као псеудоморфоза. Место тога они претпостављају да је имало графитних конкреција већ у самој гранитној магми, слично другим сферичним инклузијама.

(Prometheus 1902. № 646.)

П. М. И.

¹ Compt. rend. du VIII congr. géol. intern. 1901. p. 299.

Приватне школе у Великој Британији.

По приближним подацима од 100 мушкараца, који су добили више образовање, око 40 њих посећивало је такве приватне школе, које нису биле ни под каквом службеном контролом; код женске деце пак та је размера била чак као 70:100. Тешко да ће се погрешити, ако се узме, да број мушкараца и девојчица, који су више образовање задобили у приватним школама, рачунат уједно, износи око 60%, дакле свакако више од половине ђака. Родитељи енглеске деце, у жељи за слободом, полажу велику важност на то, да сами одређују који је начин образовања најбољи за њихову децу, па онда контраст друштвених редова и оштро истицање у различности религиозног мишљења, које у Енглеској дубље захвата, но ма у којој другој земљи на свету — све то очевидно доказује, да ће приватне школе још дуго времена играти знатну улогу у енглеској настави. Оне обухватају све ступњеве школских циљева и понекад пружају поље за интересантне покушаје. Каткад оне конкуришу, и то не без успеха, државним или општинским школама. У новије доба онажа се код њих покрет у циљу да се добије ауторитативна сведожба о њиховој способности, тако да би се могла повући оштра граница између добрих и рђавих. Актом својим од 1899 год. Просветни Савет наређује, да, ако школе желе, могу тражити државни надзор. Најбоље приватне школе чине већ употребу од локалних испита које су успоставили универзитети. — Нарочите напомене заслужују овде приправне школе; оне припремају дечаке од 8—13 или 14 година за велике државне школе. У том погледу, оне се могу сматрати као саставни део јавних школа, будући оне врше велики утицај на удешавање њихових наставних планова пријамним испитима као и испитима за благодетељање. Школарина је, по правилу, врло велика; стога је, што се тиче намештаја у заводима, богатства у училицама и др. много боље и више у многим приватним школама по у најбољим државним и градским школама. По једној статистици, која разматра око 240 најбољих таквих школа, просечни број ђака износи око 36; свака приправна школа има четири или пет разреда; на сваког наставника долази осам ђака, тако да се врло добро може извести индивидуални поступак. Већина приправних школа су пансионати; више од половине њих имају само интерне ђаке а друге имају и екстерне, т.ј. такве ученике који не станују нити се хране у школи; веома мало школа има које имају само екстерне ђаке. Школе, које су основале или их издржавају друштва или слободна удружења, склоне су да се претворе у завештајне школе, а свакако су важан фактор у вишем школовању. Многе од тих школа имају вероисповедни карактер. Постоји нарочито друштво за оснивање и издржавање државних црквених школа; католици, веслејанери и квекери имају властите школе за добивање вишег образовања.

*

Научни течајеви у Јени. — Научни течајеви држаће се и ове године у Јени, од 21. јула до 2. августа. Предаваће се ови предмети: 1) природне науке: ботаника, геологија, физика, физиологија, зоологија; 2) педагошке науке: општа и специјална дидактика, хомеопетица, педагошка патологија, психологија детета, религијска настава, женско питање и васпитање девојака; 3) историјске и философске науке: историја литературе, културна историја, историја религије, увод у философију садашњости, историја философије; 4) уметности: античка уметност и култура, уметност у кући и у јавном животу у садашњости; 5) језици: немачки језик, енглески језик, француски језик.¹

¹ Програм ових предавања може се добити, бесплатно, код г. В. Бакића, професора Велике Школе у Београду.

Ови су течајеви отпочети 1889. г., и то само за природне науке и за педагошке предмете. Те године било је само 25 слушалаца, а 1902. г. било их је 273 (169 мушких и 104 женске); од ових је било 155 из немачке царевине, а 118 из иностранства. Међу слушаоцима ранијих година било је и неколико Срба.

*

Жива лампа. — Микробе се налазе у ваздуху, у земљи, у свима водама и уопште свуда. Има их врло опасних а и врло корисних по човечанство.

Raphaël Dubois, професор универзитета у Лиону, одавна се бави проучавањем ових врста микроба које светле, па је успео, да пронађе материју за вештачку светлост, која је исте природе као што је и светлост микроба.

Светлост за осветљење тим је лепша, што у себи садржи већу количину зракова *уздужних таласа*, који у себи имају што мањи број зракова што производе топлоту и хемизам.

Овака је светлост без сумње још идеална, јер иста мора бити физиолошки потпуно *хладна*, и могла би се назвати *жива светлост без топлоте*.

Зна се, да микробе које светле, или светле бактерије, производе у извесним приликама врло лепо светлуцање са особитом сјајношћу. Та светлост, коју ове ситне животињце производе, у себи садржи *врло мало* хемских зракова, тако, да треба много времена па да се при њој може добити фотографски отисак, ма да се употребљавају најосетљивије плоче за тренутно фотографисање. Топлих пак зракова у тој светлости има *бесконечно мало*.

Напротив, јачина продирања ове светлости је знатно велика, јер она продире кроз извесне непровидне предмете као кроз дрво, картон итд. кроз које обична светлост не продире.

Оваква светлост, која се добија из вештачки направљене чврсте средине, слаба је и врло ограничена. Она је од прилике онака, као што се може видети на вештачким стварима нарочито снабденим материјама које испуштају светлост, на пример нумере и казаљке на часовнику.

Напротив, ако је средина овако светле материје течна, тада је иста много јача; простире се на већу даљину, а при том је много постојанија.

Није тешко ни направити такву сјајну течност, која треба да је затворена у нарочитој суду прописаног кроја. До сада се је успело, да неколико таквих судова, прописно намештених, могу осветлити читаву салу, па се у њој врло лепо распознају поједине црте на лицима у растојању од више метара, читају се штампана слова, види се и на црноме сату колико има часова итд.

Ови су резултати најповољнији у вече, кад очи нису засењене дневном сунчаном светлошћу, или после бављења неколико минута у мрачној соби.

Течност, којом се је *Raphaël Dubois* послужио, састоји се из: обичне чисте воде, морске соли и извесних препарата, који, помешани у прописаној размери, добијају особину да светле светлошћу, која је исте природе као што је и она код морских светлаца — светлих бактерија.

Тела која су до сад дала најбоље резултате поред воде и морске соли јесу: *глицерин, манит, пептон, аспарагин, нуклеин, лецитин и неутрални фосфат поташе*.

У главном, благодарећи тој течној средини, која је тако повољно направљена, *Dubois* је постигао да осветли једну салу светлошћу која је била врло пријатна за очи, а сјај јој је био јачине лене месечине.

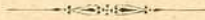
Кад се мало од такве течности затвори у стаклену реторту нарочитога кроја, заједно са извесном количином ваздуха, добија се ноћни жијак, потпуно нове врсте, који може да светли по више ноћи узастопце и то, ако се не обнавља ваздух. А ако би се дозволио пролаз ваздуха кроз какав памучни запушач, та течност може постојано да светли по неколико месеци. Али се дотичан суд не сме нити јако потресати нити чувати да је увек у мраку.

На исти начин може се направити и лампа са слабом светлошћу, спроводећи светлу течност у какво стакло или боцу са равним и широким дном а дугачким грлићем. Горњи део такве лампе треба да је украшен углачаним листом од калаја, који би служио као рефлектор, пошто ова светлост кроз калај не продире.

Ма да су до сада постигнути слаби и скоро ништавни резултати за практичну употребу, ипак су они врло значајни; јер се можемо надати, да ће се јачина овог осветљења увеличати, па ће и његова употреба, у скоро, као добра и практична, свакоме бити позната.

(La Natur)

Н. В.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Прегилата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

општини подигне школа. Та се одлука сад спроводи школском одбору, који је шаље школском надзорнику да према њој тражи да се одреди комисија која ће изабрати земљиште за нову школу. Одреди се комисија и она изиђе на лице места и избере земљиште које је најзгодније за школу.

Сад долазе инжењерски радови, а то је била кубура и велика незгода.

Од инжењера се тражи да направи план за дотичну школу а он каже: „Ја немам кад“. Тако једанпут, тако други пут — никад инжењер нема времена да изради план за школу; увек има другог посла.

Таква незгода је наступила у Звездану у срезу зајечарском. То село хоће да подигне школу са четири учионице и два учитељска стана и већ је година дана од како се тражи од инжењера план, па опет ништа. Долазили су и код мене и учитељ и свештеник из тога села па ми кажу: „Молимо вас, господине, да ли има начина да добијемо од инжењера план за звезданску школу? Ми смо ишли и молили и обећавали све, и давали 200 динара да нам само изради скицу, па ништа, он неће па неће“.

Ја одем код инжењера и кажем му: „Господине, замолио ме одбор школе звезданске да направите скицу за њихову школу, па ће вам они за то платити 200 динара“. Он је обећао да ће то учинити за 15 дана. Од тада је прошло више од петнаест дана па опет ништа.

Онда свештеник са одбором *направи скицу* и донесе мени, и према тој скици они су без икаква плана *направили школу* и учитељске станове.

Толико о начину подизања школских зграда.

Што се пак тиче материјалних средстава за подизање школских зграда, ту се разуме се у разним општинама различито радило, али у главноме, може се рећи, да је био свуда један исти начин: свуда су се школске зграде зидале у режији.

Мислио сам, даље, како да покренем општине да живље раде на подизању школских зграда и дошао сам на мисао: да се у окружни буџет сваке године уноси извесна сума новаца, која ће се давати појединим општинама као помоћ за зидање школе, и предложио сам да окружни школски одбор на тај циљ у свој буџет унесе суму од 10.000 динара.

Окружни је школски одбор прихватио тај мој предлог и унео у свој буџет 10.000 динара на име помоћи општинама које подижу школе, и г. Министар просвете је то одобрио. Кад је то било готово, ја онда једним расписом јавим свима општинама да је окружни школски одбор у свој буџет унео 10.000 динара из којих ће се давати помоћ од округа оним општинама које хоће да подигну школе. Тај је распис имао врло јакога дејства на поједине општине, јер је то дало учитељима материјала да то употребе као агитационо средство код сељана и општинских часника да се заузму око подизања школских зграда, обећавајући да ће им округ, према потреби, дати на име помоћи за подизање школе 2—3000 динара. Стога се на томе почело живље радити, и може се рећи да су се општине отимале која ће пре отпочети грађење

школе, само да добију помоћ од округа. На тај начин ја сам постигао доста добрих успеха у том погледу.

Што се тиче начина како је општина подмиривала издатке око подизања школа, ту је већ ишло лакше, јер, као што сам већ казао, школе су се већином зидале у режији.

У Кривељу, на пример, радило се овако: општини је требало око 6000 динара за школу, а она ту суму није имала. Ванредни прирез није се могао добити, јер да се добије одобрење за ванредни прирез потребно је да се изradi план и предрачун за подизање школе, па онда тај план и предрачун треба да одобри г. Министар грађевина, и тек на основу свега тога може се од г. Министра финансија тражити да одобри ванредни прирез, а док се све то сврши прође више од године дана, а докле се прилике измене те та ствар пропадне, и онда треба опет изнова отпочети целу ствар. Дакле, да би општина избегла ту незгоду, она сазове збор сељана и каже овако: „За нашу школу треба толико камена, толико песка, толико вреча, толико разног другог материјала итд. Пристајете ли ви да ми сав тај материјал донесемо кулуком?“ И, разуме се, збор реши да пристаје. — „Али сад за зидање школе треба да платимо мајсторе, па онда треба платити столарске послове и остају, а за све то треба 6000 динара готовога новца, а ми немамо. Како да се дође до тога новца? Пристајете ли да ми ту суму скупимо добровољним прилозима, и како да се то разреже?“ Збор одговори да пристаје, а да се избере један одбор од дванаест лица који ће према могућности грађана одредити колико ће ко дати, па кад се то сврши да се сазове збор и да се на збору прочита колико је коме одређено, те ако ко није задовољан да може ставити примедбу.

Тако је и урађено, и онда је сазван збор и прочитано је сељанима колико је коме разрезано да плати, и сељани су били задовољни. Кад је то свршено, онда је одбору стављено у дужност да он одреди колико ко има да донесе материјала, а и за то је направљен списак, да не би ни један грађанин могао рећи да се на једнога натоварило и сувише терета, а на другог мало или ни мало. Сам одбор требао је да предњачи, и предњачио је. Треба ли камена, прво је доношен на колима одборника; треба ли песка, прво су га они доносили, и кад су остали видели како одбор ради, онда су и остали сељани тако радили, и на тај начин, кажем вам, за једно лето била је потпуно готова цела школска зграда која је имала две велике учионице и два учитељска стана. Та зграда, по инжењерском мишљењу, требала је да стане 50.000 динара, а она је у ствари стала свега 12.000 динара, и што је најглавније та је зграда подигнута за једно лето. Дакле, воља, умешност и правичност људи, који су руководили тим послом, учиниле су да је без каквих тешкоћа подигнута школа у њиховом селу, а тиме је дата могућност да ученици имају удобне учионице, а учитељи добре станове.

Ја мислим да би у будуће још више требало гледати да окружни школски одбори дају могућности појединим општинама, да могу што пре доћи до школе, јер окружни одбори раде и административним путем, а нарочито и сво-

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

ним материјалним издацима и помоћима које дају појединим општинама, те да што пре и што лакше остваре зидање и подизање нових школских зграда у својим општинама.

На другим местима се покушавало и то да се општинама даје новац на позајмицу, али мислим да то средство није тако добро, јер овако се општине радују да добију помоћ, а због тога се утркују која ће пре да подигне школу. На тај начин свима општинама, које хоће да подижу школе, даје се из окружне школске касе нека мала помоћ, те и општине лакше долазе до школа, и даје се могућност да се изврши закон, који тражи обавезно школовање у свима разредима основне школе.

Што се тиче инжињерских послова, ја мислим да би њих требало оставити окружном инжињеру, нарочито ако је он као што треба. Јер у осталом то зависи од човека: докле је један увек радо прихватао жеље појединих општина и чинио све да се што пре подигне школа, докле други није хтео ни да чује за то. То је врло велика тешкоћа натерати инжињера да се одазове школи и да увек, кад је потребно да се подиже нова школа, укажу своју помоћ општини било излажењем на лице места, било израдом скице, те да не задржавају послове око дизања школских зграда, него напротив да их помажу и убрзавају.

То сам имао да кажем.

Јосиф Стојановић. — Последњих пет година, и поред свих тешкоћа, ипак је у погледу подизања школских зграда постигнуто много више успеха него раније. Ја мислим да је томе успеху највише припомогао стални школски надзор.

У току мога петогодишњег надзорниковања у моравском округу, ја сам суделовао у томе послу и измењао сам све начине које су г.г. предговорници поменули у својим говорима. Подизане су школске зграде и у регији, и без приреза и са прирезом, и са помоћу окружног школског одбора, и са помоћу месног школског одбора (како у коме месту), негде са успехом, а негде и без успеха, али се увек наилазило на различите тешкоће, и сад је најглавније питање у томе да радимо на томе да се нађе начин да се те тешкоће у подизању школа избегну.

Истина је што је поменуо један од г. г. предговорника: да постоји разногласност у упутствима за школске надзорнике и правилима за подизање школских зграда, и што се тога тиче ја мислим да је тачка 3. правила за подизање школских зграда таква као што треба да је, јер и треба да се бира комисија за избор земљишта, а не да тај избор врши сам надзорник. Исто тако добра су и упутства, само би требало у новоме пројекту закона о народним школама поменути да учитељ треба да има бар три собе на расположењу. Ја нећу да говорим о тој потреби која захтева да учитељ треба да има три собе, а не две, јер ја овом приликом хоћу нарочито да говорим о средствима за подизање школских зграда.

www.unilib.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ја сам у току мога службовања покушао да оснујем окружни фонд за подизање школских зграда, и тога ради у окружни буџет уношена је сваке године извесна сума новаца на име помоћи општинама које желе да подижу школе. Но при свем том у томе се није имало успеха. Тај је фонд постојао само на хартији, а у ствари ми смо били дужни 12—18000 динара, прво што се окружни прирез није купио на време, а друго што је учитељима издавана плата из државне касе.

Дакле, из окружног приреза није се могла дати помоћ за подизање школа. Може се обећавати, али се не може дати. Ми смо одредили да многим школама дамо помоћ, али у фонду није било пара, и људи су само узалуд дангубили и долазили да траже обећану помоћ, али је у ствари нису могли добити.

Дакле, на тај начин тешко се може доћи до средстава за подизање школа. Стога сам ја покушао да израдим правила фонда за подизање школских зграда и та су правила потврђена од стране г. Министра просвете и црквених послова, и објављена су. Помоћу тих правила постигао се извесан успех, али тај успех није био онакав какав сам замишљао да ће бити. Јер оно што се једне године унесе у фонд, до године се потроши. У главnome пак кад се новац прикупи, онда овако бива: чим се извесна сума новаца прикупи она се одмах употреби на куповање грађе, и кад се та грађа задржи више година, она се упропасти, и онда се не постижава успех који се жели постићи.

Ја мислим да би требало размислити о томе да ли би било боље да Управа Фондова, ако има могућности, даје општинама позајмице за зидање школа, и на каквој би се основици новац давао. Ја држим да би се могло израдити да Управа Фондова даје позајмице школским општинама, а гаранција би била у томе што је ту и окружни школски одбор и школски надзорник. Само ја не мислим да се општине задужују за целокупну суму која је потребна за подизање дотичне школске зграде. Кад је општина прикупила 2—3000 динара и има потребну грађу, онда зашто да та грађа труне док се прирезом не купи и остатак потребне суме, зашто у том случају Управа Фондова не би притекла општини у помоћ, па да општина код Управе Фондова учини задужење за $\frac{1}{3}$ целокупне суме па да одмах може приступити подизању школе? Јер што је главно то би било задужење школске а не политичке општине.

Дозволите ми да сад кажем неколико речи и о зидању школских зграда у регији.

У главном, зидање школских зграда и не може бити другачије него у регији. Ја сам увек у том случају покушавао да се образује одбор за подизање школа. Тај одбор то је школски одбор, који већ постоји, само мало проширен јер му се додају још неколико чланова за извршење те задаће, и тај одбор се брине о подизању школе. То проширивање школскога одбора заиста је врло zgodна ствар, јер више очију боље виде.

www.unilib.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Што се лицитација тиче, ја им нисам противан јер лицитације треба да буде, само не тако да се лицитацијом даје све него би требало да се лицитацијом купује само грађа, ако ни због чега другог а оно бар због тога, што у томе има више јемства да неће бити злоупотреба и онда нема никоме ништа да се приговара.

Сад долази на ред питање о плану. Овај досадашњи начин не ваља ништа зато, што се много чека на план и, што је најглавније, за сваку поједину школу гради се нов план. Међутим, као што је друштво за чување народнога здравља расписало стечај за израду плана за једну сеоску кућу, исто тако би и ми могли да добијемо албум планова за школске зграде, те да свака школска књижица има албум израђених планова и, кад нека општина приступи зидању школе, да она томе послу може приступити одмах по једноме од одобрених планова, који се налазе у албуму, а да јој за то не треба и неко друго одобрење.

Исто тако могли би бити израђени и предрачуни за сваки план, који се налази у албуму, и сви ти предрачуни да се одштампају у једну књигу. На тај начин, ја мислим, да би се ово питање један пут скинуло с дневнога реда.

Колико је пак овај досадашњи начин незгодан видећете и из овога примера, који ћу сад навести. У селу Војци је општина хтела да подигне школску зграду и инжењер је израдио план за ту школу, који је по моме мишљењу био добар јер је одговарао правилима о подизању школских зграда а нарочито је у њему била обрађена пажња на то, да на згради не буде лимарских радова итд. Тај је план послат министарству грађевина на одобрење, али га оно није одобрило, наводећи да би „боље било да се та школска зграда направи овако“, и прилаже своју скицу. Истина, по спољашњости та би зграда према скици мин. грађевина била врло лепа, али би распоред одаја био незгодан, јер би биле две велике учионице, две мале учионице и т. д., и онда би дакле ради спољне лепоте била упропашћена стварна потреба распореда и величине одељења, а свега тога не би било кад би постојао албум планова за школске зграде, и општине не би чекале да им прикушљена грађа труне док не дође одобрени план, него би одмах могле почети подизање школе по једноме од одобрених планова у албуму. На тај начин би се избегле све излишне процедуре око подизања школе, те ни школски надзорник, ни окружни инжењер, ни министарство просвете не би морали да воде излишну преписку. Најзад, могла би се образовати комисија од инжењера која би израдила такве планове, наравно у споразуму са школским властима.

Ако се то не усвоји, онда сам слободан да учиним и овакав један предлог: нека се у таквом случају, док се не израде стални планови у албуму, при министарству просвете и црквених послова ангажује један инжењер који ће реферовати г. Министру просвете о плану који је израђен у окружном грађевинском одељењу и кад он, као инжењер, стави своје примедбе, онда ће ту

www.biblioteka.org
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
Школски човек, који ће одмах наредити да се одбаци све оно што не одговара школским потребама.

Лепа је то ствар, да школске зграде буду и с поља лепе, али при том треба водити рачуна и о томе да се оправке школа свршавају са што мање трошка.

Према свему овоме ја мислим, да ће се планови враћати општинама брже ако при министарству просвете буде инжењер, који ће те планове ревидирати и о њима давати своје мишљење, а тим ће се постићи то, да ће општине много брже долазити до својих школских зграда.

Тoliko сам имао да кажем о овоме питању.

Министар просвете и црквених послова г. Живан Живановић. — Господо, има још говорника који желе да говоре о овоме питању, али ја мислим да смо ми довољно обавештени и да би стога требало ову тачку дневнога реда привести крају. Ово је питање врло важно и из ваших говора као људи, који су руководили тим пословима око подизања школских зграда, како сам ја схватио излази ово: да је главни успор брзога извршења ових послова код државних власти а нарочито код техничких власти и министарства грађевина, а тај главни успор састоји се у администрацији, која се води при изради плана између начелства и министарства грађевина, које је дужно да те послове свршава живо и брзо и да на тај начин сваког задовољи; и према свему томе: да би требало ту техничку власт што више приближити школи тако, да крајња инстанција за израду планова за школске зграде буде окружни инжењер.

Ја вам не бих саветовао то, да усвојите да се подизање школских зграда потпуно еманципује од техничких власти и да школски надзорници сами раде на томе послу.

Ја верујем да надзорник може лепо и правилно руководити тим послом, али у једној земљи где има техничких власти не сме се рескирати да се послови јавних грађевина еманципују од тих власти, које имају права да о томе нешто кажу, у интересу боље и солидније израде.

Ми можемо да се сложимо у томе, да се то скине са министарства грађевина које је доиста преоптерећено пословима целе земље, као што је непосредна брига о школском надзору скинута са министарства просвете и поверена вама, а да се повери окружном инжењеру, и онда би ствар ишла брже. Она је мисао добра, да се створе типови за школске зграде па да има израђених планова и за неподељене школе и за школе са две, три и т. д. учионице, разуме се по себи и са учитељским становима, па да се ти планови примењују према месним околностима и потребама дотичног села или општине.

Што се тиче самога грађења и средстава и материјала за то, има у нашој земљи што је понекад и рђаво а у много случајева добро — то је кулук. Кулук са европског гледишта изгледа да се преживео, и техника наваљује да се ни подизање друмова не врши народном снагом, већ да то врше плаћени предузимачи и мајстори као што је и у осталом свету, али зато је нужно

веће богатство у земљи и велика насељеност. Ви знате врло добро, да ми н. пр. у Београду не можемо да изведемо канализацију због тога, што имамо по једну велику кућу па онда 2—3 мале, или чак празан плац, па тек другу већу кућу и т. д. те на тај начин нема ко да плати онај велики трошак, који је скопчан са извођењем канализације. Друго је н. пр. у Белгији, где дуж пута од 100 км. станује 1,000.000 душа а друго је у Србији, где на толикој истој дужини пута станују једва 100.000 душа и то силом. И онда, могу ли они платити израду друмова као они у Белгији, или ће они сами довозити песак и остали материјал и личним радом и трудом — кулуком — помоћи да се пут доврши. Дакле то је питање чисто српско; а кад се то примени на школе онда стање ствари стоји овако: општине су сиромашне, или бар нису довољно богате да могу платити за подизање школе онако и онолико, колико често износе технички прорачуни, на основи предузимачкој. И онда, да би се дошло до потребног броја школа, остао је једини излаз да се остави општинама и неким грађанима да могу саме набављати песак, пећи креч, водити камен, сећи греде, пећи циглу, креч и др., То је прво. Друго, нека општине даду онолико новаца колико могу, али при том у имућнијим окружима не треба искључити ону окружну помоћ, јер ако је добро да се тако чини у једноме сиромашном срезу, онда је добро свуда без обзира на релативну имућност других срезова или округа.

Дакле, из свега овога излази то, да у првом реду ваља нагласити тако звану „режију“, како је ви назвасте, јер треба воспоставити као правило то, да општине школе подижу како могу; друго, да се подизање зграда сматра као чисто општинска дужност; треће, да се поред потребног броја учioniца увек подижу и учитељски станови; четврто, што се из вашег говора дало извести, бар за богатије вароши као што је Београд, Крагујевац итд. јесте: да се тим варошима може допустити и оставити да своје школе подижу лиценцијатама и да их дају предузимачима на израду; пето, што бисте и ви желели да се у интересу школе учини то је, да увек у томе послу главну реч води окружни надзорник једно стога, што је он најпозванија личност за тај посао, а друго и стога што сваки од вас има основаних и допуштених амбиција да каже: „Био сам у томе округу и подигао сам толико и толико школа.“ То је благородна амбиција и ја је одобравам и желим само да имате успеха. Дакле, у томе послу треба да буде све окружни школски надзорник, инжењер и дотична општина и њене власти; и та три фактора нека расправљају ту ствар. На тај начин, мислим да ће подизање школских зграда ићи много брже. Дакле, као што сам вам мало пре напоменуо, од техничких се власти не можемо еманциповати, јер би то пред извесним научним захтевима морало пасти.

Што се тиче избора земљишта ја мислим да би требало оставити да комисија бира земљиште, јер је избор места за школу најтежа ствар и онда треба да има неко, који ће у поцепаности, која често влада у општинама и међу селима, утврдити и казати: „овако мора да буде.“ Један од господe предговорника казао је, да треба надзорници сами да свршавају те послове

оно избора места за школу; али то не би било угодно из много разлога. Дакле, треба комисијски да се утврди земљиште на којем ће се подићи школска зграда, јер тај посао не траје дуго — то је ствар једнога дана, а у тој комисији треба да буде у првом реду школски надзорник, лекар и инжењер, којима би се као саветодавни чланови могли придружити управитељ или учитељ школе (ако је већ има) и председник општине.

Кад све то сведемо, онда излази ово :

1, Школске зграде, у погледу подизања, сматрају се као нераздвојне од учитељских станова;

2, Подизање зграда има се сматрати као чисто општинска дужност, и према томе старање о материјалним средствима, новцу или материјалу, као и о зидању, да се остави у првом реду општинама, да их оне подижу у споразуму са школским надзорницима;

3, Општина даје, где год се може, у натури грађу, али лицитацију или набавку за подизање, или материјал чини за оно што сама не може да набави. Материјал за зграду даје према могућности сама општина;

4, Варошке општине могу и целе грађевине давати, у целини и у појединостима, предузимачима;

5, Државна најближа техничка (окружна) власт даје планове или скице све докле се не створе типови за школске зграде по којима би се према месним приликама и терену зидале школске зграде;

6, Окрузи, преко окружних школских одбора, дају општинама потпору у новцу, у првом реду делимично, а где треба и сасвим, ако то средства допуштају;

7, Избор места за школску зграду да се изврши комисијски; у комисију да уђу школски надзорник, лекар и инжењер; и

8, Главни надзор, одобравање за зидање зграда и начин на који ће се прикупљати материјална средства, врши министарство просвете и црквених послова.

Ја мислим да је нужно нарочито објаснити тачку 3. и 6. и зато ћу ја то са неколико речи и учинити.

Ја сам неко време писао о томе по неким школским листовима и одушевљавао се тиме, да окрузи подижу школске зграде, али сам доцније увидео да се при томе наилази на велике тешкоће. Узмимо сумарно шта би стале све зграде које би требало подићи у једноме округу. То може да изнесе по који милион динара, јер свака општина гледа да што пре дође до школе те округ нема могућности да свима да потребну помоћ. Стога треба оставити општинама иницијативу за подизање школа, а у окружни буџет да се сваке године уноси по извесна сума новаца на име помоћи општинама, које желе да подижу школе, па које се општине пре јаве онима и дати помоћ. Најпосле није ни право да оне општине, које су себи подигле школе, подижу школске зграде и другим општинама; али је право да једна другу у томе послу помажу, а ово нарочито важи за сеоске општине.

WWW.UNILIB. Даље, ја мислим да је било потребно нарочито нагласити да општина даје грађу у природи, где год се то може, а лиценцијом да се набави само оно што општина нема и да тим путем грађевне школе повери коме хоће.

Што се пак варошких општина тите оне, као што је речено у тачки 4, могу давати зидање школских зграда у целини предузимачима, и на послетку долази она тачка 8. да главни надзор у томе подизању зграда припада министарству просвете и црквених послова, а наравно ви ћете у министарству просвете увек наћи савезника за сваку добру мисао и напредак школски, и имаћете у њему потпору за себе.

Што се планова тиче, остало је на томе, да се подизање школских зграда еманципује од централне техничке управе, али да се оно повери окружном инжењеру коме су поверене и остале јавне грађевине у округу, а општинама да се остави слободан избор да даду оно што имају и на тај начин ова ће ствар ићи много брже. Ви знате да подизање једне школе може да стане по 60.000 динара а ова цифра фрапира, јер је она и сувише велика. Дакле, у томе бих се ја могао сложити с вама и мислим да бисмо добро урадили, ако скренемо најљу и на приватну иницијативу и озбиљно је подржимо.

Из свега овога излази да ако би се при подизању школских зграда поступило према овоме што сам ја из ваших говора извео, онда би то био једини пут и начин да се ова ствар реши и ја мислим да се ви с тим слажете.

Референт за основну наставу г. Љуб. М. Протић. — Ја мислим да после овога говора г. Министра немамо шта више да говоримо у толико пре што није потребно доносити неку засебну одлуку после свих ранијих говора.

Велимир Вукићевић. — Подизање школских зграда на тај начин, као што је овде изнето, противи се грађевинском закону, јер по њему општина не сме да подигне ни једну зграду док не добије одобрење од министарства грађевина или окружног инжењера. То би само могло да уђе у закон о народним школама, али онда према томе треба да се учини измена и у грађевинском закону. У осталом ја сам хтео нешто друго да вам кажем, а то је: да подизању школских зграда смета још и то што инжењери обично хоће да подижу величанствене зграде, које коштају врло много, а то не може да издржи свако место и свака општина. Нама је потребно да имамо здраве школе а оне могу бити и од слабијег материјала. Дакле подизање школских зграда треба да се подешава према месним приликама а то инжењери неће ни да чују, јер за њих нису обавезна Правила о подизању школских зграда.

Министар просвете и црквених послова г. Жив. Живановић. — Све што је до сада рађено у овоме погледу противу чега се ви овде жалите, све је то рађено по закону, и кад ми желимо да се то измени и да се за подизање школских зграда заведе друга процедура, ми желимо да се то подведе под закон, а то ће се и учинити, и онда ће се изменити и грађе-

www.vukoban.com
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 закон и допунити закон о народним школама и на тај ће начин ово наше решење добити законску форму.

Што се тиче примедбе надзорника г. Вел. Вукићевића, она је потпуно умесна. Ми, Срби, смо људи од чудних крајности. Бар ја сам учио у старој школи, која је трајала више од 80 година. Има и таквих школа, које изгледају као старе кошнице из којих се деценијама роји омладина, па су те скромне школе порушене и на њиховом месту подигнуте палате каквих нема ни у Швајцарској. То је често скуп скок из једне крајности у другу. Ја мислим да би и ту требало ићи поступно, као што сам ја имао прилике, кад сам био професор у Нишу, да видим у Каменици или Матејевцу да је школа са сигурним темељом подигнута од бондрука, па ће и то трајати бар 50—60 година.

Дакле, главна је ствар да се добију добре и удобне школе, а хоће ли оне бити од тесаног камена каква на пр. има једна поред жељезнице у врањском округу, или не, то је најзад споредна ствар, а наравно чим подизање школских зграда пређе у руке еснафу или друштву, које има личних техничких амбиција, — јер инжињер хоће да створи нешто монументално — онда ће таква школа увек скупе стати, и превазилазити могућност општина да их подижу — а нама и јесте главни задатак да се еманципујемо од скувих техничких захтева и да радимо како можемо и кад можемо, саобразно истинској материјалној могућности нашега народа.

Илија Миљковић. — Ја бих имао да учиним само једну напомену. Подизање школских зграда није тешка ствар и то се да врло лако извести у оним местима која су у равници, али како ћемо ми да подстакнемо иницијативу у оним местима, која неће да подижу школе, или у оним планинским местима, где има свега 20—30 кућа? (Чује се: то може бити ново питање, о томе није сада реч.) — Онда нека се то стави на претрес онда, када буду на дневном реду предлози и питања појединих надзорника.

Ђорђе Ничић. — Ја сам вам скренуо пажњу на то, да се инжињери не одазивају увек радо позиву, него се увек изговарају како немају времена. Дакле главна је ствар у томе, да се они приморају да увек раде оно што треба и што се од њих захтева, јер они ове послове око подизања школских зграда сматрају као приватне послове и раде само свој службени посао, а нити хоће да раде скице или планове за школе, нити хоће да дођу у комисије за избор земљишта.

Ја сам имао овакав случај: брестовачка општина је јавила да жели да подигне школску зграду и једва сам тек пред Ускре могао умолити инжињера да изађемо на лице места и да изберемо земљиште за школу. Општина је била набавила и камен и сву осталу грађу, али не зна где ће да је донесе, јер ако је донесе на једно место, онда ако комисија то место не прими, општина треба ту грађу понова да преноси на друго место, а то је врло незгодна ствар. Међутим, ако се грађа не пренесе на време где треба, она може

пропасти и често пута цела ствар пропада због тога што инжењер неће да изађе на време да избере земљиште за школу.

Дакле, као што видите, врло је важна околност принудити инжењера да се увек и на време одазива школским потребама и зато на то треба обратити нарочиту пажњу.

Министар просвете и црквених послова г. Живан Живановић. — Господо, таква ствар на жалост спада у такву област, која се зове несавесност, јер то може бити само несавесност кад н. пр. стигне и надзорник, и општина и царе, и материјал, и знање за једним човеком па да се ствар сврши — а он нема ни толико срца да учини оно што му је дужност. Противу тога нема друге оградe, него таквога господина доставити г. Министру грађевина, који ће га према потреби упутити, казнити, па, ако се мора истерати и из службе.

Ја бих усвојио то, да кад инжењер не може да изађе за 3 месеца да се на његово место позове други инжењер па ма то било и о његову трошку, или уз награду овоме другом за свршен рад.

Велимир Вукићевић. — Има још једна ствар. Кад инжењер изађе на лице места, прегледа земљиште и изради план, онда се тај план шаље министарству грађевина на одобрење. Ове године у моме округу треба да се почну градити пет школских зграда, али све то стоји стога, што министарство грађевина не може да стигне да ревидира планове и предрачунае за те школе.

Михаило Илић. — Ја сам према већ одобреним плановима зидао школе и у другим местима. У крагујевачком округу има 15 школа које се зидају по тим плановима, не чекајући одобрење од министарства грађевина. Дакле, да не бих морао тражити друге планове, ја сам узео оне исте који су одобрени, па сам по њима приступио подизању школских зграда. Тако у селу Јарушицама се зида школека зграда по истоме плану по којем је подигнута и у Церовцу, а тако се радило и у још неким местима.

Министар просвете и црквених послова г. Жив. Живановић. — Ја мислим да Ви о томе напишете предлог и пошљете министарству просвете, а г. Министар грађевина је човек коме иде све од руке, и ја узимам на себе да с њиме свршим ту ствар.

Михаило Илић. — За Грбичку школу спремљен је цео материјал и све што је потребно, али се не може отпочети зидање, јер нема одобреног плана.

Министар просвете и црквених послова г. Жив. Живановић. — Оставите Ви то мени, а ја се надам да ћу ту ствар моћи свршити.

Дакле, господо, усвајате ли ви ове мисли, које сам ја мало час као главне ваше жеље извео из ваших говора и свео у неколико тачака, или хоћете да се о томе још говори (Чује се: усвајамо.).

Према томе овим је завршена дебата о овоме питању и, пре него што пређемо на нову тачку дневнога реда, ја мислим да треба да се мало одморите.

(Настаје одмор.)

(После одмора)

Министар просвете и црквених послова г. Жив. Живановић.

— Да продужимо рад, господо.

Молим г. референта да изволи прочитати трећу тачку дневнога реда.

Референт за основну наставу, г. Љуб. М. Протић. — Чита :„3. *Је ли довољно зајемчено издржавање народних школа према новом законском пројекту или су потребне и неке допуне.*“

Ја мислим, господо, да ћемо се у овој тачки одмах моћи да сложимо : да је садашњи начин издржавања школа врло незгодан и да је све зависило од милости и немилости општинских кметова и председника.

Комисија, која је радила нови пројекат закона о народним школама, покушала је да спасе школе од овога неуреднога издржавања и прикупљања школскога новца, и предложила је овај модус, са којим сви можемо бити задовољни : пројектовано је да се учитељске плате пренесу на државни буџет, али опет остаје окружни школски прирез и то за издржавање школа. Тај окружни школски прирез састоји се из овога : Свака школска општина пројектује месни буџет у који уноси потребну суму новца којом ће се издржавати народне школе и којом ће се школе снабдевати школским потребама. Те буџете, као и до сада, шаље свака школска општина окружном школском одбору, окружни школски одбор одобрава те буџете, или повећава, или смањује поједине позиције, да не би општине увеле мање или више него што је потребно. Кад се одобре сви буџети појединих општина, онда се скупе сви месни буџети и изведе се збир колико треба да се прикупи за издржавање свих школа у томе округу, па се та сума разрезује према непосредној порези, и то је прирез за издржавање школа, а колико се од тога приреза прикупи, води се тачан записник и дневник и у пореском одељењу и у окружној благајни. Благајник извесне школе зна колико му треба, зна колико је прикупљено, иде у пореско одељење и тражи да му се потребна сума новца изда, и пореско одељење биће дужно да му ту суму изда на признаницу.

На тај начин, дакле, све што буде прикупљено од народа даваће се на оно чему је и намењено. Издржавање школа неће више зависити од општинских председника, они више не могу трговати са школским новцем. Не може се више прикупљати школски новац и одатле давати плате кметовима, а кад школски благајник тражи за школу да се каже : „није прикупљено, пропало по народу“ итд.

Ја мислим да је овај начин по новом законском пројекту најсавршенији и да немамо шта друго да тражимо, него само можемо да замолимо г. Министра да се заузме те да се ово и оствари. (Чује се : Тако је ; не треба ни говорити о томе).

Рад. Агатоновић. — Ту има једна мала неправда. Ви знате да се у школске буџете уносе потребне суме на име станарине, где нема учитељских станова. Ја видим да је предвиђено да је свака општина дужна да поред школе подигне и учитељске станове, и кад се то оствари, онда се остале школске потребе могу подмиривати из окружног школског буџета, али докле год се то не постигне, ја мислим да није право да остала села, која су подигла учитељске станове, плаћају станарину оним селима која то нису учинила. Има школа са 6—7 одељења, и општина плаћа сваком учитељу по 20 динара месечно на име станарине, стога је прирез у тим општинама већи, а друга села имају и мањи број одељења и учитељске станове, не плаћају станарину, и њихов је прирез мањи. Ако би се дакле усвојило ово што се у пројекту предлаже, онда би ова села која су подигла станове за учитеље плаћала станарину за она села која те станове нису подигла, а што је најглавније тиме би се створила могућност да се чине злоупотребе, те она села која немају учитељских станова неће их ни подизати, јер веле: зашто да подижемо кад округ плаћа станарину за учитеље.

Стога ја мислим да би то требало изравнати, те да после не буде ту-жакава и мржње између села која су подигла учитељске станове, и оних села која то нису учинила.

Референт за основну наставу г. Љуб. М. Протић. — То неће бити никаква неправда. То би била неправда само онда кад би окрузи подизали школе, а овако не, јер је у пројекту предвиђено да се неће отварати школе у оним местима где нема учитељских станова и да ће школски надзорници у буџете појединих општина где нема станова за учитеље уносити сваке године потребне суме за подизање учитељских станова, и чим се прикупи довољна сума новаца, одмах ће се у дотичним селима подићи учитељски станови. Дакле, према овоме отпада бојазан да ће бити неправде коју предвиђа г. Агатоновић. (Међусобно објашњавање).

Љуб. Павловић. — Госнодо, ја вас молим да ме саслушате, — бићу кратак. Овај начин издржавања школа како је комисија пројектовала мислим да је неправедан и тежак за извођење. Има један други начин који је и много лакши и много бољи, а то је да се остави као што је и до сада било, само да се учини једна мала измена: да се месни школски буџети уносе у општинске буџете, али да се засебно води школски прирез, да се он засебно резује и да се засебно куни и предаје школским благајницима, а да то врше пореске власти у срезовима, односно у окрузима. То би био најзгоднији начин за издржавање школа, а што је главно тај би начин био праведан за све и свакога.

Ако би се, дакле, то увело као стално правило да пореске власти резују, куни и предају дотичним школским благајницима предвиђену суму школског приреза, онда би на тај начин наравно неке општине предавале довољно школског приреза а неке мање него што треба, али ће се увек знати колико је предвиђено за издржавање школа, колико је од тога покуњено, а колико

је остало на дугу. На тај начин би кућење приреза за издржавање школа било под контролом школских власти и највише просветне власти, и не би могло бити оних злоупотреба којих је досада било.

Софроније Симић. — Господо, ја држим да је овај пројект који је израдила комисија, а нарочито ова тачка која говори о издржавању школа, сасвим добра, да боља бити не може. Г. Љуба Павловић вели да се школски прирез одвоји од општинског. Па, господо, овим се пројектом то и хоће: по овоме пројекту општински школски буџет улази у састав окружног школског буџета, а тим је постигнуто оно што хоће г. Павловић.

Што г. Агатоновић вели да ће се овим учинити неправда појединим општинама, ја мислим да неће бити неправде, јер је моје дубоко уверење да у широтском округу има велики број села и општина које не улазе у састав ни једне школске општине и које према томе не плаћају никакав школски прирез, и кад се тај прирез разреже на све грађане једнога округа, онда ће такав прирез бити незнатан и неће пасти тако велики терет ни на грађане оних села која имају учитељске станове, а нарочито кад се има на уму да у широтском округу има села која не плаћају никакав школски прирез.

Има још једна трећа ствар која говори у прилог комисијског пројекта, а то је што има и таквих села и општина које немају школа, а неће их ни подићи. Та села по овоме пројекту принуђена су да плаћају школски прирез и ако немају школа, и кад дотично село или општина већ плаћа школски прирез, онда ће она казати: „Па кад већ плаћам прирез за друге школе, дај да подигнем школу, па кад плаћам да бар знам зашто плаћам,“ и на тај начин добићемо већи број школа.

Према свему овоме ја мислим да је овај начин прикупљања средстава за издржавање школа врло добар и да о тој ствари не треба више ни да говоримо. (Чује се: Тако је).

Илија Миљковић. — Ја мислим да је овај садашњи начин много бољи и практичнији, него овај што се комисијским пројектом предлаже, а ево зашто: општинама треба оставити иницијативу да се оне саме старају о издржавању својих школа, само би требало узаконити да се школски прирез купи одвојено од општинског. Ја сам тако и наређивао да се школски прирез купи одвојено, и ако то није по закону. Ако би се усвојио овај начин који је изнесен у комисијском пројекту, онда ће прикупљени прирез доћи у касу пореског одељења, али та школе неће добити.

Дакле, много је боље да општине саме воде брину о својим школама, јер ако издржавање школа падне на цео округ, онда ће општине водити трговину. У осталом ко јамчи да се тај прирез за издржавање школа не сме издавати кад се затражи за неке државне потребе. До сада је окружни школски прирез служио за издржавање учитеља у округу па шта је било? И ако је г. Министар финансија издао распис да се школски прирез не сме давати ни на какве друге циљеве, ипак учитељи нису примали плате по неколико месеца.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Према свему овоме, ја мислим да издржавање школа остане као што је и досад било, само да г. Министар унутрашњих дела изда наређење да председник и кметови не могу примити плату докле год школи не исплате део школског приреза који јој припада.

Михаило Ст. Ивковић. — Кад смо говорили о подизању школских зграда, ми смо казали да окрузи треба да подижу школске зграде, а ми знамо кад правимо месне буџете да уносимо потребне суме за подизање нових школа и онда и ове суме за подизање школских зграда испадају из школских буџета. Оно што је казано да ће окрузи подизати школе у оним местима која их немају... (чује се: то да се издвоји) па нека се издвоји и станарина да је не плаћа округ. Сем тога и на овај начин како се досада купно школски прирез, није се постигло. Бог зна каквих резултата, јер у сваком округу има врло мали број општина, које су мале и у којима је школи измирен сав школски прирез. На крају крајева, није тешкоћа у томе што прирез није покуљен, него у томе што председници не врше своју дужност, а тако исто може се десити случај да се окружни школски прирез покупи и да се унесе у окружну школску благајницу а да се јаве друге сметње које могу бити јаче природе те да општина опет не добије своја средства. Ја мислим да би најбоље било да ми самим општинама оставимо да се брину о издржавању својих школа, али наћи неку власт која ће да купи школски прирез и која ће доћи под већу одговорност ако на време не измири школе, а ја мислим да би месни школски прирез требао да купи дотични школски одбор.

Вел. Вукићевић. — Ја мислим да би овај садашњи начин могао потпуно да послужи кад би се само мало модификовао. Ја одмах могу да изнесем пример како школски прирез, о коме говоримо, и не постоји. Постоји само општински прирез, и кад се тражи од општинских власти да издаду извесну суму за школске потребе, оне одговарају да су збиља примиле толику и толику суму школскога приреза али су је потрошиле на извесне општинске потребе. Нека је општински прирез 40%; кад би у томе прирезу процентуално био одвојен школски прирез, онда би се тачно и редовно знало колико је годишње приреза пало на име школе а колико на име општине. То би могло да се примени одмах и не би морало да се чека да то уђе у закон, јер г. Министар финансија има права да одвоји проценат приреза на чисто општинске ствари од процента приреза на школске потребе. Оно што припада школи по општинском буџету није потребно да улази у састав окружног приреза, који ће се скупијати у окружне благајне. Само би требало да се школски прирез издвоји од општинског приреза и да власти на захтев школскога надзорника увек показују право и тачно стање школскога приреза. Кад би се то извршило, ми бисмо остварили издржавање школа по проценту школскога приреза који се у ствари прима. Нама је свима јасно ово: да кад се у буџет унесе извесна сума, да се она не може примити потпуно, те се према томе не прими сав школски новац, како је предвиђено у школском буџету, јер један део мора пропасти за то што има несигурних пореских обвезника од којих

се ништа и не наплати. Међутим, тај дужни прирез увек се уноси у школске буџете као готовина.

Дакле, да би се то питање о издржавању школа могло једанпут решити, и да би се постигло оно што се жели, ја мислим да би био једини пут и начин: да се школски прирез одвоји од општинског приреза, те да општински прирез буде општински а школски прирез да буде школски. Тим путем би се осигурао школски прирез и његово купљење и предавање школским благајнама подвргло јачој контроли.

То сам имао да изнесем и да кажем с напоменом да би то одмах могло и да се примени.

Рад. Агатоновић. — Та невоља са издржавањем школа напала је ове године и мене, те сам ја учинио предлоге г. Министру финансија, који их је, као што се види из расписа који је послан школским надзорницима, и усвојио. Ти су предлози били у смислу онога што су мало пре предлагали г. г. Миљковић и Вукићевић. Ја одмах морам да изјавим, да са обзиром на ствар, не могу допустити да цео округ издржава школе, а ево зашто. У моме округу има село Манастирца, које нема више од 100 душа, и свега 44 пореске главе. То је село морало отворити школу, и школски прирез за издржавање једнога одељења износи на 1200 дина, а то значи да цело село не плаћа државнога пореза више од 2—3000 динара. Узмимо колики је то проценат школскога приреза кад село само мора да га плати школи, и ако би се усвојило да издржавање школа падне на терет целог округа, онда би ово село морало плаћати још већи школски прирез, а то оно не би могло издржати (Чује се: Неће плаћати више, напротив плаћаће мање).

Молим вас, господе, у крајинском округу има једно село са 200 пореских глава, а има школу са четири одељења. Тога нема нигде у Србији, јер се у овим крајевима сва деца примају у школу. Откуда сад ја могу да се помирим с тим да цео округ издржава школе. Зар је оваквим селима мало што имају да издржавају своје школе, него да им се натовари да издржавају и друге. У осталом, ја не налазим да је овај досадашњи начин штетан и да га треба одбацити. Ја мислим да би овај начин могао остати, само треба да се заведе јача контрола, а што је најглавније требало би да порезници купе овај прирез, јер док су га они купили, дотле је било много боље, бар то су ми учитељи говорили. У осталом, порезници и сада купе сав прирез уз државну порезу, али је питање зашто они не прикупљају школски прирез и зашто га не предају школским благајницама? Ево зашто: Све што се наплати било на име порезе или приреза све се то уноси у државни порез стога, што је у закон унето да порезници добивају извештај проценат од прикупљене порезе, а да би тај проценат изнео што више они све што прикупе уврћују у државни порез, а општинама дају само онолико колико им је потребно за плате општинских чиновника. Што се тиче државног приреза, за прикупљање његово добијају порезници похвалнице, те због тога процента и због похвалница порезници врло ревносно купе и државну порезу и државне прирезе.